

Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego

- **Biuro Generalne**
ul. Chelmska 21 A
00-724 Warszawa
tel. 22 851 28 88-90; fax 22 851 28 87
administracja@warszawa.janski.edu.pl
- **Wydział Zarządzania w Warszawie**
ul. Chelmska 21 A, 03-219 Warszawa
tel. 22 814 31 56, 814 25 64; fax 22 814 05 35
dziekanat-wz@warszawa.janski.edu.pl
- **Wydział Nauk Społecznych w Warszawie**
ul. Chelmska 21 A, 03-219 Warszawa
tel. 22 675 67 54, 814 25 67; fax 22 814 05 35
dziekanat-wns@warszawa.janski.edu.pl
- **Wydział Zamiejscowy w Chełmie**
ul. Szpitalna 50, 22-100 Chełm
tel. 82 563 18 00, 563 24 96, 82 563 24 97
dziekanat@chelm.janski.edu.pl
- **Wydział Zamiejscowy w Elblągu**
ul. Grunwaldzka 7/2, 82-300 Elbląg
ul. Stary Rynek 3, 82-300 Elbląg
tel. 55 552 304 050, 552 304 080
fax 55 552 304 055 wew. 201
administracja@elblag.janski.edu.pl
- **Wydział Zamiejscowy w Krakowie**
ul. W. Witosa 9, 30-612 Kraków
tel. 12 654 54 69, 654 48 62; fax 12 654 48 62 w. 103
dziekanat@krakow.janski.edu.pl
- **Wydział Zamiejscowy w Opolu**
ul. Sempolowskiej 2, 45-044 Opole
tel. 77 441 41 00, 442 76 50
dziekanat@opole.janski.edu.pl
- **Wydział Zamiejscowy w Zabrzu**
ul. Marii Curie-Skłodowskiej 40, 41-800 Zabrze
tel./fax 32 273 31 94, tel. 32 797 97 24, 25
dziekanat@zabrze.janski.edu.pl
- **Uczelnia Jańskiego w Łomży**
ul. Krzywe Koło 9, 18-400 Łomża
tel. 86 216 70 50, 216 50 19; fax 86 216 47 75
dziekanat@lomza.janski.edu.pl

Zarządzanie i Edukacja

Zarządzanie i Edukacja

NUMER 111 - MARZEC-KWIECIEŃ 2017 - ISSN 1428-474X
DWUMIESIĘCZNIK SZKOŁY WYŻSZEJ IM. BOGDANA JAŃSKIEGO

- Zarządzanie
- Edukacja

nr 111 marzec-kwiecień 2017

5
PUNKTÓW
EDUKACYJNYCH
za publikację

Zarządzanie i Edukacja

- Zarządzanie
- Edukacja

NUMER 111 – MARZEC–KWIECIEŃ 2017 – ISSN 1428-474X
DWUMIESIĘCZNIK SZKOŁY WYŻSZEJ IM. BOGDANA JAŃSKIEGO

Adres redakcji

Dwumiesięcznik „Zarządzanie i Edukacja”
ul. Chełmska 21 A, 00-724 Warszawa; tel. 553 925 769
e-mail: wydawnictwo@janski.edu.pl

Redaktor naczelny

Włodzimierz Petryk

Rada naukowa dwumiesięcznika „Zarządzanie i Edukacja”

Barbara Andruczyk, Mirosław Cholewiński, Yuriy Daynovskyy, Jerzy Donarski,
Oksana Horobets, Sergii Ierokhin, Oresta Karpenko, Joanna Karpowicz,
Elżbieta Kopciuszewska, ks. Jacek Rosa, Zbigniew Meger, Krzysztof Woźniak

Redaktor tematyczny

Dagmara Maria Boruc

Redaktor statystyczny

Paweł Kopciuszewski

Redaktor językowy

Jolanta Cisek

Sekretarz redakcji

Elżbieta Górecka

Korekta

Anna Czajczyk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Recenzent

Oksana Horobets

Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania w publikowanych tekstach skrótów i zmian

ISSN 1428-474X

Wersja referencyjna czasopisma:
papierowa numer dostępny w wersji elektronicznej na stronie
www.janski.edu.pl

Skład, korekta, druk i oprawa: Drukarnia DUX

SPIS TREŚCI

ZARZĄDZANIE

Jarosław Klimaszewski

Zarządzanie zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie – część I 5

Jakub Skwierczyński, Kamil Roman

Rola ZUS jako instytucji wspierających rozwój sektora MŚP
w Polsce 17

Barbara Andruczyk

Emerytury rolników w Rosji i w Chinach a bezpieczeństwo
ekonomiczne 34

EDUKACJA

Ewelina Kurowicka

Analiza innowacyjnych programów z zakresu edukacji ekonomicznej
w przedszkolu 67

Ewelina Kurowicka

Edukacja przyrodnicza jako sposób na rozwijanie zainteresowań
badawczych dziecka w wieku przedszkolnym 83

Kamil Roman

Oddziaływanie nowych technologii cyfrowych na funkcjonowanie
dzieci i młodzieży 98

Włodzimierz Petryk

Niebezpieczeństwo uzależnienia dzieci i młodzieży
od internetu 114

NOTY O AUTORACH 140

Jarosław KLIMASZEWSKI

ZARZĄDZANIE ZASOBAMI LUDZKIMI
W PRZEDSIĘBIORSTWIE – CZĘŚĆ I

HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN ENTERPRISE
– PART I
INTRODUCTION INTO HUMAN RESOURCES
MANAGEMENT

STRESZCZENIE

W pierwszej części artykułu opisano zarządzanie zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie a szczególnie jej historię, istotę jej zarządzania oraz znaczenie służb personalnych w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Zarządzanie zasobami ludzkimi jest bardzo ważnym elementem, ogniwem zarządzania przedsiębiorstwem, które są wdrażane jako odpowiedź na potrzeby wymuszane przez rynek. Pozwala to bowiem na stopniowe dopasowanie do potrzeb, jakie dyktuje otoczenie w zakresie polityki personalnej.

Słowa kluczowe: zarządzanie, zasoby, ludzie, przedsiębiorstwo

SUMMARY

The first part of article contains the management of human resources in company, especially its history, essence of management and meaning of personnel service in reference to business management. Human resources administration is very important aspect of leading the company, which is implemented as an answer to market needs. It allows for gradual adjusting to needs which are dictated by environment in terms of personnel policy.

Keywords: management, resources, human, enterprise

WSTĘP

Proces zarządzania ludźmi jest związany w nierozzerwalny sposób z każdym rodzajem działalności gospodarczej, a także wszelkich organizacji. Z uwagi na powyższe geneza, a także ewolucja funkcji personalnej może sięgać nawet epoki paleolitu, gdyż już wówczas pojawiły się konkretne problemy personalne dotyczące np.: wspólnych wypraw łowieckich, połówów, czy podziału pracy¹. Z postępem cywilizacyjnym oraz rozwojem technik zarządzania formowały się nowe obszary decyzji personalnych odnoszące się do kwestii: doboru, organizacji pracy, kierowania, oceny, wynagradzania, szkoleń, motywowania oraz zwalniania, a zatem związane z typowymi elementami procesu kadrowego².

Zmiany jakie nastąpiły w latach 80 XX wieku, uwarunkowały nowe i inne podejście względem zarządzania zasobami ludzkimi – szczególnie zarządzania nimi w określonych organizacjach. Czynnikiem napędowym tychże przemian, okazały się być zmiany zachodzące wewnątrz organizacji a także te, które występować zaczęły w jej otoczeniu. Ich największą konsekwencją był spadek na drugi plan aspektów uznawanych dotychczas jako determinanty sukcesu, takie jak rozwój technologiczny, aspekty ekonomiczne czy też marketingowe. Za kluczowy czynnik dla rozwoju czy też sukcesu organizacji uznawać zaczęto zasoby ludzkie – szczególnie ich jakość. Uogólniając, zatrudnione osoby postrzegane dotychczas jako wyłącznie nakłady dla organizacji, stały się jednym z najważniejszych zasobów. Dlatego też ważną rolę zaczęło odgrywać zarządzanie zasobami ludzkimi, gdyż obszar ten wpływać zaczął na budowanie przewagi

¹ A. Pocztownski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, wyd. PWE, Warszawa 2008, s. 19.

² J. M. Moczyłowska, K. Kowalewski, *Nowe koncepcje zarządzania ludźmi*, wyd. Difin, Warszawa 2014, s. 13.

konkurencyjnej czy też ogólnej pozycji przedsiębiorstwa na rynku³. Pierwotnie pojęcie zarządzania zasobami ludzkimi zastępowano określeniem zarządzania personelem lub zarządzania kadrami⁴.

ISTOTA ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI

Przedsiębiorstwo jako jednostka gospodarcza rozpatrywane jest w trzech kategoriach: prawnej, ekonomicznej oraz organizacyjnej. Ostatnia kategoria łączy się z odrębnością techniczno – produkcyjną i organizacyjną. Jednocześnie jest ono rozpatrywane jako forma organizacji aktywności ludzkiej⁵.

Ludzie trwale związani z firmą i jej misją, umiejący współpracować, o kreatywnych postawach i kwalifikacjach stanowią kapitał, który jest siłą napędową rozwoju każdego przedsiębiorstwa. O sile kapitału ludzkiego konkretnego przedsiębiorstwa stanowią nie tylko zdobyta dotychczas wiedza ogólna i zawodowa oraz umiejętności wykształcone w toku dotychczasowej pracy, ale także możliwości wykazania się w zawodzie, zdolności dotychczas nie rozwijane, aspiracje, własna głęboka motywacja do pracy i uczenia się, kreatywność, gotowość do podejmowania ryzyka oraz osobiste poczucie odpowiedzialności za jego sukces. Wyróżniającą cechą kapitału ludzkiego jest to, że jest on jakby częścią człowieka, gdyż jest on ucieleśniony w ludziach tak więc nie można go oddzielić od człowieka, on zawsze towarzyszy danej osobie⁶.

³ S. Białas, *Zarządzanie zasobami ludzkimi w otoczeniu międzynarodowym. Kulturowe uwarunkowania*, Wyd. Profesjonalne PWN, Warszawa 2013, s. 7.

⁴ W. Golnau, M. Kalinowski, J. Litwin, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2002, s. 19–21.

⁵ M. Gablety, *Potencjał pracy w przedsiębiorstwie, kształtowanie i wykorzystanie*, Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1998, s. 9.

⁶ M. Rybak, *Zarządzanie kapitałem ludzkim a kluczowe kompetencje*, [w:] M. Rybak, *Kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstwa*, Wyd. Poltext, Warszawa 2003, s. 39–40.

Posiadane przez przedsiębiorstwo zasoby ludzkie stanowią obiekt zarządzania, w szczególności zarządzania zasobami ludzkimi, dominującego podejścia do sprawowania funkcji personalnej, która podobnie jak marketingowa, finansowa czy produkcyjna jest jedną z funkcji przedsiębiorstwa. Kryją w sobie niezwykle możliwości ujawniające się w efekcie właśnie skutecznego zarządzania przedsiębiorstwem ukierunkowanego na misję i strategiczne cele firmy⁷.

Pojęcie „zarządzanie zasobami ludzkimi” (*human resources management*) w literaturze określane również jako „zarządzanie personelem”, „zarządzanie zasobami pracy”, „zarządzanie potencjałem społecznym” czy też „polityka personalna”⁸. Jednak zarządzanie zasobami ludzkimi odróżnia się od innych tradycyjnych i różnie określanym ujęć funkcji personalnej firm przede wszystkim w warstwie założeń teoretycznych. Opiera się ona na następujących dwóch przesłankach:

- pierwsza o charakterze behawioralnym polega na przekonaniu, że ludzie zatrudnieni w organizacji, dysponujący odpowiednim potencjałem pracy, mogą i chcą przyczynić się do osiągnięcia jej celów;
- druga o charakterze ekonomicznym traktuje członków organizacji przede wszystkim jako element aktywów firmy, a nie tylko składnik kosztów⁹.

Zarządzanie ma na celu umożliwienie firmie osiągnięcie sukcesu dzięki zatrudnionym w niej ludziom poprzez:

- zapewnienie szeregu usług wspierających cele przedsiębiorstwa i stanowiących element procesu kierowania organizacją;

⁷ Ibidem, s. 53.

⁸ T. Listwan, *Przedmiot, ewolucja i znaczenie zarządzania kadrami*, [w:] pod red. T. Listwan, *Zarządzanie kadrami*, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2004, s. 1.

⁹ A. Poczowski, A. Miś, *Analiza zasobów ludzkich w organizacji*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000, s. 7.

- pozyskanie i zatrzymanie w firmie wykwalifikowanych, zaangażowanych i dobrze zmotywowanych pracowników;
- podnoszenie i rozwijanie wrodzonych możliwości ludzi, ich potencjału i zdolności do znalezienia zatrudnienia przez zapewnienie szkoleń i ciągłych szans rozwoju;
- stwarzanie klimatu umożliwiającego utrzymanie produktywnych i harmonijnych relacji między kadrą kierowniczą a pracownikami, sprzyjających rozwijaniu się podczas wzajemnego zaufania;
- stworzenie warunków sprzyjających pracy zespołowej i elastyczności;
- pomaganie organizacji w utrzymaniu równowagi i przystosowaniu się do potrzeb rozmaitych grup interesów takich jak właściciele, agencje rządowe lub kadra kierownicza;
- zapewnienie by pracowników, oceniano i nagradzano za ich pracę i osiągnięcia;
- uwzględnienie różnic w potrzebach poszczególnych osób i grup pracowników, w ich stylu pracy i aspiracjach;
- zapewnienie wszystkim pracownikom równych szans;
- przyjęcie etycznych zasad zarządzania pracownikami, opierających się na trosce o ludzi i sprawiedliwości i przejrzystości;
- utrzymanie i polepszenie fizycznej i umysłowej kondycji pracowników¹⁰.

Oznacza ogół działań związanych z dysponowaniem posiadanymi zasobami ludzkimi przez daną organizację, podejmowanych dla osiągnięcia jej celów, którym nadaje się strategiczne znaczenie¹¹ oraz ukierunkowanych na zaspokojenie potrzeb (rozwój) pracowników¹².

¹⁰ M. Armstrong, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002, s. 19 – 20.

¹¹ W. Golnau, M. Kalinowski, J. Litwin, *Zarządzanie ...*, op. cit., s. 11.

¹² T. Listwan, *Przedmiot ...*, op. cit., s. 1.

Termin ten definiowany jest również jako strategia i praktyka nabywania, wykorzystywania (używania), udoskonalania i zachowywania ludzi, ich możliwości i umiejętności w organizacji lub przedsiębiorstwie¹³. Cały zbiór działań składających się na zarządzanie zasobami ludzkimi obejmuje następujące aspekty:

- **funkcjonalne**, tj. rodzaje wykonywanych czynności, subfunkcje, decyzje układające się w określone fazy, sekwencje czy procesy;
- **instytucjonalne**, tj. uwzględniające rodzaje instytucji (podmiotów) uczestniczących w realizacji funkcji personalnej;
- **instrumentalne**, zajmujące się rodzajami narzędzi (instrumentów), za pomocą których podmioty funkcji mogą realizować, względnie realizują praktyki personalne¹⁴.

Zarządzanie zasobami ludzkimi dotyczy przede wszystkim zbioru działań związanych z funkcjonowaniem ludzi w organizacji, które zmierzają do osiągnięcia celów przedsiębiorstwa przy jednoczesnym zaspokojeniu potrzeb i aspiracji jego pracowników. Z kolei, gospodarowanie nimi obejmuje działania w kierowaniu firmą, zapewniające jej liczebność i jakość personelu, potrzebne do konkurencyjnej działalności. Ważną rolę w procesie gospodarowania odgrywają decyzje, których celem jest optymalne spożytkowanie potencjału pracy dla wzrostu efektywności i wartości firmy. Cele te wspierają procesy pogłębiania motywacji ludzi do rozwoju kompetencji i efektywności pracy¹⁵.

Procesy i zjawiska jakie mają miejsce wokół przedsiębiorstwa, wpływają na jego funkcjonowanie. Szybko zmieniające się rynki, rosnąca konkurencja, wyczerpanie się podstawowych zasobów, coraz wyższe standardy jakości oraz wszechogarniająca ekspansja nowych

¹³ M. Adamiec, B. Kożusznik, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. AKADE, Katowice 2000, s. 18.

¹⁴ T. Listwan, *Przedmiot ...*, op. cit., s. 1.

¹⁵ M. Gablety, *Potencjał ...*, op. cit., s. 75–76.

technologii, stawiają przed przedsiębiorstwem nowe wyzwania także w dziedzinie zarządzania zasobami ludzkimi¹⁶. Dlatego też funkcja personalna w przedsiębiorstwie powinna podlegać reorientacji pod wpływem zachodzących zmian w otoczeniu zewnętrznym i wewnętrznym przedsiębiorstwa. Wśród determinantów zarządzania zasobami ludzkimi, znajdują się:

- nieustannie zmieniające się warunki otoczenia: techniczno – technologiczne, prawne, polityczne, społeczne i ekonomiczne;
- nasilająca się konkurencja;
- rosnące wymagania ze strony konsumentów, co do jakości i ceny oferowanych im produktów;
- zmiany zachodzące w cyklu życia produktu na rynku;
- zmiany w systemach wartości i strukturze wykształcenia i kwalifikacji pracowników¹⁷.

Realizacja funkcji zarządzania zasobami ludzkimi organizacji polega na planowanym i celowym doborze i koordynacji poszczególnych elementów systemu personalnego oraz na odpowiednim dostosowaniu ich do strategii organizacji¹⁸. Do jej głównych zadań należy:

1. Formułowanie potrzeb zatrudnienia.
2. Dobór i utrzymanie personelu.
3. Ukształtowanie zasobów ludzkich zgodnie ze strategią rozwoju organizacji.
4. Obsługa administracyjna kadr¹⁹.

¹⁶ J. Łucewicz, *Współczesne determinanty zarządzania kadrami*, [w:] pod red. T. Listwan, *Zarządzanie kadrami*, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2004, s. 16.

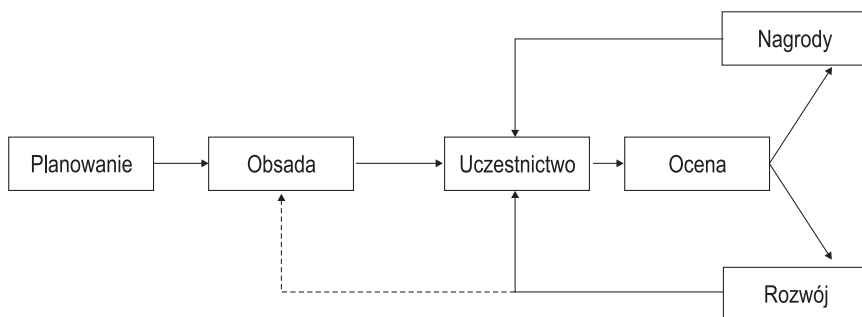
¹⁷ M. Rybak, *Zarządzanie ...*, op. cit., s. 41.

¹⁸ A. K. Koźmiński, W. Piotrowski, *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 318.

¹⁹ A. Poczowski, A. Miś, *Analiza ...*, op. cit., s. 8.

Zarządzanie zasobami ludzkimi stanowi pewnego rodzaju cykl, w ramach którego kolejne elementy (fazy) następują po sobie, wzajemnie warunkują się i powtarzają. W gruncie rzeczy w każdym przedsiębiorstwie jest wiele takich cykli. Efektywne zarządzanie sferą personalną wymaga ciągłych sprzężeń zwrotnych, które są podstawą organizacyjnego uczenia się²⁰. Podstawowe elementy podsystemu personalnego organizacji przedstawia rysunek 1.

Rys.1. Elementy podsystemu personalnego organizacji

Źródło: A. K. Koźmiński, W. Piotrowski, Zarządzanie. Teoria i praktyka, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 318.

Koncepcja skutecznego zarządzania zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie zakłada współdziałanie kadr, komórek sztabowych i liniowych, twórczą pracę w zespołach projektowych, podkreśla duże znaczenie zdolności intelektualnych oraz innowacyjnych rozwiązań. Zarządzanie obszarem personalnym i praca z ludźmi rozwijają się w kierunkach:

²⁰ A. K. Koźmiński, W. Piotrowski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 318.

- konstruktywnej i produktywnej współpracy;
- formułowanie celów i zadań usprawniających pracę;
- modernizacji systemów informacyjnych i motywacyjnych;
- racjonalnych rozwiązań i konsekwentnych wdrożeń;
- permanentnej edukacji w organizacji inteligentnej – uczącej się²¹.

W procesie zarządzania zasobami ludzkimi podejmowane są decyzje personalne zarówno na poziomie operacyjnym, jak i strategicznym. Ich jakość w dużej mierze zależy od dysponowania wiarygodnymi informacjami na temat zasobów ludzkich, którymi dysponuje przedsiębiorstwo lub którymi może dysponować w przyszłości. Znaczenie informacji jest ogromne w każdym procesie decyzyjnym, szczególną wagę posiada ono jednak przy podejmowaniu decyzji personalnych, gdzie oprócz aspektów ekonomicznych, ogromną rolę odgrywają aspekty psychospołeczne. Zapewnienie niezbędnej informacji w odpowiednim czasie i miejscu wymaga prowadzenia regularnego badania, czyli analizy zasobów ludzkich organizacji²².

ZNACZENIE SŁUŻB PERSONALNYCH W ZARZĄDZANIU

W ostatnich latach zarządzanie zyskało rangę w światowym biznesie. Historyczne udokumentowanie fazy rozwoju funkcji personalnej świadczą o przeobrażeniu jej roli od czysto operacyjnej do strategicznej. Liczne przykłady współczesnych przedsiębiorstw wskazują na rosnący entuzjazm w przypisywaniu strategicznej roli procesowi zarządzania kapitałem ludzkim. Wynika to głównie z uświadomienia sobie faktu, że zasoby ludzkie powinny odgrywać ważną rolę jako strategiczny czynnik rozwoju w złożonym i zmiennym otoczeniu rynkowym.

²¹ Ibidem, s. 319.

²² A. Poczowski, A. Miś, *Analiza...*, op. cit., s. 8.

warunkiem jest tu zmiana filozofii sprawowania funkcji personalnej z pasywnego reagowania na potrzeby personalne na integrację z poszczególnymi dziedzinami zarządzania²³.

Strategiczna rola służb personalnych polega na koordynacji strategii i praktyk związanych z ZZL ze strategią działalności całego przedsiębiorstwa. W ramach tej funkcji specjalista ds. personalnych stara się być partnerem strategicznym, współdziałającym na rzecz powodzenia strategii firmy, a ponadto zwiększa zdolność firmy do skutecznej realizacji tych strategii. Wprowadzenie zmian w organizacji, to nie tylko wdrażanie nowych technologii, procedur wykonawczych, struktur, modyfikacje logistyczne itp., lecz przede wszystkim oddziaływanie na ludzi tworzących organizację – ich przekonania, postawy, wartości i przekonania²⁴.

Administracja dokumentacją personalną stanowi jeden z najbardziej czasochłonnych obowiązków realizowanych przez służby personalne. Obejmuje:

- prowadzenie dokumentacji związanej ze szkoleniami BHP;
- kierowanie pracowników na wstępne i okresowe badania lekarskie;
- kontrolę czasu pracy;
- dbałość o kompletność i aktualność umów o pracę oraz aneksów do nich;
- dbałość o dostępność i aktualizację regulaminów wewnętrznych itd.²⁵

²³ M. Rybak, *Zarządzanie ...*, op. cit., s. 41.

²⁴ T. Majak, *Realizacja funkcji personalnej w średniej firmie*, Wyd. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 719/ 2006, s. 120–121.

²⁵ T. Rostkowski, *Narzędzia Inter – , intra – i ekstranetowe w realizacji funkcji ZZL*, [w:] pod red. T. Listwan, *Zarządzanie kadrami*, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2004 s. 143–145.

Z powyższych rozważań wynika konieczność odchodzenia w zarządzaniu zasobami ludzkimi od działań przypadkowych oraz rutynowego administrowania personelem na rzecz tworzenia całościowego oraz skoordynowanego systemu, który ujmuje funkcję personalną w długookresowej perspektywie²⁶. Podejście do tego typu zarządzania jednocześnie traktowane jest jako metoda zarządzania zatrudnieniem, która dąży do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej wynikającej ze strategicznego rozmieszczenia zaangażowanych i wykwalifikowanych pracowników, przy wykorzystaniu różnorodnych technik kulturowych, strukturalnych i personalnych²⁷.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamiec M., Kożusznik B., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. AKADE, Katowice 2000.
2. Armstrong M., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.
3. Białas S., *Zarządzanie zasobami ludzkimi w otoczeniu międzynarodowym. Kulturowe uwarunkowania*, Wyd. Profesjonalne PWN, Warszawa 2013.
4. Gablety M., *Potencjał pracy w przedsiębiorstwie, kształtowanie i wykorzystanie*, Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1988.
5. Golnau W., Kalinowski M., Litwin J., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2002.
6. Koźmiński K., Piotrowski W., *Zarządzanie, teoria i praktyka*, Wyd. PWN, Warszawa 1995.

²⁶ T. Listwan, *Przedmiot, ewolucja i znaczenie zarządzania kadrami*, [w:] *Zarządzanie kadrami*, T. Listwan, (red.), wyd. C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 5.

²⁷ Zajac C., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2007, s.13–15.

7. Listwan T., *Przedmiot, ewolucja i znaczenie zarządzania kadrami*, [w:] *Zarządzanie kadrami*, T. Listwan, (red.), wyd. C.H. Beck, Warszawa 2006.
8. Listwan T., *Kształtowanie kadry kierowniczej firmy*, Wyd. Mimex, Wrocław 1993.
9. Łucewicz J., *Współczesne determinanty zarządzania kadrami*, [w:] pod red. T. Listwan, *Zarządzanie kadrami*, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2004.
10. Majak T., *Realizacja funkcji personalnej w średniej firmie*, Wyd. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 719/ 2006.
11. Moczydłowska J. M., Kowalewski K., *Nowe koncepcje zarządzania ludźmi*, wyd. Difin, Warszawa 2014.
12. Poczowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, wyd. PWE, Warszawa 2008.
13. Poczowski A., Miś A., *Analiza zasobów ludzkich w organizacji*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000.
14. Rostkowski T., *Narzędzia Inter – , intra – i ekstranetowe w realizacji funkcji ZZL*, [w:] pod red. T. Listwan, *Zarządzanie kadrami*, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2004.
15. Rybak M., *Zarządzanie kapitałem ludzkim a kluczowe kompetencje*, [w:] M. Rybak, *Kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstwa*, Wyd. Poltext, Warszawa 2003.
16. C. Zając, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2007.

Jakub SKWIERCZYŃSKI, Kamil ROMAN

ROLA ZUS JAKO INSTYTUCJI WSPIERAJĄCYCH ROZWÓJ SEKTORA MŚP W POLSCE

THE ROLE OF ZUS AS INSTITUTIONS SUPPORTING MŚP SECTOR DEVELOPMENT IN POLAND

STRESZCZENIE

Małe i średnie przedsiębiorstwa stanowią istotny sektor polskiej gospodarki. W celu wsparcia rozwoju tego typu firm jednostki publiczne podejmują działania na rzecz wsparcia rozwoju tego typu przedsiębiorstw. ZUS jako jednostka publiczna oprócz wypłaty świadczeń społecznych zajmuje się także wieloma działaniami na rzecz wsparcia firm z sektora MŚP. Celem niniejszego artykułu jest analiza podejmowanych przez ZUS inicjatyw z zakresu wsparcia rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce.

Słowa kluczowe: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ZUS, MŚP

SUMMARY

Small and medium-sized enterprises are an important sector of the Polish economy. In order to support the development of this type of business, public entities will undertake actions to support the development of such companies. ZUS as a public entity, besides paying social benefits, also carries out many actions to support companies from the SMC sector. The aim of this article is to analyze the initiatives undertaken by ZUS in the field of support for the development of small and medium enterprises in Poland.

Key words: Social Insurance Institution, ZUS, Small and medium companies

WPROWADZENIE

Sektor Małych Średnich Przedsiębiorstw w Polsce jako niezmiernie istotny element sektora prywatnego, to stosunkowo młody twór zarówno na rynku, jak i w gospodarce. Przedmiotem badań oraz analiz stał się dopiero z nastaniem lat 90 XX w., w wyniku naturalnej konsekwencji procesu transformacji gospodarki, wówczas liczba małych i średnich przedsiębiorstw zaczęła gwałtownie rosnąć, tworząc ówczesne podstawy sektora prywatnego gospodarki¹. Celem niniejszego artykułu jest analiza inicjatyw podejmowanych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych w celu wsparcia firm z sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

W chwili obecnej stwierdzić można, iż sektor MŚP stanowi filar współczesnej polskiej gospodarki, który w sposób znaczący wpływa na rozwój i dynamikę wzrostu PKB². Sektor ten w odniesieniu do całego świata jest w szczególnym stopniu źródłem innowacji oraz podstawą nowych zmian. Firmy te liczą się z niewielkim ryzykiem, które mogą przynieść wyraźne korzyści, w tej sytuacji to tego typu przedsiębiorstwa mają wyższą skłonność do podejmowania ryzyka³. Uznaje się, że najtrafniej znaczenie małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce określił P.F. Drucker, nadając im miano: „soli gospo-

¹ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość Podstawy Teoretyczne*, Wyd. C. H. Beck, s. 111–112.

² A. Zakrzewska – Bielawska, *Rola Instytucji Wspierających Rozwój Sektora MSP w Polsce*, [w:] L. Lewandowska (red.), *Nowe koncepcje zarządzania i finansowania rozwoju firm regionu łódzkiego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Łodzi, Łódź 2008, s. 27.

³ J. Jaworski, *Rozwój i znaczenie sektora MSP w gospodarce Polskiej*, [w:] „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku” 9/2011, s. 161.

darki rynkowej „jednocześnie uznając je za bazę demokratycznego porządku społeczno-gospodarczego”⁴.

MŚP to firmy o szczególnej charakterystyce. Firmy te przewagę w stosunku do większych podmiotów uzyskują poprzez⁵:

- możliwość szybszej reakcji na zmiany w otoczeniu,
- większe dążenie do wprowadzania innowacji,
- nastawienie na wykorzystanie nadarzających się szans rynkowych,
- szybszy obieg informacji w tego typu przedsiębiorstwach.

Najczęściej są to podmioty reprezentowane i rządzone przez właścicieli, z reguły działające na obszarze jednej lokalizacji, nie posiadające swoich filii, czy oddziałów. Znaczna część spośród małych i średnich przedsiębiorstw podejmuje współpracę z innymi małymi i średnimi firmami. Częstym przypadkiem są relacje oparte pomiędzy partnerami o zbliżonym profilu działalności, zatem dochodzi tutaj do kooperacji i wspólnie podejmowanej działalności inwestycyjnej. Literatura nie jest jednak zgodna co do definicji małych i średnich firm, przez co mamy do czynienia z ich zróżnicowanym podziałem. W celu przyporządkowania firmy do określonego sektora MŚP, niezbędne jest ustanowienie kryteriów tego podziału. Podział ten uwzględnia zarówno (synonim kryterium) ilościowe, jak i jakościowe⁶:

⁴ P. F., Drucker, *Myśli przewodnie Druckera*, MT Biznes, Warszawa 2002, s. 475.

⁵ T. Piecuch, *Funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce*, [w:] Matejun M. (red.), *Wyzwania i perspektywy zarządzania w małych i średnich przedsiębiorstwach*, Wyd. C. H.Beck, Warszawa, s. 15–29.

⁶ M. Zarębski, *Małe i średnie przedsiębiorstwa jako podstawowe ogniwo łańcucha logistycznego polskiej gospodarki rynkowej*, [w:] „Ekonomia” XLIII nr 1, 2012, s. 39.

ilościowe – opierające się na miarach wielkości min. liczby przychodów w skali roku, czy też wartości majątku trwałego w posiadaniu firmy,

jakościowe – te z kolei opierają się na cechach takich jak niezależność finansowa, jedność własności i zarządzania, udziału w rynku, czy też samej struktury organizacyjnej. Z reguły na terenie Unii Europejskiej jako bazę definicji przedsiębiorstwa przyjmuje się kryterium ilościowe⁷.

W roku 2013 dla przedsiębiorców pojawiła się kolejna szansa na uzyskanie wsparcia na modernizację swojej firmy. Pomoc ta, to wsparcie pochodzące z ZUS, w ramach realizowania od roku 2003⁸ zadań z zakresu prewencji wypadkowej⁹. Jak może sądzić większość obywateli, działalność Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, nie ogranicza się wyłącznie do pobierania składek na ubezpieczenia wypadkowe oraz wypłacania świadczeń powstałych w wyniku wypadków przy pracy. Jest to jednocześnie podmiot, który swoimi działaniami przyczynia się do kształtowania bezpiecznych warunków pracy.

W latach 2003–2013 na aktywność z zakresu prewencji ZUS skupiała się głównie na¹⁰:

- udostępnianiu materiałów oraz danych dotyczących przyczyn i skutków wypadków przy pracy, w szczególności skupiając się

⁷ J. Jaworski, *Rozwój i znaczenie sektora MSP w gospodarce Polskiej*, s.1, http://www.academia.edu/2469437/Rozw%C3%B3j_i_znaczenie_sektora_ma%C5%82ych_i_%C5%9Brednich_przedsi%C4%99biorstw_w_gospodarce_polskiej.

⁸ Na podst. Art. 37 Ustawy z dnia 30 października 2002 r. o Ubezpieczeniach społecznych z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

⁹ M. Bil – Witkowska, *10 lat działań ZUS na rzecz zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym*, [w:] „Prewencja i Rehabilitacja”, Kwartalnik ZUS, nr 4 (34) 2013, s. 1.

¹⁰ Tamże, s.1.

- na wypadkach śmiertelnych, ciężkich, zbiorowych jak również chorobach zawodowych,
- upowszechnianiu wiedzy dotyczącej niebezpieczeństw wywołujących wyżej wymienione wypadki i choroby zawodowe, w szczególności dotyczących podejmowaniu działań ochronnych,
 - zleceniu zewnętrznym podmiotom realizacji prac naukowo-badawczych w celu ograniczenia przyczyn wyżej wskazanych zagrożeń.

W rezultacie art. 37 ustawy o Ubezpieczeniach społecznych z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych katalog realizowanych zadań został rozszerzony. Od 2013 r. obowiązkiem ZUS stało się również dofinansowywanie działań skierowanych na utrzymanie zdolności do pracy przez cały okres aktywności zawodowej. Celem tego działania było ograniczenie powstawania wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych już w 2013 r. na podstawie Ustawy Budżetowej otrzymał do dyspozycji kwotę 3 690 000 zł na prewencję wypadkową. Kwota ta stanowiła 0,5% wysokości należnych składek na ubezpieczenie przewidziane w planie finansowym Funduszu Ubezpieczeń Społecznych na rok budżetowy, jednakże w wyniku zmiany przepisów kwota ta miała być co roku systematycznie zwiększana¹¹.

PRZEDMIOT I PODMIOT DOFINANSOWANIA

Program prewencji wypadkowej pozwala każdemu płatnikowi składek¹² na skorzystanie z dofinansowania, jednak w szczególnym stopniu zwraca się w stronę sektora małych i średnich przedsiębiorstw. W tym przypadku nieistotna jest branża w jakiej działa firma objęta

¹¹ M. Bil-Witkowska, *10 lat działań ZUS...*, dz. cyt., s. 1.

¹² Zatrudniających przynajmniej jednego pracownika i odprowadzającego zań składkę na Ubezpieczenie Wypadkowe.

wsparciem, gdyż program ma charakter wielobranżowy. W przypadku niektórych typów działalności takich jak budownictwo, produkcja i obróbka metali, pojawia się kwestia zwiększonego prawdopodobieństwa wystąpienia wypadku na co zwrócić należy szczególną uwagę.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych jako jednostka wspierająca małe i średnie przedsiębiorstwa wychodzi z inicjatywą zakładającą dofinansowanie działań, których celem jest utrzymanie zdolności do pracy przez cały okres aktywności zawodowej. Wsparcie uzyskują kroki podejmowane przez płatnika składek, którym jest przedsiębiorca¹³.

Program ten skierowany został do wszystkich płatników składek, jednak w szczególnym stopniu do sektora MŚP.

Wysokość dofinansowania z projektu zależna jest od: charakteru projektu, możliwe jest dofinansowanie na następujące trzy rodzaje projektów¹⁴:

- projekt o charakterze inwestycyjnym – w tym miejscu najistotniejsze znaczenie ma: bezpieczeństwo techniczne (należy je rozumieć, jako rozwój i usprawnienie stanu technicznego maszyn, urządzeń, systemów i środków ochronnych),
- projekt doradczy – zakłada on poprawę zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy poprzez ocenę ryzyka zawodowego, a także dokonanie zmian w procedurach tak, aby wykonywana praca stała się bezpieczniejsza. Jednocześnie program przewiduje planowanie oraz monitorowanie działań prewencyjnych w zakresie BHP (czyli dokonywanie inspekcji i kontroli związanej z realizacją projektu, a konkretnie jego efektywności),
- projekt inwestycyjno-doradczy – to projekt, który w swoim charakterze łączy z jednej strony kwestię inwestycji czyli zakupu lub

¹³ Strona internetowa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych <http://www.zus.pl> (22.05.2017 r.)

¹⁴ Tamże.

modyfikacji, czy dostosowania szeroko-rozumianych narzędzi pracy do odpowiednich standardów, z drugiej zaś zakłada wsparcie merytoryczne wraz z wyżej wymienioną już oceną i kontrolą BHP.

Projekty mają za zadanie ograniczyć lub też w miarę możliwości wyeliminować szkodliwe czynniki, które mogą występować na poszczególnych stanowiskach pracy¹⁵.

Kolejnym ważnym obszarem korzyści związanym z realizacją tego typu programu jest możliwość inwestycji w zakresie ochrony zdrowia pracowników. Firma, która w swoich wydatkach potrafi zabezpieczyć także tą kwestię może liczyć na szereg korzyści, które mogą spowodować:

- wyższą frekwencją pracownika w pracy,
- większe zaangażowanie pracowników,
- lepszą atmosferę w miejscu pracy,
- większe zaufanie wobec pracodawcy,
- poczucie bezpieczeństwa,
- swobodę działania,
- poprawia kreatywność myślenia, jednocześnie zwiększając efektywność pracy.

Program dofinansowania przedsiębiorstw w ramach prewencji wypadkowej ze strony ZUS funkcjonuje od 2003 r. w oparciu o przepisy art. 37 Ustawy z 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych¹⁶. Od początku skierowania działań na utrzymanie zdolności do pracy przez cały okres aktywności zawodowej Zakład przyjął ponad 10 tys. wniosków, spośród których zawartych zostało 1,1 tys. umów, a rozliczono ponad

¹⁵ Czynniki dot. Prewencji Wypadkowej: <http://www.zus.pl/swiadczenia/prewencja-i-rehabilitacja/prewencja-wypadkowa/dofinansowanie-dzialan-platnika-skladek-na-poprawe-bezpieczenstwa-i-higieny-pracy>

¹⁶ Dz. U. z 2009 r. nr 167, poz. 1322 ze zm.

900 projektów. W ramach działalności prewencyjnej ograniczono czynniki uciążliwe i szkodliwe na stanowiskach pracy ponad 19 tys. pracowników. Z roku na rok zainteresowanie podniesieniem bezpieczeństwa w pracy wzrasta, jest na tyle wysokie, iż złożone wnioski wykraczają poza dysponowaną przez ZUS pulą pieniędzy¹⁷.

W celu głębszego zbadania problemu dotyczącego poprawy stanu zdrowia pracowników należy sięgnąć do przyczyn tego zjawiska, którymi mogą być:

- brak posiadania przez pracowników odpowiednich umiejętności czy też kwalifikacji, uprawnień czy nawet predyspozycji jednostki do wykonywania danej czynności,
- nie przestrzeganie przez pracodawców przepisów z zakresu BHP, brak świadomości pracowników o przysługującym im z tego tytułu prawach,
- zbyt duża eksploatacja wykorzystywania pracownika,
- wykonywanie zawodów niebezpiecznych, w których procedury bezpieczeństwa i nie zawsze są przestrzegane.

Punkt widzenia przedsiębiorców w kwestii bezpieczeństwa pracy pracowników zmienił się w ostatnich latach, na co wpłynąć mogła możliwość uzyskiwania dofinansowań także ze źródeł UE. Dotychczasowe podejście pracodawców bardzo często odbiegało od standardów bezpieczeństwa pracy. W niektórych tego typu sytuacjach pracodawcy mogli kierować się przede wszystkim chęcią zysku, oszczędności na pracownikach, tłumacząc, iż ze względów finansowych zabezpieczenie zdrowia swoich podwładnych nie jest w pełni możliwe i to pracownik jest odpowiedzialny za swoje bezpieczeństwo w pracy i to w jego kwestii jest znajomość i przestrzeganie norm z zakresu BHP.

¹⁷ <http://www.zus.pl/swiadczenia/prewencja-i-rehabilitacja/prewencja-wypadkowa/dofinansowanie-dzialan-platnika-skladek-na-poprawe-bezpieczenstwa-i-higieny-pracy>

Tab. 1. Liczba osób poszkodowanych w wypadkach w miejscu pracy na przestrzeni lat 2010–2016.

Rok	Liczba wypadków (w tys.)
2010	87622
2011	96573
2012	91000
2013	88267
2014	88642
2015	87622
2016	87886

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Poprzez zwiększenie nakładów na zdrowie swoich pracowników pracodawca może w znaczący sposób zredukować ilość osób będących na zwolnieniach lekarskich co znacząco poprawi ogólną frekwencje pracowników. Poprzez stałą troskę pracodawcy o zdrowie pracownika firma może zyskać na jego większym zaangażowaniu a także lepszej satysfakcji z wykonywanych obowiązków. Praca w zespole, w którym każdy z członków posiada odpowiednią i specjalistyczną wiedzę i umiejętności podnosi znacząco jej efektywność¹⁸. Inwestycje w kapitał ludzki stanowią bowiem jeden z filarów zarządzania strategicznego organizacją oraz pozytywnie oddziałują na poprawę jej konkurencyjności¹⁹. Jest to obszar szczególnie ważny dla nowych przedsiębiorstw, które dopiero rozpoczynają swoją działalność i chcą szybko pozyskać klientów.

¹⁸ Z. Ciekankowski, *Kapitał ludzki najistotniejszym elementem w organizacji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, nr 101/2014, s. 140.

¹⁹ M. Krydowski, *Inwestycje w kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstwa w okresie dekonstrukcji*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, nr 1/2011, s. 55.

ZUS A WSPARCIE DLA PRZEDSIĘBIORCY (PROGRAM DOFINANSOWANIA DLA PRZEDSIĘBIORCY)

Wysokość wsparcia uzależniona została w szczególności od kryterium ilościowego – wielkości przedsiębiorstwa²⁰. W rezultacie tego określone zostało, iż im przedsiębiorstwo jest mniejsze, tym wyższe dofinansowanie z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych może uzyskać.

Tab. 2. Poziom dofinansowania płatnika składek w ramach prewencji wypadkowej.

Rodzaj przedsiębiorstwa	Liczba pracowników	Procent budżetu projektu podlegający dofinansowaniu	Maksymalna kwota dofinansowania dla projektów		
			Doradczych (w PLN)	Inwestycyjnych (w PLN)	Inwestycyjno-doradczych (w PLN)
1	2	3	4	5	6
Mikro-przedsiębiorstwo	1–9	90%	40 000	100 000	140 000
Małe przedsiębiorstwo	10–49	80%	60 000	150 000	210 000
Średnie przedsiębiorstwo	50–249	60%	80 000	260 000	340 000
Duże przedsiębiorstwo	250 i więcej	20%	100 000	400 000	500 000

Źródło: Strona Internetowa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych www.zus.pl

O dofinansowanie z zakresu programu ubiegać mogą się przedsiębiorstwa sektora MŚP, czyli firmy zatrudniające nie więcej niż 9 osób. Małe przedsiębiorstwa mają możliwości otrzymania dofinansowania w wysokości nawet do 90% kosztów kwalifikowanych projektu. Dla dostosowania wielkości wsparcia do wielkości firmy utworzono

²⁰ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość Podstawy Teoretyczne*. Wyd. C.H. Beck, s. 111–112.

Ustawa z 2 lipca 2004r. O swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. z 2004 r. nr 173, poz.1807 z późn. zm.

także pewne limity, regulujące maksymalną wysokość wsparcia, co w przypadku przedsiębiorstw mikro wynosi 100 tys. zł²¹.

Firmy zatrudniające do 49 pracowników, czyli Małe Przedsiębiorstwa, to potencjalni beneficjenci środków w wysokości nawet 80% kosztów kwalifikowanych projektu, jednocześnie maksymalny limit kwotowy wysokości dofinansowania w tym przypadku wynosi 150 tys. zł²².

Na najniższy zwrot pokrytych kosztów mogą liczyć firmy średnie, czyli zatrudniające do 249 pracowników, podmioty te mogą liczyć na zwrot sięgający 50% kosztów kwalifikowanych, przy jednoczesnym limicie wynoszącym 260 tys. zł.

Największe przedsiębiorstwa, tj. zatrudniające więcej niż 250 pracowników, także mają możliwość skorzystania z dofinansowania na utrzymanie zdolności do pracy swoich pracowników, jednakże firmy te mogą otrzymać dofinansowanie w wysokości zaledwie 20% kosztów w kwocie sięgającej maksymalnie 500 tys. zł²³.

PROCEDURA SKŁADANIA WNIOSKU O DOFINANSOWANIE

Przedsiębiorcy wyrażający zainteresowanie skorzystaniem z dofinansowania powinni złożyć do ZUS wnioski²⁴. Złożenie wniosku zostało umożliwione przedsiębiorcom w pięciu oddziałach: w Bydgoszczy, Jaśle, Opolu, Olsztynie oraz Ostrowie Wielkopolskim²⁵.

²¹ <http://www.zus.pl/> data dostępu: (22. 05. 2017 r.)

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

Po złożeniu wniosku, którego wzór został zawarty w załączniku 1 podlega on formalnej ocenie przez pracownika ZUS, w kolejnym zaś kroku wnioski ten trafia do eksperta z danej dziedziny, który dokonuje merytorycznej oceny zasadności podjętych działań naprawczych lub prewencyjnych. W sytuacji, kiedy wniosek zostanie rozpatrzony pozytywnie następuje podpisanie umowy o realizację projektu.

Uruchomienie środków występuje w postaci dwóch transz. Pierwsza z nich zostaje wypłacona w ciągu 14 dni od daty podpisania umowy, z kolei druga transza to podsumowanie realizacji przedsięwzięcia po jego zakończeniu. Wówczas następuje odbiór projektu przez eksperta z danej dziedziny, której dotyczył projekt. W czasie kolejnych 30 dni od pozytywnego odbioru ma miejsce wypłata drugiej i ostatniej transzy dofinansowania²⁶.

Warto zwrócić uwagę, iż dotacje w ramach prewencji wypadkowej mającej na celu utrzymanie, poprawę bezpieczeństwa i higieny pracy, a co za tym idzie także zmniejszenia ich absencji oraz ochrony ich zdrowia i życia przed wypadkami jakie mogą ich spotkać w miejscu pracy.

ZUS nie ogranicza swojego wsparcia dla firm wyłącznie do wymienionej wcześniej prewencji, podejmuje szereg działań, rozszerzając wciąż ich zakres.

Ministerstwo Finansów planuje wprowadzenie zwolnień dla firm z tytułu płacenia składek ZUS przez pierwsze 6 miesięcy od rozpoczęcia działalności, w celu zniesienia ograniczeń dla początkujących przedsiębiorców²⁷.

Inicjatywa ta jest dużym krokiem zwróconym w kierunku osób gotowych do podjęcia ryzyka jakim jest własna działalność gospodar-

²⁶ <http://ksiegowosc.infor.pl> data dostępu: (22.05.2017 r.)

²⁷ <https://mambiznes.pl/wlasny-biznes/wiadomosci/pol-roku-dzialalnosci-firmy-bez-placenia-skladek-na-zus-73414> – data dostępu: 22.05.2017 r.

cza. Kolejnym ukłonem są propozycje rządowe, dotyczące tzw. małej działalności gospodarczej²⁸, co do której plany zakładają, niższe podatki dochodowe dla firm o przychodach do 5 tys. zł. W długoterminowej perspektywie rządzący planują zniesienie obligatoryjnego nakazu rejestracji działalności gospodarczej, dla tych podmiotów, których przychody nie przekroczą 50 % wys. minimalnego wynagrodzenia²⁹. Projektowane zmiany oznaczają, iż polskie prawo idzie w kierunku likwidacji barier dla przedsiębiorstw z sektora MŚP w celu poprawy ich konkurencyjności na rynku.

ZAKOŃCZENIE

Państwo polskie podejmuje wiele zadań mających na celu wspieranie rozwoju przedsiębiorczości. Do tego celu powoływanych zostało wiele instytucji, jednocześnie część z już istniejących na przestrzeni ostatnich lat zmieniło charakter prowadzonej przez siebie działalności.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych jako publiczna instytucja podejmuje szereg zadań mających na celu wspieranie przedsiębiorczości w Polsce. Połączenie działań z zakresu ubezpieczeń społecznych z bezpieczeństwem pracy jest znacznym rozszerzeniem profilu działalności ZUS-u. Wsparcie sektora MŚP przez instytucje publiczne może przyczynić się do poprawy innowacyjności w Polsce, co może mieć szczególne znaczenie z punktu widzenia zwiększenia liczby osób

²⁸ Definicja Małej działalności gospodarczej – na podst. Ministerstwa https://www.mr.gov.pl/media/35906/MalaDzialalnoscGospodarcza_050417.pdf – Małe przedsiębiorstwa z sektora usług osiągające przychód do 60 tys. zł rocznie.

²⁹ Dz. U. 2015 poz. 1385, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 września 2015 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2016 r.

zdolnych do pracy. Tego typu sytuacją w krótkim czasie może także przełożyć się na wyższy odsetek pracowników zdolnych do pracy wśród zatrudnionych. Prowadzona przez ZUS działalność z zakresu bezpieczeństwa pracy umożliwia zwiększenia wśród pracodawców i zatrudnionych poczucie bezpieczeństwa, co przełoży się na ich poprawę ich efektywności.

Wyrównanie standardów w zakresie BHP w stosunku do dużych przedsiębiorstw to także ogromne wyzwanie dla firm z sektora MŚP. Poprzez programy prowadzone przez ZUS możliwa jest poprawa funkcjonowania organizacji a równocześnie zwiększenie standardów ochrony pracowników. Prowadzony przez ZUS program daje nadzieje że powierzone środki zostaną wykorzystane w sposób racjonalny i przyczynia się do poprawy bezpieczeństwa pracowników w Polsce a w dłuższej perspektywie zredukują ilość wypadków mających miejsce w pracy.

BIBLIOGRAFIA

1. Bil-Witkowska M., *10 lat działań ZUS na rzecz zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym*, [w:] „Prewencja i Rehabilitacja”, Kwartalnik ZUS, nr 4 (34) 2013.
2. Ciekankowski Z., *Kapitał ludzki najistotniejszym elementem w organizacji*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, nr 101/2014, s. 140.
3. Drucker P. F., *Myśli przewodnie Druckera*, MT Biznes, Warszawa 2002.
4. Jaworski J., *Rozwój i znaczenie sektora MŚP w gospodarce Polskiej*, [w:] „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku” 9/2011.
5. Krydowski M., *Inwestycje w kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstwa w okresie dekonstrukcji*, [w:] „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, nr 1/2011, s. 55.

6. Piecuch T., *Funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce*, w: Matejun M. (red.), *Wyzwania i perspektywy zarządzania w małych i średnich przedsiębiorstwach*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2010.

7. Piecuch T., *Przedsiębiorczość Podstawy Teoretyczne*. Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013.

8. Zakrzewska-Bielawska A., *Rola Instytucji Wspierających Rozwój Sektora MŚP w Polsce*, [w:] Lewandowska L. (red.), *Nowe koncepcje zarządzania i finansowania rozwoju firm regionu łódzkiego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Łodzi, Łódź 2008.

9. Zarębski M., *Małe i średnie przedsiębiorstwa jako podstawowe ogniwo łańcucha logistycznego polskiej gospodarki rynkowej*, [w:] „Ekonomia” XLIII nr 1, 2012.

AKTY PRAWNE

1. Art. 37 Ustawy z dnia 30 października 2002 r. o Ubezpieczeniach społecznych z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

2. Dz. U. 2015 poz. 1385, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 września 2015 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2016 r.

3. Ustawa z 2 lipca 2004 r. O swobodzie działalności gospodarczej, Dz. U. z 2004 r. nr 173, poz.1807 z późn. zm.

NETOGRAFIA

1. Jaworski J., *Rozwój i znaczenie sektora MŚP w gospodarce Polskiej*, s. 1, http://www.academia.edu/2469437/Rozw%C3%B-3j_i_znaczenie_sektora_ma%C5%82ych_i_%C5%9Brednich_przed-si%C4%99biorstw_w_gospodarce_polskiej.

2. <http://ksiegowosc.infor.pl> data dostępu: (22.05.2017 r.)

3. <http://www.zus.pl/> data dostępu: (22.05.2017 r.)
4. <http://www.zus.pl/swiadczenia/prewencja-i-rehabilitacja/prewencja-wypadkowa/dofinansowanie-dzialan-platnika-skladek-na-poprawe-bezpieczenstwa-i-higieny-pracy>
5. <https://mambiznes.pl/wlasny-biznes/wiadomosci/pol-roku-dzialalnosci-firmy-bez-placenia-skladek-na-zus-73414> – data dostępu: 22.05.2017r.
6. https://www.mr.gov.pl/media/35906/MalaDzialalnoscGospodarcza_050417.pdf – Małe przedsiębiorstwa z sektora usług osiągające przychód do 60 tys. zł rocznie.

Załącznik 1. Wzór wniosku o dofinansowanie projektu dotyczącego utrzymania zdolności pracowników do pracy

Zakład Ubezpieczeń Społecznych
Departament Prewencji i Rehabilitacji
ul. Szamocka 3, 5, 01-748 Warszawa

DANE WNIOSKODAWCY I PROJEKTU

DANE DOTYCZĄCE WNIOSKODAWCY		
1. Pełna nazwa Wnioskodawcy		
2. Nazwa skrócona Wnioskodawcy		
3. NIP		
4. Regon		
5. Adres siedziby <i>(ulica, numer, kod pocztowy, miejscowość)</i>	<i>(ulica i numer domu) (kod pocztowy) __-__-__ (miejscowość)</i>	
6. Gmina		
7. Województwo		
8. Adres realizacji projektu <i>(wypełnić, gdy różni się od adresu siedziby)</i>	<i>(ulica i numer domu) (kod pocztowy) __-__-__ (miejscowość)</i>	
9. Telefon/faks		
10. E-mail <i>(podać obowiązkowo)</i>		
11. Nazwisko i imię oraz stanowisko <i>osoby/osób upoważnionych do podpisania umowy</i>		
12. Imię i nazwisko oraz stanowisko <i>osoby upoważnionej do kontaktów w sprawie realizacji projektu oraz telefon</i>		
DANE DOTYCZĄCE PROJEKTU		
13. Tytuł projektu		
14. Przewidywany czas realizacji projektu w miesiącach miesięcy <i>(wpisać liczbę miesięcy, liczoną od podpisania umowy, zgodnie z liczbą miesięcy podaną nad tabelą w części 3.2 oraz części 4.2)</i>	
15. Rodzaj projektu <i>(zaznaczyć wpisując „X” we właściwym miejscu)</i>		
Doradczy ☐	Inwestycyjny ☐	Inwestycyjno-doradczy ☐
16. Kategoria ryzyka oraz grupa działalności <i>(wpisać właściwe wartości, według tabeli z „Wyjaśnień do wniosku”, biorąc pod uwagę 2 pierwsze cyfry z kodu PKD działalności przeważającej, znajdującym się w zaświadczeniu o numerze identyfikacyjnym Regon)</i>		
Kategoria ryzyka	Grupa działalności (podać kod)	
17. Liczba wypadków w roku poprzedzającym złożenie wniosku		
18. Liczba osób zatrudnionych w roku poprzedzającym złożenie wniosku		
19. Liczba osób zatrudnionych na koniec miesiąca poprzedzającego złożenie wniosku		
20. Liczba osób zatrudnionych, którzy zostaną objęci projektem	Bezpośrednio ☐	Pośrednio ☐

Barbara ANDRUCZYK

EMERYTURY ROLNIKÓW W ROSJI I W CHINACH A BEZPIECZEŃSTWO EKONOMICZNE

FARMERS PENSIONS IN RUSSIA AND CHINA AND ECONOMIC SECURITY CONTEXT

STRESZCZENIE

Zaprezentowane systemy ubezpieczeń emerytalnych ludności wiejskiej w Chinach i Rosji są podstawą do zapoznania się z odmiennymi regulacjami w tym zakresie. Chiny, najludniejsze państwo świata zmagają się z problemem emerytur rolniczych i ubezpieczeniu społecznym rolników, gdyż większość ludności wiejskiej nie otrzymuje żadnych emerytur. Rosja, państwo o powszechnym ubezpieczeniu emerytalnym, bez rozgraniczania na miejska i wiejska, również nie zabezpiecza podstawowych potrzeb ekonomicznych ludności wiejskiej. Zgodnie z założeniami państwa socjalnego gwarantowana jest wypłata świadczeń emerytalnych wszystkim obywatelom, a wysokość tych wypłat jest bardzo niska.

Słowa kluczowe: systemy ubezpieczeń, emerytury, bezpieczeństwo ekonomiczne

SUMMARY

Presented pension insurance systems of the rural population in China and Russia are essential to familiarize yourself with the different regulations in this regard. China, the most populous country in the world is faced with the problem of agricultural pensions and social insurance for farmers, because most of the rural population does not receive any pensions. Russia, the state of general insurance pension,

without distinction on urban and rural, also does not protect the basic economic security of the rural population. According to the assumptions of the welfare state guaranteed payment of retirement benefits to all citizens, and the amounts of these payments it is very low.

Keywords: insurance schemes, retirement, economic security

WPROWADZENIE

Niniejsza publikacja jest kontynuacją publikacji¹ prezentujących rolnicze ubezpieczenia społeczne w aspekcie bezpieczeństwa ekonomicznego rolników, zwłaszcza rolników emerytów w Polsce, Wielkiej Brytanii, Danii, Norwegii i Australii w odniesieniu do poziomu minimum socjalnego.

Celem autora niniejszej publikacji jest prezentacja bezpieczeństwa ekonomicznego rolników w kolejnych państwach, takich jak Chiny i Rosja.

System ubezpieczeń społecznych Chin poddano analizie z uwagi na fakt, że są najludniejszym i jednocześnie jednym z najszybciej rozwijających się państw świata. Jest również państwem posiadającym jeden z wyższych wskaźników migracji ludności ze wsi do miasta². Z kolei, system ubezpieczeń

¹ Barbara Andruczyk, *Systemy ubezpieczeń społecznych jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego rolników*, [w:] „Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie. Materiały i studia”, nr 53/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2015; *Bezpieczeństwo ekonomiczne rolników w Wielkiej Brytanii*, [w:] „Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie. Materiały i studia”, nr 54/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2015; *Emerytury rolnicze w dani, Norwegii i Australii, a bezpieczeństwo ekonomiczne*, [w:] „Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie. Materiały i studia”, nr 58/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2016

² Anna Piłat, Kinga Wysieńska, *Spoleczności wschodnioazjatyckie w Polsce oraz w wybranych krajach regionu i świata, Badania ekspertyzy rekomendacje*, <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Pilat-Wysienska.pdf>, stan na 2016.11.11

społecznych w Rosji³ przedstawiono z uwagi na bezpośrednie sąsiedztwo oraz powiązania historyczne, gospodarcze i polityczne z Polską oraz z powodu tego, że jest to państwo o dużej liczbie ludności zamieszkującej na bardzo dużym obszarze o zróżnicowanym klimacie.

Prezentacja systemu ubezpieczeń społecznych w państwach pozaeuropejskich poszerzy spektrum analiz systemów ubezpieczeń społecznych w odniesieniu do bezpieczeństwa ekonomicznego ludności rolniczej na świecie.

CHARAKTERYSTYKA CHIN I SYSTEM UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH

Chiny należą do państw rozwijających się z gospodarką planowaną centralnie. Są jednym z najzasobniejszych w surowce mineralne krajów świata. Zajmują pierwsze miejsce na świecie w wydobywaniu węgla kamiennego. Drugim bardzo ważnym surowcem Chin jest ropa naftowa i gaz ziemny. Z pozostałych surowców mineralnych wydobywa się: łupki bitumiczne, rudy żelaza, wolframu, antymonu⁴, cynku, ołowiu, miedzi, cyny, manganu, molibdenu, rtęci oraz boksyty, sól kamienną kaolin, fosforyty, metale szlachetne.

Produkcja energii elektrycznej Chin opiera się, w ponad 80%, na węglu i stanowi 8% produkcji światowej. Ponad 40% zainstalowanej mocy przypada na elektrownie północno-wschodnich i wschodnich Chin. Również energię produkują liczne małe hydroelektrownie, które obsługują wsie i małe miasta⁵. Chiny mają rozwinięty przemysł hutniczy, środków transportu,

³ Rosja należy do państw o dużej liczbie ludności po następujących państwach: Chinach, Indiach, Stanach Zjednoczonych, Indonezji, Brazylii, Pakistanie, Nigerii i Bangladeszu.

⁴ Chiny mają ponad 40% udziału w światowym wydobywaniu

⁵ Największą jest hydroelektrownia Gezhou Ba na Jangcy o mocy 2715 MW, również na Jangcy, w Trzech Przełomach, hydroelektrownia Sanxia o mocy 18 200 MW

zwłaszcza produkcji taboru kolejowego, produkcji traktorów oraz samochodów ciężarowych i osobowych. Chiny zajmują pierwsze miejsce w świecie w produkcji nawozów azotowych i drugie, po USA w produkcji nawozów fosforowych; coraz większe znaczenie ma produkcja tworzyw sztucznych. W szybkim tempie rozwija się przemysł elektroniczny, w szczególności produkcja komputerów i innych urządzeń elektronicznych. Starą tradycję ma w Chinach przemysł włókienniczy, zwłaszcza bawełniany, jedwabniczy.

Duże znaczenie ma przemysł spożywczy, który obejmuje przemysł cukrowniczy, tłuszczowy, młynarski, mięsny, tytoniowy, winno-spirytusowy, przetwórstwo herbaty; przemysł rybny. Do liczących się gałęzi przemysłu należy przemysł cementowy, porcelanowy z ośrodkami w Jingdezhen i Liling, przemysł skórzany i odzieżowy oraz drzewny. Duże tradycję w Chinach ma rękodzieło, zwłaszcza artystyczne, takie jak hafty, rzeźba w kości słoniowej, nefrycie, drewnie, wyroby z laki, porcelany, parasolki, wachlarze, koronki.

Tab. 1. Liczba ludności na świecie i w Chinach w latach 2007–2014

Kraj	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Świat w mln	6 763 733	6 846 480	6 929 725	7 013 427	7 097 500	7 181 715	7 265 786
Chiny w mln	1 326 691	1 333 807	1 340 969	1 348 174	1 355 387	1 362 514	1 369 436
Udział liczby ludności Chin w ludności świata w %	20%	19%	19%	19%	19%	19%	19%

Źródło: opracowano na podstawie: <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/porownania-miedzynarodowe/tablice-o-krajach-wedlug-tematow/terytorium-i-ludnosc/>, stan na dzień 2016-11-11

Chiny są również najludniejszym państwem świata. Ludność Chin stanowi około 19 % ludności świata. W latach 1964–91 liczba ludności wzrosła o ponad 30% i była uwarunkowana bardzo dużym przyrostem

naturalnym, wynoszącym w latach 1964–1970 ok. 27‰, a w latach 1971–1975 ok. 20‰. W 2014 roku przyrost naturalny wyniósł ok. 5,21‰⁶. Po 1979 roku wprowadzono w Chinach program planowej kontroli przyrostu liczby ludności, ustalając do końca XX w. zasadę jednodzielnosci w rodzinach, zwłaszcza w miastach.

Rozmieszczenie ludności jest bardzo nierównomierne. Prawie 95% mieszkańców zamieszkuje we wschodniej części kraju, zajmując około 1/3 powierzchni Chin. Najgęściej zaludnione są obszary delty Jangcy i rzeki Perłowej, równina Chengdu oraz nadmorska część prowincji Fujian⁷. Gęstość zaludnienia wyraźnie maleje ku zachodowi; najslabiej zaludniona wynosząca ok. 1 mieszkańca na km² jest Wyżyna Tybetańska, zwłaszcza jej północna część, która jest prawie bezludna. Znaczna część ludności zachodnich części prowadzi koczowniczy i półkoczowniczy tryb życia.

Chiny są krajem słabo zurbanizowanym, a dla większości miast chińskich jest charakterystyczna duża gęstość zaludnienia, ścieśniona zabudowa parterowa oraz niski poziom wyposażenia komunalnego, a pod względem administracyjnym wiele miast obejmuje rozległe tereny faktycznie nie zurbanizowane, a nawet bardzo słabo zaludnione.

Przed utworzeniem Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 roku Chiny były półfeudalnym, zacofanym krajem rolniczym. Według szacunków 1949 roku na wsi mieszkało 89,36 % ludności⁸.

Po 1949 roku wprowadzono wiele zmian społeczno-gospodarczych, a przede wszystkim reformę rolną i nacjonalizację

⁶ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjsj/2011/indexeh.htm>, China Statistical Yearbook 2015, dostęp: 2016.11.11

⁷ Średnia gęstość zaludnienia w tym obszarze wynosi 2000 osób na km²

⁸ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjsj/2011/indexeh.htm>, China Statistical Yearbook 2011, stan 2016.11.15

Tab. 3–1 Population and Its Composition, obecnie ok. 45%

głównych działów gospodarki, co zapewniło dominującą pozycję sektorowi państwowemu w wielosektorowej gospodarce. Realizacja kolejnych planów wieloletnich, w przedziałach pięciu lat, przyczyniła się zwłaszcza do rozwoju przemysłu ciężkiego. W latach 1952–57 przeprowadzono w Chinach kolektywizację rolnictwa, a następnie w 1958 rozpoczął się proces łączenia spółdzielni produkcyjnych i przekształcania ich w komuny ludowe. W wyniku tzw. socjalistycznej przebudowy prywatnego rzemiosła, przemysłu i handlu pod koniec lat 50 pozostał w Chinach tylko sektor państwowy i kolektywny.

Mimo początkowo dużego tempa rozwoju, czynniki takie jak: izolacja gospodarcza, długotrwały priorytet przemysłu ciężkiego, dysproporcje w rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki oraz liczne eksperymenty, takie jak „wielki skok”, komuny ludowe, „rewolucja kulturalna” itp. przyniosły chińskiej gospodarce ogromne straty. W okresie „rewolucji kulturalnej” w latach 1966–76 nastąpił spadek produkcji przemysłowej o ok. 15% do 20%. Pod koniec 1978 roku zapoczątkowano nową strategię rozwoju gospodarczego, przyznając priorytet rolnictwu, przed przemysłem ciężkim i lekkim. W kolejnych latach –1979–84 – zlikwidowano komuny ludowe i wprowadzono gospodarstwa indywidualne. Wprowadzono dzierżawę ziemi od państwa na okres od 5 do 10 lat, opartą na rodzinnej odpowiedzialności za produkcję.

W 1984 roku aż 99% rodzin chłopskich pracowało w tym systemie, a Chiny osiągnęły dzięki temu samowystarczalność w produkcji zbóż, zwłaszcza ryżu, a nawet uzyskały nadwyżki eksportowe. Zmiany w rolnictwie ożywiły ekonomicznie wieś i umożliwiły stopniowe przechodzenie do nowoczesnej gospodarki towarowej. Reforma objęła również

przedsiębiorstwa, które uzyskały pewną samodzielność gospodarczą, uwarunkowaną rentownością⁹.

Tab. 2. Dynamika produkcji rolnej Chin na tle świata w latach 2008–2013

Kraj	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Świat (%)	103,7	101,0	102,6	103,3	101,5	102,7
Chiny (%)	105,3	102,2	102,5	103,0	103,5	101,3

Źródło: opracowano na podstawie <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/porownania-miedzynarodowe/tablice-o-krajach-wedlug-tematow/rolnictwo-i-rybolowstwo/>, stan na dzień 2016.11.11

Dynamika produkcji rolnej w Chinach przedstawiona w tabeli nr 2 jest zbliżona do dynamiki produkcji świata. Grunty orne zajmują ok. 9,5% powierzchni kraju, łąki i pastwiska 42%; ok. 65% powierzchni

⁹ W Chinach funkcjonują przedsiębiorstwa stanowiące wyłącznie własność zagraniczną, jak również przedsiębiorstwa mieszane, chińsko-zagraniczne. Utworzono w Chinach 5 tzw. nowych stref ekonomicznych (Shenzhen, Zhuhai, Shantou, Xiamen, Hajnan) oraz wyznaczono 14 miast nadmorskich – tzw. miasta otwarte). Utworzono giełdy papierów wartościowych w Pekinie, Szanghaju, Shenzhenie i Shenyangu oraz pierwszą giełdę kapitałową w Szanghaju. Struktura własnościowa chińskiego przemysłu jest dość skomplikowana. Do państwa należy prawie cały przemysł ciężki. W przemyśle lekkim istnieją różne formy własności spółdzielczej, a także rozwijająca się drobna własność prywatna (sektor prywatny obejmuje ok. 5% potencjału krajowego). Chiny wciąż tracą grunty orne z powodu erozji i rozwoju gospodarczego. Chiński rząd stara się zwiększyć produkcję energii ze źródeł innych niż węgiel i ropa naftowa, koncentrując się na rozwoju energetyki jądrowej i alternatywne. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html&usg=ALkJrhjf9Pz0omWu_nk6PKvn-kaeHLFJItg, stan: 2016.11.17

gruntów ornym jest sztucznie nawadnianych, głównie w dorzeczu Huang He i Jangcy, rozpowszechnione systemy uprawy tarasowej.

Podstawą rolnictwa chińskiego jest produkcja roślinna. Największy udział w strukturze upraw zajmują uprawy żywieniowe, które stanowią ok. 90% powierzchni zasiewów. Głównym zbożem i podstawą wyżywienia ludności jest ryż, który stanowi ok. 38,5% zbiorów zbóż i uprawiany jest od tysiącleci, głównie na południe od rzeki Huai He i gór Qin Ling. W południowo-wschodniej części Chin występują 2–3 zbiory ryżu rocznie. Nizina Chińska i północno-wschodnie Chiny są głównymi obszarami uprawy pszenicy, kukurydzy, jęczmienia, prosa i gaolianu. Najważniejszą uprawą przemysłową jest bawełna uprawiana głównie na Nizinie Chińskiej, w uprawie której Chiny zajmują pierwsze miejsce na świecie. Nową uprawą przemysłową jest kauczukowiec, którego największe plantacje występują na południowych krańcach prowincji. Yunnan, przy granicy z Laosem i Birmą. Z roślin oleistych uprawia się: soję, orzeszki ziemne, rzepak, sezam. W zbiorach herbaty, uprawianej od tysiącleci na południu, Chiny zajmują drugie miejsce na świecie, po Indiach, a w tytoniu zajmuje pierwsze miejsce. W południowej części Chin występuje głównie uprawa owoców cytrusowych i bananów. Powszechna jest uprawa warzyw. W niektórych rejonach Chin rozpowszechnione zbieractwo ziół i roślin leczniczych.

W produkcji rolnej największe znaczenie ma hodowla trzody chlewnej, co stanowi około 50% pogłowia świata, hodowla bydła i owiec, koni i wielbłądów, a na Wyżynie Tybetańskiej jaków. Wielkie tradycje w Chinach ma hodowla jedwabników rozpowszechniona prawie w całym kraju. Dobrze rozwinięte jest rybołówstwo morskie i śródlądowe oraz przybrzeżne marikultury. Chiny w połowach morskich zajmują 1. miejsce w świecie.

W Chinach pracującej ludności w rolnictwie jest około połowa społeczeństwa. Liczba ta ma trend malejący. Na skutek zmian systemu

ekonomicznego w Chinach i postępującej urbanizacji, na ogromną skalę rozpoczęła się również wewnętrzna migracja ze wsi do miast. Obserwowane migracje miały charakter zarówno zarobkowy, jak i łączenia rodzin oraz przymusowy¹⁰, w wyniku których od lat osiemdziesiątych liczba mobilnej ludności przenoszącej się do rozwijających się chińskich metropolii, przede wszystkim do Pekinu i Szanghaju, była szacowana na 100–150 milionów osób¹¹. W 2015 roku ludność miejska wynosiła 55,6% ogółu ludności, a roczne tempo urbanizacji wyniosło 3,05%¹².

¹⁰ Po wprowadzeniu nowego prawa migracyjnego liczba migrantów z Azji, wzrosła z 17 tysięcy w 1965 roku do ponad 250 tysięcy rocznie w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych.

Por. S. Castels, M. Miller, *The Age of Migration*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009, s. 129.

¹¹ Dla porównania w 2002 roku liczba ta wynosiła, według szacunków, 120 milionów osób, G. Yun, Chinese migrants and forced labour in Europe, International Labour Office, Geneva 2004.

¹² Por. zmniejszenie wysokiej stopy oszczędności krajowych i odpowiednio niskie zużycie krajowe; zwiększenie liczby absolwentów szkół wyższych; zmniejszenie korupcji i innych przestępstw gospodarczych https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html&usg=ALkJrhj-f9Pz0omWu_nk6PKvnkaeHLLFJItg, stan 2016.11.17

Chiny stoją przed licznymi wyzwaniami gospodarczymi, takimi jak ułatwianie możliwości pracy, wyższych płac dla początkującej klasy średniej, w tym migrantów z obszarów wiejskich i konfliktami społecznymi związanymi z szybką transformacją gospodarki. Rozwój gospodarczy postępuje szybciej w prowincjach nadmorskich niż we wnętrzu kraju, a do roku 2014 ponad 274 mln pracowników migrujących przeniesie się do obszarów miejskich w celu znalezienia pracy. Jedną z konsekwencji polityki kontroli populacji jest to, że Chiny są obecnie jednym z najszybciej starzejących się krajów na świecie. Pogorszenie środowiska, zwłaszcza zanieczyszczenie powietrza, erozja gleby i stały spadek poziomu wód gruntowych, zwłaszcza na północy, to kolejny problem długoterminowy.

Tab. 3. Pracujący w rolnictwie w Chinach w latach 2010–2014

Kraj	2010	2011	2012	2013	2014
Ludność pracująca w tys.	761 050	764 200	767 040	769 770	772 530
Ludność pracująca w rolnictwie w tys.	671 130	656 560	642 220	629 610	618 660
Udział pracującej ludności w %	56,75%	56,68%	56,59%	56,50%	56,41%
Udział pracujących w rolnictwie w Chinach w liczbie ludności w %	50,05%	48,70%	47,38%	46,21%	45,18%

Źródło; opracowano na podstawie China Statistical Yearbook13 <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/>, stan na 2016.11.11 i <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/instytucjeorganizacje-miedzynarodowe/onz-organizacja-narodow-zjednoczonych/>, stan na 2016.11.11

Migracja wewnętrzna, z rolniczego interioru w stronę błyskawicznie rozwijających się nadmorskich prowincji, stanowi często pierwszy krok do migracji międzynarodowej¹⁴.

Udział pracujących w rolnictwie, na podstawie danych zawartych w tabeli nr 3 wykazuje tendencję spadkową. Pomimo to, jest jednym z wyższych na świecie. W związku z tym, ważnym problemem z punktu widzenia ludności mieszkającej na wsi jest zabezpieczenie emerytalne i społeczne.

¹³ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2011/>, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2012/>, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2013/>, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2014/>, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/>, stan na 2016.11.15

¹⁴ Por. F. Pieke, *Transnational Chinese: Fujianese migrants in Europe*, Stanford University Press, Stanford, CA 2004. Chińska migracja międzynarodowa jest w dużym stopniu rezultatem urbanizacji i migracji wewnętrznej i zwiększającej mobilności potencjalnych migrantów.

Polityka społeczna w Chinach jest prowadzona centralnie przez państwo. Obejmuje ona system emerytur, rent, zasiłków i ubezpieczeń społecznych, oświatę oraz opiekę zdrowotną. Państwo chińskie zapewnia emerytury tylko zatrudnionym w przedsiębiorstwach państwowych i urzędach, co stanowi niewielki odsetek ogółu zatrudnionych.

Wiek emerytalny w Chinach¹⁵ wynosi 55 lat w przypadku kobiet i 60 lat dla mężczyzn. Wyjątkiem są kobiety, które pracują fizycznie i mają one prawo do wcześniejszego odejścia na emeryturę, już po 50 roku życia. Szczególnym przypadkiem są również partyjni pracownicy przedsiębiorstw państwowych, tzw. kadrowi, którzy otrzymują prawo do świadczenia emerytalnego już po 10 latach pracy. Przynależność do systemu emerytalnego jest dobrowolna. Każdy, kto ukończył 16 rok życia może wpłacać składki według ustalonych zasad.

Pod koniec 2015¹⁶ r. powyżej 65 roku życia było ok. 113 mln ludzi, co stanowiło 13,7% ogółu ludności, z tego ponad 360 mln osób było uprawnionych do pobierania emerytury, z czego ponad 100 mln było na utrzymaniu rządu, z tytułu stażu pracy w przedsiębiorstwach państwowych i administracji.

W Chinach istnieją dwa fundusze emerytalne. Pierwszy z nich jest dla przedsiębiorstw i instytucji państwowych, a drugi dla prywatnych przedsiębiorstw¹⁷.

Świadczenia wypłacane emerytom składają się z dwóch części. Pierwsza pochodzi z budżetu państwa i równa jest 20 % płacy śred-

¹⁵ <http://www.godna-emerytura.pl/artukul/Aktualnosci/Emerytura-w-Chinach>, stan na 2016.11.17

Przeciętna długość trwania życia wynosi 73 lata. Analfabeci stanowią 9% społeczeństwa, najwięcej w zachodniej części kraju.

¹⁶ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2015/html/EN0211.jpg>, stan 2016.11.27

¹⁷ W Chinach szczególnie uprzywilejowane są osoby zatrudnione w administracji. Działacze partyjni i urzędnicy państwowi mają emeryturę trzykrotnie wyższą niż zatrudnieni w prywatnych firmach.

niej, a druga część zależy od indywidualnie zgromadzonego kapitału i oblicza się ją, jako równowartość 1/120 oszczędności zbieranych na funduszu emerytalnym¹⁸.

W 2014 roku średnia emerytura chińska dla byłych pracowników przedsiębiorstw prywatnych wynosiła 1200 juanów, w Pekinie 1380 juanów, a emerytowani pracownicy przedsiębiorstw państwowych otrzymywali około 4000 juanów. Dla porównania średnia pensja miesięczna w chińskich przedsiębiorstwach państwowych wynosi około 3100 juanów, a w prywatnych 1730 juanów, w Pekinie 4500 juanów.

W 2008 roku rozpoczęto reformę systemu emerytalnego w Chinach, której głównym celem jest wprowadzenie wspólnych programów w kilku prowincjach i w większych miastach. Nowy system ma podnieść poziom sprawiedliwości społecznej wśród emerytów rencistów. Reforma ta, to również pierwszy raz w historii Chin wprowadzenie do sektora publicznego w całym kraju tego samego systemu emerytalnego¹⁹.

Z powodu różnych systemów podstawowych emerytur, mieszkańcy miast korzystali po przejściu na emeryturę z lepszych warunków niż mieszkańcy wsi. Nowy jednolity miejsko-wiejski system emerytalny zakłada, że po osiągnięciu wieku 60 lat mieszkańcy otrzymają świad-

¹⁸ chinadaily.com.cn, W 2011 średnia emerytura chińska dla byłych pracowników przedsiębiorstw prywatnych wynosiła 1200 juanów (w Pekinie 1380 juanów), a emerytowani pracownicy kadrowi otrzymywali około 4000 juanów. Dla porównania średnia pensja miesięczna w chińskich przedsiębiorstwach państwowych wynosi około 3100, a w prywatnych 1730 juanów. Natomiast w Pekinie średnia pensja wynosi 4500 juanów. Konieczna jest reforma, gdyż jest sprzeciw opinii publicznej wobec dotychczasowego systemu emerytalnego.

¹⁹ <http://www.polska-azja.pl/chiny-ujednocicaja-system-emerytalny/>, stan 2016.11.15. Szacuje się, że jedynie 9 procent ludności wiejskiej korzystało z systemu emerytalnego w 2003 roku

czenia pochodzące z funduszu, który powstał głównie z ich rocznych składek i subwencji państwowych.

Aby nabyć prawo do podstawowych świadczeń składki będą musiały być dobrowolnie odprowadzane minimum przez 15 lat. Wysokość składki będzie ustalana na kilku poziomach od 100 do 2000 juanów i będą miały wpływ na wysokość wypłacanej emerytury.

Emerytura minimalna zapewni utrzymanie bezrobotnych seniorów z miast oraz mieszkańców wsi. System nie obejmuje pracowników rządowych ani zarejestrowanych pracowników miejskich.

W Chinach funkcjonuje wiele systemów emerytalnych i przywilejów resortowych, których beneficjentami są zatrudnieni w ważnych dla państwa branżach oraz przedsiębiorstwach. Odnosi się to także do szeroko rozumianego aparatu władzy.

Na ujednoczeniu podstawowych emerytur skorzystają najbardziej migrujący ze wsi do miast chińscy pracownicy. Będą mogli otrzymać podstawową emeryturę nawet, jeśli zostaną obywatelami miasta. Otrzymają również możliwość uzyskania państwowych emerytur, jakie mają zarejestrowani pracownicy, jeśli będą opłacać przez 15 lat odpowiednie miesięczne ubezpieczenie. Podstawowe emerytury miejsko-wiejskie staną się wymienne z państwowymi emeryturami, więc zainteresowane osoby będą mogły przenieść swoje składki. Te regulacje mogą zachęcić migrujących pracowników do zmiany swojej podstawowej miejsko-wiejskiej emerytury na państwową. Udział w systemie działającym na obszarach wiejskich jest dobrowolny, a jego obsługą zajmują się lokalne samorządy. Korzyści płynące z tego systemu są o wiele mniejsze niż dla osób z systemu miejskiego.

Emerytury miejskie obecnie zbudowane są na systemie ubezpieczeń społecznych. Składa się on z dwóch filarów, z czego jeden opłacany jest przez pracodawcę. System jest dobrowolny dla migrujących ze wsi pracowników, ale ze względu na oskładkowanie, pracownicy wolą

pobierać wyższe pensje niż odkładać na emeryturę. Do 2020 roku Chiny chcą zniwelować różnice w poziomie świadczeń emerytalnych między mieszkańcami obszarów wiejskich a tymi z miast.

Według prognoz w 2035 r. w Chinach ponad 30 % społeczeństwa przekroczy 60 rok życia. Znacznie podniosła się również średnia długość życia, osiągając w 2015 r. prawie 75 lat²⁰.

Obecnie zaś rozważane jest wydłużenie wieku emerytalnego. Z badań zaś wynika, że aż 94,5 % Chińczyków jest przeciwnych późniejszemu przechodzeniu na emeryturę²¹. Prawdopodobne jest to, że wydłużenie wieku emerytalnego chińskie władze zdecydują się wprowadzić drogą tzw. programu pilotażowego lub eksperymentu, który najpierw będzie obowiązywać w jednej prowincji lub mieście, a po jakimś czasie w całym kraju.

Z drugiej strony pojawiły się obawy, czy wystarczy pieniędzy dla wszystkich, których obejmie, choć miliony ludzi są z niego wykluczone. W 2013 r.²² na koncie funduszu emerytalnego brakowało niemal

²⁰ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjsj/2015/>, stan 2016.11.27

²¹ Chińczycy obawiają się wydłużenia wieku emerytalnego, ponieważ może to jeszcze bardziej zaostrzyć już i tak napiętą sytuację na rynku pracy, tym bardziej, że nawet osoby młode i wykształcone mają coraz większe problemy ze znalezieniem zatrudnienia. Pracy poszukuje w Chinach 24–25 mln ludzi rocznie, głównie młodych. 4–5 mln osób jej nie znajduje.

²² Od września 2013 roku w Chinach obowiązują przepisy wydane przez Ministerstwo Zasobów Ludzkich i Ubezpieczeń Społecznych „O udziale obcokrajowców zatrudnionych w Chinach w pięciu rodzajach ubezpieczeń społecznych”. Rozporządzenie normuje pięć różnych rodzajów ubezpieczeń: reklama

1. Basic pension insurance – ubezpieczenie emerytalne, Basic medical insurance – ubezpieczenie medyczne, Work – related injury insurance – ubezpieczenie od wypadków w miejscu pracy, Unemployment insurance – ubezpieczenie od bezrobocia, Maternity insurance – ubezpieczenie macierzyńskie. Powyższe podatki dotyczą nie tylko samych pracowników lecz

19 bln juanów²³. Oszacowano, że wydłużenie wieku emerytalnego tylko o rok pozwoli zwiększyć fundusz emerytalny o 4 mld juanów i zmniejszyć wypłaty o 16 mld rocznie, co w sumie przyniesie 20 mld juanów oszczędności.

Opieka zdrowotna w Chinach jest płatna. Ubezpieczenie zapewniają zakłady pracy, ale w ostatnich latach pokrywają one jedynie niewielką część opłat, w związku ze wzrostem kosztów leczenia i ograniczonym współfinansowaniem państwa. Osoby starsze powyżej 70 roku życia są wspomagane przez państwo w postaci 60 procentowego pokrycia kosztów leczenia. Oczekiwana długość życia według danych Banku Światowego wynosi około 75 lat.

również pracodawców. Chiny są krajem bardzo złożonym tzn. podzielonym na 23 prowincję, które wiele przepisów dostosowują do swoich regionalnych wymogów, tak więc stawki podatków mogą się różnić w odróżnieniu co do niektórych miast i regionów. Generalnie można podać, że wynoszą one mniej więcej ok. 11% ze strony pracownika i aż 30% ze strony pracodawcy. Przykładowe rozliczenie: (1RMB = ok. 0,4 zł), Inżynier, pochodzący z Niemiec zatrudniony w mieście Guangzhou. Pensja 14.000 RMB brutto. Maksymalna podstawa opodatkowania RMB11,688

PRACODAWCA: ubezpieczenie emerytalne 22% (RMB2,571); ubezpieczenie medyczne 12% (RMB1,403) ubezpieczenie od wypadków w miejscu pracy 0.5% (RMB58); ubezpieczenie od bezrobocia 2% (RMB234) ubezpieczenie macierzyńskie 0.5% (RMB58); SUMA – RMB4,324; PRACOWNIK: ubezpieczenie emerytalne 8% (RMB935), ubezpieczenie medyczne 2% (RMB234), ubezpieczenie od wypadków w miejscu pracy 0%. ubezpieczenie od bezrobocia 1% (RMB117), ubezpieczenie macierzyńskie 0%, SUMA – RMB1,286. ŁĄCZNY KOSZT PRACODAWCY: RMB14000 + RMB4,324 = RMB18,324

<http://ksiegowosc.infor.pl/obrot-gospodarczy/dzialalnosc-gospodarcza/697668,Podatki-w-Chinach-koszty-legalnego-zatrudnienia.html>, stan na 2016.11.17

²³ 1 yuan=0,6026 zł, [www. NBP.pl](http://www.NBP.pl), Tabela nr 001/A/NBP/2016 z dnia 2016-01-04

SYSTEM UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH W ROSJI

Rosja²⁴ jest jedną z największych gospodarek świata. Ma jedną z większych powierzchni oraz liczne zasoby naturalne. Pod względem całości PKB liczonego według parytetu siły nabywczej Rosja w 2015 r. zajęła 6 miejsce na świecie²⁵, a wzrost gospodarczy osiągnęła na poziomie 0,6%.

Rosja należy do największych światowych producentów surowców energetycznych; ropy naftowej, gazu ziemnego, węgla kamiennego i brunatnego, rud żelaza i miedzi, złota diamentów, soli potasowych, apatytów i fosforytów, soli kamienna, siarki. Po USA jest największym producentem energii elektrycznej na świecie. Ponadto posiada silnie rozwinięte hutnictwo żelaza, hutnictwo metali nieżelaznych, zwłaszcza niklu.

Przemysł spożywczy nigdy nie był dobrze rozwinięty, a wskutek spadku konsumpcji oraz zwiększonej konkurencji produktów importowanych produkcja zmniejszyła się o więcej niż połowę. Do jego najważniejszych gałęzi należą: przemysł cukrowniczy i rybny, co stanowi 1/3 światowej produkcji konserw rybnych i ponad 1/2 kawioru i w konsekwencji pierwsze miejsce na świecie. Użytki rolne zajmują 13% pow. kraju, z tego grunty orne stanowią 19,1 mln ha, czyli 57%.

Główne znaczenie ma produkcja roślinna; powszechnie uprawiane są zboża: pszenica, jęczmień, żyto, owies, kukurydza, ryż, ponadto ziemniaki, gryka, proso, groch, fasola, słonecznik i len. Rosja jest światowym producentem malin, porzeczek, agrestu, wyki, mimo

²⁴ HDI w 2015 r – 0,789 – 50 miejsce na świecie, polska zajmuje 36 miejsce na świecie

²⁵ http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?end=2015&start=1990&view=map&year_high_desc=true,

znacznego zmniejszenia powierzchni upraw. Na południu kraju są charakterystyczne tzw. basztany, tj. uprawy roślin dyniowatych. Połowie podstawowych rodzajów zwierząt hodowlanych zmniejszyły się do poziomu sprzed II wojny światowej, a ogólna produktywność hodowli do poziomu z końca lat 50. XX w. Stosunkowo najlepiej jest rozwinięty chów drobiu, zarówno w dużych fermach podmiejskich, jak też w gospodarstwach przyzagrodowych. W tundrze i lasotundrze hoduje się renifery oraz produkcja skór futerkowych, uzyskiwanych z myślistwa lub hodowli. W Rosji rozwinięte jest rybołówstwo, a poławiane są gatunki: mintaj, dorsz, gromadnik, łososie i krewetki. Połowy jesiotrowatych są największe na świecie.

Dynamika produkcji rolnej w Rosji i świata przedstawiona w tabeli nr 4 jest na zbliżonym poziomie. Jednakże rolnictwo w Rosji jest najbardziej zacofaną dziedziną gospodarki, odznaczającą się niską produktywnością użytków rolnych oraz niską wydajnością pracy, mimo ogromnego areału użytków rolnych i dużej liczby zatrudnionych, rolnictwo nie zapewnia ludności dostatecznego wyżywienia oraz odpowiedniej ilości surowców dla przemysłu przetwórczego.

Tab. 4. Dynamika produkcji rolnej Rosji na tle świata w latach 1995–2013

Kraj	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Świat	102,1	101,9	101,4	101,4	103,1	104,3	102,3	102,4	103,4	103,7	101,0	102,6	103,3	101,5	102,7
Rosja	94,7	103,7	106,1	105,5	94,3	104,8	101,0	103,1	105,9	102,7	101,1	90,7	115,1	97,0	107,4

Źródło: opracowanie własne <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/porownania-miedzynarodowe/tablice-o-krajach-wedlug-tematow/rolnictwo-i-rybolowstwo/>, stan na dzień 2016.11.11

Dynamika produkcji rolnej w Rosji i świata jest na zbliżonym poziomie. Jednakże rolnictwo w Rosji jest najbardziej zacofaną dziedziną gospodarki, odznaczającą się niską produktywnością użytków rolnych oraz niską wydajnością pracy, mimo ogromnego areału użytków rolnych i dużej liczby zatrudnionych, rolnictwo nie zapewnia ludności dostatecznego wyżywienia oraz odpowiedniej ilości surowców dla przemysłu przetwórczego.

Przyczyną zacofania są niezbyt sprzyjające warunki naturalne na większości obszaru kraju, a także specyficzna struktura agrarna. Nadal trwa dominacja dawnych kołchozów i sowchozów, obecnie najczęściej w formie spółek lub towarzystw akcyjnych oraz niskie nakłady inwestycyjne na rolnictwo.

W Rosji mieszka około 143 miliony ludzi co stanowi 2% liczy ludności świata. Liczba ludności systematycznie wzrasta.

Tab. 5. Liczba ludności na świecie i w Rosji w latach 2007–2014

Kraj	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Świat, liczba ludności w tys.	6 763 733	6 846 480	6 929 725	7 013 427	7 097 500	7 181 715	7 265 786
Rosja, liczba ludności w tys.	141 841	141 852	141 892	142 707	142 427	143 304	143 304
Udział liczby ludności Rosji w ludności świata w %	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%

Źródło: opracowano na podstawie: <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/porownania-miedzynarodowe/tablice-o-krajach-wedlug-tematow/terytorium-i-ludnosc/>, stan na dzień 2016-11-11

Tab. 6. Pracujący ogółem i pracujący w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie w Rosji w latach 2005–2010

Kraj	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ludność pracująca w tys.	143 420	142 394	141 378	141 841	141 852	141 892
Ludność pracująca w rolnictwie w tys.	65123	66 659	70 570	70 965	69 285	69 804
Udział pracującej w ludności ogółem w %	47,5	48,4	49,9	50,0	48,8	49,2
Pracujący w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie w tys.	6 935	6 867	6 347	6 135	5 840	5 528
Udział pracujących w rolnictwie w Rosji w liczbie ludności w %	10,2	10,0	9,0	8,6	8,4	7,9

Źródło opracowano na podstawie <http://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/porownania-miedzynarodowe/tablice-o-krajach-wedlug-tematow/rynek-pracy/>, stan na 2016.11.16

W latach 1995–2010 systematycznie wzrasta liczba osób pracujących ogółem i jednocześnie spada pracujących w rolnictwie przy nieznacznym spadku liczby ludności ogółem.

W Rosji system emerytalny jest powszechny dla wszystkich. Wiek emerytalny w Rosji jest jak w Chinach i jest bardzo niski. Kobiety nabywają prawo przechodzenia na emeryturę w wieku 55 lat, natomiast mężczyźni w wieku 60 lat²⁶. Minimalne świadczenie emerytalne można uzyskać, mając przepracowane zaledwie 5 lat.

²⁶ Wśród krajów europejskich tak niski wiek emerytalny obowiązuje jedynie na Białorusi. Dla porównania wiek emerytalny w Polsce dla kobiet wynosi obecnie 60 lat (docelowo 67); 65 (docelowo 67) – dla mężczyzn; w Niemczech – 65 lat (docelowo 67) dla kobiet i mężczyzn, por. www.osw.waw.pl.pl/publikacje/komentarze/osw/2013-08-05

Ponadto obowiązuje rozbudowany system przywilejów emerytalnych odziedziczony po ZSRR, który daje prawo przechodzenia na wcześniejszą emeryturę około 250 kategoriom pracowników i grup zawodowych. Z przywilejów mogą korzystać osoby pracujące w szkodliwych warunkach technicznych, np. w niektórych gałęziach przemysłu oraz w surowym klimacie, a także wojskowi, lekarze, nauczyciele, matki kilkorga dzieci etc. Przedstawiciele tych grup stanowią łącznie około 1/3 dzisiejszych emerytów²⁷.

Rosyjski system emerytalny opiera się na trzech filarach: podstawowym, kapitałowym i ubezpieczeniowym.

W pierwszym filarze gromadzone są składki na ubezpieczenie emerytalne w wysokości 16% wynagrodzenia, odprowadzane przez pracodawcę. Środki te są na bieżąco przekazywane do FEFR²⁸ *Funduszu Emerytalnego Federacji Rosyjskiej* i przeznaczane na wypłatę obecnym emerytom emerytur pracowniczych gwarantowanych przez państwo²⁹.

Drugi filar opiera się na wpłatach 6% wynagrodzenia, które zasilają kapitałową część emerytury. Ubezpieczony ma prawo wybrać prywatny fundusz emerytalny, odpowiednik polskich OFE, który będzie zarządzał jego oszczędnościami. Jeśli zatrudniony nie wybrał funduszu, jego składki są automatycznie kierowane do państwowego Wnieszekonombanku, który inwestuje składki w państwowe projekty infrastrukturalne.

²⁷ 30.11.2012:http://www.vedomosti.ru/politics/news/6651341/vrednye_byudzhethniki

²⁸ FEFR – Fundusz Emerytalny Federacji Rosyjskiej

²⁹ Obecnie składka na ubezpieczenie społeczne w Rosji wynosi 30% wynagrodzenia: 22% stanowi ubezpieczenie emerytalne, 8% – ubezpieczenie zdrowotne i inne.

Trzeci filar ma charakter fakultatywny i obejmuje dobrowolne pracownicze i indywidualne oszczędności emerytalne.

Rosyjski system emerytalny bazuje na dwóch zasadniczych elementach: publicznym i niepublicznym. Element publiczny składa się z trzech komponentów³⁰:

- części bazowej
- konta ewidencyjnego
- konta osobistego działającego w formule w pełni kapitałowej.

W dużym przybliżeniu część bazową można określić jako I filar, konto ewidencyjne jako II filar, a konto osobiste jako III filar emerytalny³¹.

Element niepubliczny można potraktować także jako III filar emerytalny w Rosji. System obejmuje osoby zatrudnione, osoby samozatrudniające się i rolników indywidualnych.

Osobne rozwiązania dotyczą urzędników państwowych, służb mundurowych, weteranów wojennych i innych wybranych grup.

W Rosji obowiązuje model repartycyjny, którego podstawą jest zasada solidarności pokoleń. Oznacza to, że świadczenia dla obecnych emerytów są wypłacane ze składek odprowadzanych do FEFR *Funduszu Emerytalnego Federacji Rosyjskiej* przez osoby pracujące. Ponieważ środki te nie wystarczają na pokrycie zobowiązań państwa wobec stale rosnącej liczby emerytów, władze zmuszone są pokrywać deficyt FEFR za pomocą transferów z budżetu federalnego. Z punk-

³⁰ https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/intl_update/2015-10/2015-10.pdf

³¹ W opracowaniach sprzed roku 2009 konto osobiste jest traktowane najczęściej jako II filar systemu emerytalnego. Zmiana jego charakteru na dobrowolny oznacza jednak zmianę przynależności do filarów systemu emerytalnego

tu widzenia państwa, taki model systemu emerytalnego jest bardzo kosztowny, pochłania bowiem znaczną część wydatków publicznych³².

W celu poprawy sytuacji demograficznej w Rosji wprowadzono program, odpowiednik polskiego „becikowego”, tzw. kapitał macierzyński. Program funkcjonuje od 2007 r. i jest planowany do 2016 r. Tego typu wsparcie finansowe przysługuje jednak w momencie urodzenia lub adoptowania drugiego i kolejnych dzieci i obejmuje urodzone w 2007 r. i później. Od 1 stycznia 2015 r. jego wysokość to 408 900 rubli³³, z czego 12 000 rubli można przeznaczyć na dowolne potrzeby. Kapitał macierzyński ma bowiem swoje szczególne przeznaczenie i może być wykorzystany na polepszenie warunków mieszkaniowych, opłatę edukacji dziecka do 25 roku życia lub zwiększenie oszczędności emerytalnych matki. Wypłata tej zapomogi odbywa się nie po porodzie, a dopiero po osiągnięciu przez dziecko 3 lat.

W Rosji utworzono również Narodowy Fundusz Bogactwa³⁴ w celu wspierania zasobów systemu emerytalnego.

³² Dla przykładu: dane na podstawie raportu Rosyjskiego Funduszu Emerytalnego za rok 2012: http://www.pfrf.ru/advert_materials/20947.html, transfery budżetowe do FEFR wyniosły 2800 mld rubli (85 mld USD), podczas gdy całkowity budżet FEFR wyniósł 5255 mld rubli (178 mld USD). Ewa Fischer, Rosja: budżet stagnacji, *Tydzień na Wschodzie*, OSW, 05.12.2012, – Według założeń budżetowych na rok 2013 transfery do FEFR pochłoną około 79% (92,4 mld USD) całkowitych wydatków państwa na cele socjalne. Należy przy tym zauważyć, że wydatki na cele socjalne stanowią istotną pozycję – około 30% – wszystkich wydatków państwa.

³³ 1 rubel = 0,535 zł, www.NBP.pl, Tabela nr 001/A/NBP/2016 z dnia 2016-01-04

³⁴ Fundusz przyjął sobie za wzór funkcjonowanie na zasadach podobnych do norweskiego Państwowego Funduszu Emerytalnego–Zagranica (Statens pensjonsfond–Utland). Porównaj: http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/intl_update/2009-01/2009-01.pdf, dostęp 4 sierpnia 2009. <http://www.pfrf.ru/content/category/6/64/126/>, dostęp 4 sierpnia 2009.

W 2015 roku wprowadzono zmiany³⁵ w rosyjskim systemie emerytalnym obowiązujące wszystkich uczestników systemu obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego. Wprowadzono nową formułę emerytalną, w myśl której emerytura z pracy przekształca się dwa rodzaje emerytur: emeryturę z tytułu ubezpieczenia i emeryturę kapitałową.

Do obliczenia emerytury na nowych zasadach wprowadzane zostało pojęcie „indywidualnego współczynnika emerytalnego”. Naliczane są punkty emerytalne za każdy rok działalności lub pracy obywatela. Aby otrzymać emeryturę z tytułu ubezpieczenia emerytalnego trzeba zgromadzić 30 lub więcej punktów emerytalnych. Zasada będzie wdrażana etapami do 2025 r. W 2015 r. należało zgromadzić 6,6 punktów. Wymagania dotyczące minimalnego okresu zatrudnienia, aby zakwalifikować się do otrzymania emerytury są zmieniane. Będzie ona wzrastać z obecnych lat 5 do 15. Dodatkowo wyznaczono okres przejściowy w przypadku punktów emerytalnych. W 2015 r. niezbędny wymagany minimalny okres zatrudnienia stanowił 6 lat i będzie stopniowo wzrastać corocznie o 1 rok w ciągu 10 lat.

Według nowej formuły emerytalnej, oprócz okresu zatrudnienia, za istotne społecznie okresy życia ludzkiego zostaną przyznane punkty, jak np. za służbę wojskową, urlop wychowawczy, urlop wychowawczy na dziecko z niepełnosprawnością lub wiek ponad 80 lat. Od 1 stycznia 2015 punkt emerytalny wyceniony został na 64, 1 rubli, a kwota stała wypłaty emerytury z tytułu ubezpieczenia wynosi 3935 rubli. Od 1 lutego 2015 roku wartość punktów oraz wielkość stałej płatności będą indeksowane według prognozy wynoszącej 9,8% do faktycznie istniejącego indeksu cen konsumenckich w 2014 roku. W systemie emerytalnym każdy obywatel posiada emerytalne konto osobiste³⁶.

³⁵ http://www.pfrf.ru/en/press_center/~2014/12/30/83113, 2016.04.17

³⁶ www.pfrf.ru Poprzez konto osobiste obywatel może dowiedzieć się o liczbie zgromadzonych punktów emerytalnych i okres zatrudnienia, które

Wzrost emerytur i świadczeń socjalnych będzie indeksowany wartością punktów emerytalnych od dnia 1 lutego 2015 r. o rzeczywistą stopę inflacji³⁷. Także kapitał macierzyński będzie indeksowany³⁸.

W 2015 r. stawka składki obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego pozostaje na poziomie 22% oraz obowiązuje ograniczenie funduszu płac, z którego wypłacane są premie do systemu obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego, a wskaźnik indeksacji wyniesie 711 tysięcy rubli³⁹. Jednocześnie pracodawcy, którzy zatrudniają powyżej 25 osób mają obowiązek składania sprawozdań do PFR w postaci elektronicznej.

Indywidualni przedsiębiorcy, prawnicy, notariusze i inne osoby, które opłacają składki na ubezpieczenie w stałej kwocie dochodu, czyli ryczałtu i których poziom dochodu przekracza 300 tysięcy rubli po raz pierwszy będą płacić 1% od kwoty nadwyżki dochodów przez szacowany okres w roku 2015.

są zapisywane na jego osobistym koncie w PFR. Ważne jest, aby pamiętać, że wszystkie informacje w koncie osobistym na temat praw emerytalnych obywateli jest tworzona na bieżąco którym PFR otrzymuje od pracodawcy. Dlatego też, jeżeli obywatel uważa, że informacje te nie są brane pod uwagę lub nie w pełni wziąć pod uwagę, że ma możliwość ubiegania się w odpowiednim czasie do pracodawcy w celu wyjaśnienia, informacje i przedstawić je do PFR.

³⁷ Również renty socjalne będą indeksowane w rzeczywistości utworzony indeks wzrostu płacy, nie mniej niż 12,3% w dniu 1 kwietnia 2015. W rezultacie średnia renta socjalna będzie nie mniej niż 8496 rubli w 2015 roku.

³⁸ Na realizację wypłat funduszy dostarczono 344,5 mld rubli z budżetu PFR w 2015 roku znajduje się na 43,5 mld rubli więcej niż w 2014.

³⁹ <http://www.pfrf.ru/eservices/calc/>, stan 2016.11.27

W Rosji opieką zdrowotną są objęci wszyscy obywatele⁴⁰. System obowiązkowych ubezpieczeń zdrowotnych w Rosji zarządzany jest przez Centralny Fundusz Obowiązkowych Ubezpieczeń Zdrowotnych⁴¹. Oczekiwana długość życia wg danych Banku Światowego wynosi około 70 lat.

⁴⁰ Do 1990 istniały wyłącznie państwowe placówki służby zdrowia. System opieki zdrowotnej oparty był na modelu Siemaszki, bazującym na pełnej centralizacji służby zdrowia, finansowaniu z podatków za pośrednictwem budżetu państwa oraz powszechnym dostępie do pełnego zakresu całkowicie bezpłatnych świadczeń. W 1991 roku przyjęto Ustawę „O ubezpieczeniu zdrowotnym mieszkańców Federacji Rosyjskiej”, która po kilkakrotnych nowelizacjach obowiązuje do dzisiaj. Ubezpieczenia zdrowotne w Rosji oparte są na dwóch filarach: ubezpieczeniu obowiązkowym i dobrowolnym. W 1993 wprowadzono system ubezpieczeń zdrowotnych, zarządzany przez federalny Fundusz Ubezpieczeń Zdrowotnych. Model scentralizowanej opieki zdrowotnej. Ogólne zasady modelu: finansowanie z podatków za pośrednictwem budżetu centralnego; kontrola przez instytucje rządowe i jednolitość organizacyjna całego systemu podporządkowana centralnemu sterowaniu; zatrudnianie personelu medycznego na posadach państwowych; pełny zakres całkowicie bezpłatnych świadczeń, z wyjątkiem niektórych leków dostępnych w opiece ambulatoryjnej; nastawienie na działania profilaktyczne w stosunku do całej ludności; udział ludności w działaniach na rzecz zdrowia i jego ochrony; sektor zdrowia traktowany jest jako nieprodukcyjny dział gospodarki narodowej; brak sektora usług prywatnych.

⁴¹ Nadzór sprawuje Ministerstwo Zdrowia. Strukturę terenową tworzą 84 fundusze terytorialne³, które obecnie obejmują swoim zasięgiem obszar całego kraju. Proces włączania poszczególnych funduszy terytorialnych do systemu odbywał się etapami i rozpoczął się jeszcze pod koniec lat 90. ubiegłego stulecia. Na koniec 2009 r. sieć ubezpieczycieli, którzy byli zaangażowani do obsługi ubezpieczonych, liczyła 106 zakładów⁴. Liczba ubezpieczycieli zaangażowanych w obowiązkowe ubezpieczenie zdrowotne sukcesywnie maleje. Tylko w ubiegłym roku 13 podmiotów⁵ zaprzestało działalności operacyjnej w tym segmencie rynku. Spowodowane jest to głównie zwiększającą się koncentracją rynku i przejmowaniem mniejszych ubezpieczycieli przez

BEZPIECZEŃSTWO EKONOMICZNE ROLNIKÓW W CHINACH I W ROSJI

Według danych statystycznych w Chinach na wsi zamieszkuje prawie połowa ludności obecnie, gdzie w 1980 roku było to 80% ludności. Liczba ta systematycznie spada lecz mimo to jest bardzo wysoka. W Rosji jest zdecydowanie niższy, bo stanowi ok ¼ liczby ludności.

Tab. 7. Udział ludności wiejskiej w ludności ogółem w % w latach 1980–2014

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Chiny	80,6	77,1	73,6	69,0	64,1	57,5	50,8	49,4	48,1	46,8	45,6
Rosja	30,7	28,1	26,6	26,6	26,7	27,1	26,3	26,2	26	27,8	25,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <http://www.hdr.undp.org/en/indicators/45106>, stan: 2016.11.27

Ludność mieszkająca na wsi generalnie bardziej niż miejska narażona jest na biedę i nierówności społeczne. Wskaźniki takie jak: Wskaźnik rozwoju społecznego HDI⁴² *Human Development Index*, Wskaźnik ubóstwa społecznego /*Human Poverty Index* HPI⁴³ oraz wskaźnik Giniego⁴⁴ są narzędziami do dokonywania porównań i analiz.

duże podmioty lub upadłością zakładów, które nie posiadają wystarczających środków finansowych na prowadzenie działalności.

⁴² Encyklopedia zarządzania, <https://mfiles.pl/pl/index.php/>, stan 2016.11.16

⁴³ <http://www.cadtm.org/Human-Poverty-Index-HPI?lang=en>, stan 2016.11.16

<http://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3>, stan 2016.11.16

⁴⁴ <http://finansopedia.forsal.pl/encyklopedia/inne/hasla/912298,wspolczynnik-giniego.html>, 2016.11.27

Wskaźnik rozwoju społecznego to syntetyczna miara opisująca zmiany w zakresie społeczno-ekonomicznego rozwoju poszczególnych krajów. Wprowadzony został przez Organizację Narodów Zjednoczonych w celu umożliwienia porównań międzynarodowych. Określany jest także jako Wskaźnik Rozwoju społeczno – ekonomicznego. Wartość wskaźnika HDI zawiera się w przedziale od 0 do 1. Wyniki uzyskiwane dzięki zastosowaniu Wskaźnika Rozwoju Społecznego pozwalają pogrupować kraje na trzy podstawowe grupy: kraje wysoko rozwinięte od 0,8 do 1,0; kraje średnio rozwinięte od 0,5 do 0,8 oraz kraje słabo rozwinięte od 0,2 do 0,5.

Tab. 8. Wskaźnik HDI w Chinach i w Rosji w latach 1990–2014

HDI Ran- king na świecie	Kraj	Lata								
		1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
90	Chiny	0.501	0.545	0.588	0.641	0.699	0.707	0.718	0.723	0.728
50	Rosja	0.729	0.697	0.717	0.750	0.783	0.790	0.795	0.797	0.798

Źródło: <http://hdr.undp.org/en/data>, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf, dostęp 2016.11.11

Wskaźnik HDI w o wiele szerszym zakresie niż wskaźnik PKB per capita mierzy rzeczywisty poziom życia ludzi na świecie. Zarówno Chiny, jak i Rosja pod względem rozwoju społecznego należą do państw średnio rozwiniętych, a wskaźnik HDI wykazuje tendencję rosnącą.

Kolejny wskaźnik, Wskaźnik ubóstwa społecznego /*Human Poverty Index HPI*⁴⁵, mierzy ubóstwo w krajach trzeciego świata. Bierze on pod uwagę inne kryteria niż dochód pieniężny, takie jak: prawdo-

⁴⁵ <http://www.cadtm.org/Human-Poverty-Index-HPI?lang=en>, stan 2016.11.16

<http://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3>, stan 2016.11.16

podobieństwo przy urodzeniu nie osiągnięcia 40 roku życia, odsetek analfabetów dorosłych, usługi zamawiane przez gospodarke ogółem. Jakość usług określana jest przy użyciu dwóch elementów: odsetek osób bez dostępu do wody pitnej rurociągami, a odsetek dzieci poniżej 5 roku życia, którzy mają niedowagę. Mimo niezaprzecznego ubóstwa monetarnego, niektórym krajom udało się złagodzić skutki tej biedy poprzez dostęp do usług dostępnych dla ludności.

Tab. 9. Stopa ubóstwa (%) w Chinach i Rosji w latach 2010–2015

Państwo	Lata					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Chiny	17,2	12,7	10,2	8,5	7,2	bd
Rosja	12,5	12,7	10,7	10,8	11,2	13,3

Źródło: : <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/RUS>

<http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/html/EN0629.jpg>, stan 2016.11.27

Wskaźnik przedstawiający poziom bezpieczeństwa ekonomicznego, to stopa ubóstwa. Jest to stosunek liczby osób, w danej grupie wiekowej, których dochód spadnie poniżej progu ubóstwa. Jednak dwa kraje o tych samych wskaźnikach ubóstwa mogą się różnić pod względem relatywnego poziomu dochodów ubogich. W obydwu państwach Chinach i Rosji przyjęto, że określona liczba osób żyje poniżej progu biedy przyjętymi w danym państwie i zgodnie z danymi Banku Światowego. Wskaźnik ten w Chinach wykazuje tendencję malejącą, natomiast w Rosji wskaźnik spadał, aby po roku 2012 rozpocząć trend wzrostowy.

Rozkład dochodów jest ostatnim porównaniem wskazującym na bezpieczeństwo ekonomiczne. Przedstawia go wskaźnik Giniego⁴⁶,

⁴⁶ <http://finansopedia.forsal.pl/encyklopedia/inne/hasla/912298,wspolczynnik-giniego.html>, 2016.11.27

który w ekonomii współczynnik Giniego stosowany jest przede wszystkim do pomiaru nierównomiernego rozkładu dóbr, w szczególności nierównomiernego rozkładu dochodu np. gospodarstw domowych. Skala współczynnika Giniego wyrażona jest w procentach i zawarta w przedziale od 0 do 100. W przypadku, gdy wartość wskaźnika wynosi 0, oznacza to, że wszyscy ludzie uzyskują takie same dochody. Gdy wartość współczynnika Giniego osiąga maksymalny poziom 100 proc. oznacza to, że jedno gospodarstwo domowe osiąga cały dochód w danym kraju. Odczyt współczynnika Giniego należy interpretować następująco: im jest wyższy poziom współczynnika Giniego tym nierówności w dochodach w danym kraju są większe.

Tab. 10. Wskaźnik Ginniego w Chinach i Rosji w latach 2006–2015

Państwo	Lata									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Chiny	48,7	48,4	42,83	49	48,1	47,1	42,16	37	46,9	46,2
Rosja	41,54	42,33	41,42	39,69	48,1	41,04	41,59	39,7	41,5	46,1

Źródło : <http://www.worldbank.org>, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2172rank>. 2016.10.18

Rozkład nierówności społecznych jest bardzo zbliżony zarówno Chinach, jak i Rosji. Dwunasty z kolei pięcioletni plan w Chinach, obejmujący lata 2011-2015 oraz nowo zatwierdzony trzynasty plan pięcioletni na lata 2016-2020 wyznaczają rozwój usług i środków w celu zniwelowania nierównowag środowiskowych i społecznych. Ponadto wyznaczają cele, po to by zmniejszyć zanieczyszczenie, poprawić dostęp do edukacji i opieki zdrowotnej, a także rozszerzyć ochronę socjalną. Roczny cel wzrostu w dwunastej pięcioletce to 7%, a docelowy wzrost w trzynastej pięcioletce to 6,5%, przy jednoczesnym zachowaniu celu

osiągnięcia „umiarkowanie dostatniego społeczeństwa 2020”, poprzez podwojenie PKB za lata 2010–2020.

W Rosji wskaźnik ubóstwa zmniejszył się drastycznie, a klasa średnia urosła, gdyż coraz więcej osób zaczęło korzystać z dobrodziejstw wzrostu. Od 2012 roku jednak tempo wzrostu gospodarczego spadło, a teraz z podwójnym wpływem niskich cen ropy naftowej oraz sankcji, Rosja znalazła się w okresie długotrwałego zastoju gospodarczego, a wskaźnik ubóstwa w 2015 roku ukształtował się na poziomie 2007 roku. Średnia emerytura wynosi 9,6 tys. rubli, a stopa zastąpienia, tj. stosunek pierwszej wypłaconej emerytury do ostatniego wynagrodzenia wynosi 37%, przy średniej pensji 23,4 tys. rubli⁴⁷. Osoby w wieku 65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet, które nie otrzymują emerytury wynikającej z zatrudnienia, mają prawo do państwowej emerytury socjalnej, będącej formą zasiłku⁴⁸.

WNIOSKI

Chiny z największą liczbą ludności wiejskiej na świecie, nie zabezpieczają podstawowej potrzeby człowieka jakim jest bezpieczeństwo ekonomiczne, gdyż prawie w całości ludność wiejska nie jest objęta ubezpieczeniami społecznymi. Ludzie w wieku emerytalnym pozostają na utrzymaniu rodziny, ponieważ istnieje prawny obowiązek opieki i utrzymania swoich starych rodziców. Państwo Środka to kraj z największą populacją starszych ludzi na świecie, a mieszka w nim 194 milionów osób powyżej 60 roku życia⁴⁹.

⁴⁷ Dla Polski w 2014 roku wskaźnik ten wynosił ok. 50%

⁴⁸ Od 1 grudnia 2009 r. emerytura socjalna ma wynosić 4294 RUB miesięcznie. Porównaj: <http://www.pfrf.ru>

⁴⁹ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjsj/2015>, stan na 2016.11.17

Bezrobotni również nie otrzymują zasiłków, a do ich utrzymania są zobowiązani ich pracujący krewni. Opieka zdrowotna na wsi również jest niewystarczająca. Większość ludności wiejskiej pozbawiona jest ubezpieczenia i musi ponosić pełne koszty opieki medycznej⁵⁰.

W Rosji ubezpieczeniem społecznym powszechnym objętą jest cała ludność. Rosjanie są jednymi z najbiedniejszych emerytów w Europie. Choć zgodnie z założeniami państwa socjalnego wszyscy obywatele Rosji mogą liczyć na państwowe świadczenie emerytalne, to jest ono niskie i często nie wystarcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb. Niekorzystne perspektywy rozwoju sytuacji demograficznej i rynku pracy, przede wszystkim starzenie się społeczeństwa, dynamiczne zmniejszanie się liczby osób aktywnych zawodowo oraz fakt, że znaczna część Rosjan i imigrantów zarobkowych pracuje w szarej strefie

Ubezpieczenie zdrowotne zapewnia pełny, Nielimitowany dostęp ubezpieczonych do świadczeń medycznych, konsultacji lekarskich, leczenia szpitalnego praktycznie bez ograniczeń⁵¹.

⁵⁰ www.encyklopedia.pwn.pl, stan na 2016.11.5

⁵¹ Taka konstrukcja sprawia, że wydłużają się kolejki do usługodawców medycznych, zwłaszcza w zakresie świadczeń i konsultacji specjalistycznych, a coraz większa część społeczeństwa ma utrudniony dostęp do opieki medycznej. Brakuje także działań profilaktycznych, które ograniczałyby zachorowalność i pomagały we wcześniejszej diagnostyce schorzeń. Należą do nich także obiektywne czynniki wzrostu kosztów leczenia, do których należą między innymi: starzenie się społeczeństwa, rozwój nowych technologii, szeroki pakiet świadczeń gwarantowanych, co w konsekwencji jest przyczyną

SPIS LITERATURY

1. Andruczyk Barbara, *Systemy ubezpieczeń społecznych jako gwarancja bezpieczeństwa ekonomicznego rolników*, Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie, Materiały i studia nr 53/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2015.
2. Andruczyk Barbara *Bezpieczeństwo ekonomiczne rolników w Wielkiej Brytanii*, Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie, Materiały i studia nr 54/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2015.
3. Andruczyk Barbara *Emerytury rolnicze w dani, Norwegii i Australii, a bezpieczeństwo ekonomiczne*, Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie, Materiały i studia nr 58/2015, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Warszawa 2016.
4. Piłat Anna, Wysieńska Kinga, *Spółeczności wschodnioazjatyckie w Polsce oraz w wybranych krajach regionu i świata, Badania ekspertyzy rekomendacje*, <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Pilat-Wysienska.pdf>
5. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2011/indexeh.htm>, China Statistical Yearbook 2015
6. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world> –
7. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2011/>
8. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2012/>
9. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2013/>
10. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2014/>
11. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/>
12. Castels S., Miller M., *The Age of Migration*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009.
13. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world>
14. Pieke F., *Transnational Chinese: Fujianese migrants in Europe*, Stanford University Press, Stanford, CA 2004.

15. <http://www.godna-emerytura.pl/artikul/Aktualnosci/Emerytura-w-Chinach>
16. <http://www.polska-azja.pl/chiny-ujednocicaja-system-emerytalny/>
17. www.encyklopedia.pwn.pl
18. <http://hdr.undp.org/en>, *Human Development Report 2015: Beyond Scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis*
19. <http://data.worldbank.org/indicator/>
20. www.osw.waw.pl.pl/publikacje/
21. <https://www.ssa.gov/policy/docs/>
22. http://www.pfrf.ru/advert_materials/20947.html
23. <http://www.ssa.gov/policy/docs/>
24. http://www.pfrf.ru/en/press_center/~2014/12/30/83113
25. Encyklopedia zarządzania, <https://mfiles.pl/>
26. <http://www.pfrf.ru>
27. <http://www.cadtm.org/Human-Poverty-Index-HPI> ,
28. http://Rosstat.ru/statistics/wages/labour_force/#,
29. http://www.pfrf.ru/advert_materials/20947.html
30. <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/population/demography>
31. <http://www.pfrf.ru/content/view/3420/126/>,
32. <http://www.nbp.pl>
33. <http://ksiegowosc.infor.pl/obrot-gospodarczy/dzialalnosc-gospodarcza/697668,Podatki-w-Chinach-koszty-legalnego-zatrudnienia.html>
34. Encyklopedia zarządzania, <https://mfiles.pl/pl/index.php/>
35. <http://www.pfrf.ru/eservices/calc/>

Ewelina KUROWICKA

**ANALIZA INNOWACYJNYCH PROGRAMÓW
Z ZAKRESU EDUKACJI EKONOMICZNEJ
W PRZEDSZKOLU**

**ANALYSIS OF INNOVATIVE ECONOMIC EDUCATION
PROGRAMS IN KINDERGARTEN**

STRESZCZENIE

Socjalizacja ekonomiczna rozpoczyna się w rodzinie i powinna być także kontynuowana na dalszych etapach edukacyjnych. Ważne jest zapoznawanie dzieci z podstawowymi pojęciami ekonomicznymi i kształtowanie nawyku racjonalnego gospodarowania zaoszczędzonymi pieniędzmi. Celem edukacji ekonomicznej jest przede wszystkim promowanie idei przedsiębiorczości, pogłębienie wiedzy dziecka o najbliższym środowisku.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie inicjatyw podejmowanych w zakresie edukacji ekonomicznej w przedszkolu. W artykule przeprowadzono analizę innowacyjnych programów rozwijających umiejętności przedsiębiorczego myślenia małych dzieci.

Słowa kluczowe: edukacja ekonomiczna, innowacja, przedszkole, program, dziecko

SUMMARY

Economic socialization begins in the family and should also be continued at further educational stages. It is important to familiarize children with basic economic concepts and shape the habit of rational management of saved money. The aim of economic education

is primarily to promote the idea of entrepreneurship, to deepen the knowledge of the child closest to the environment.

The aim of this article is to present initiatives undertaken in the field of economic education in kindergarten. The article analyzes innovative programs that develop the skills of entrepreneurial thinking of young children.

Keywords: economic education, innovation, kindergarten, program, child

ISTOTA INNOWACJI

Dzieci w wieku przedszkolnym charakteryzuje wzmożona ciekawość i chęć poznawania otaczającego świata. Do kręgu zainteresowań dzieci można zaliczyć rozmaite zjawiska, procesy, obiekty, czynności mające związek między innymi z zawodami i zajęciami dorosłych ludzi, zabawą, przyrodą, książkami, zabawkami. Zainteresowania zależne są od indywidualnych czynników osobowościowych każdego dziecka. Istotne jest, by wzbudzić w nich zaciekawienie różnymi procesami. Poprzez zainteresowania rozumieć można „nabytą, względnie trwałą gotowość (dyspozycja) do poznawczego, zabarwionego emocjonalnie zajmowania się jakimiś procesami, zjawiskami i przedmiotami. Gotowość ta kształtuje się pod wpływem oddziaływań czynników środowiskowych i na podstawie wrodzonych oraz nabytych uzdolnień i zamiłowań”¹. Zaciekawienie i zamiłowanie wiążą się z pojęciem zainteresowań. Zainteresowania wzbogacają osobowość człowieka, wzbogacają ją i ukierunkowują, a także wyposażają w narzędzia poznawania świata, które mogą okazać się przydatne w dalszych etapach i dziedzinach

¹ I. Jarzyńska, *Rozwijanie zainteresowań przyrodniczych dzieci w wieku przedszkolnym*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 3/2007, s. 18.

życia². W literaturze psychologiczno-pedagogicznej zauważa się niebagatelne znaczenie zainteresowań w życiu człowieka. Nie ulega wątpliwości, iż umiejętności z zakresu edukacji ekonomicznej mogą okazać się przydatne w dorosłym życiu.

Nauczyciel znający rozwój dziecka może prawidłowo kierować jego zainteresowaniami i we współpracy z rodziną kształtować je. To czy uda mu się rozbudzić zainteresowania ekonomiczne, matematyczne dzieci zależy w dużym stopniu od osobowości i wiedzy nauczyciela, a także sposobów oddziaływania wychowawczo-dydaktycznego i atrakcyjności stosowanych metod nauczania. Zadaniem nauczyciela w zakresie edukacji ekonomicznej jest zachęcanie i motywowanie dzieci do podejmowania działań związanych z klasyfikowaniem, szeregowaniem, liczeniem.

Podstawowym celem prowadzenia innowacji dotyczących edukacji ekonomicznej jest kształtowanie rozwoju i zainteresowań dziecka, myślenia przedsiębiorczego i wprowadzanie zmian korzystnych dla funkcjonowania placówki przedszkolnej.

Współczesne przedszkola mają do zaoferowania dzieciom i rodzicom różnorodne innowacje. Jedną z wielu innowacji realizowanych przez przedszkola jest innowacja w zakresie edukacji ekonomicznej. Oprócz obowiązku realizowania treści nauczania zawartych w obowiązującej podstawie programowej, przedszkola mogą podejmować się realizacji innowacji pedagogicznych. Niniejsze opracowanie dotyczyć będzie innowacji pedagogicznych w placówkach przedszkolnych w zakresie edukacji ekonomicznej małych dzieci.

Problematyka innowacji (łac. *innovatio*) należy do obszaru zainteresowania badaczy z wielu dziedzin. Zagadnienie to rozpatrywać można

² A. Gurycka, *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, WSiP, Warszawa 1989, s. 7–8.

wieloaspektowo. Pojęcie innowacji utożsamiane jest z niekonwencjonalnością, nowatorstwem, twórczością, modernizacją, kreatywnością. Słownik Języka Polskiego PWN podaje, iż innowacja to wprowadzenie czegoś nowego³. W szerokim znaczeniu innowacje pedagogiczne są wszelkiego rodzaju zmianami, które dokonują się w obszarze oświaty, kształcenia, wychowania na jego kolejnych szczeblach oraz organizacji⁴. Natomiast P. Hildreth⁵ i C. Kimble, a także A. Hargadon⁶ i R. Sutton uważają, że innowacje to rezultat wymiany wiedzy z różnych dziedzin, która jest włączana w nowej i odmiennej formie. W efekcie takiego działania pojawiają się nowe procesy, czy wytwory materialne bądź usługi.

W literaturze dostępnych jest wiele definicji innowacji pedagogicznych. Warto przytoczyć definicję autorstwa Wincentego Okonia, który nazywa poprzez ten termin pewne zmiany, „które dostarczają nowych rozwiązań dla aktualnych lub potencjalnych problemów edukacyjnych”⁷. W. Okoń innowację pedagogiczną określa jako „zmianę struktury systemu szkolnego (dydaktycznego, wychowawczego) jako całości lub struktury ważnych jego składników. Jej celem jest ulepszenie pracy nauczycieli i uczniów, programów, warunków materialnych. Innowacje wdrażane są przez jednostki, grupy bądź organizacje. W zależności od charakteru i zakresu zmian wyróżnia się nowatorstwo (mające na celu

³ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/innowacja.html>(dostęp: 2.02.2017).

⁴ A. Podbilska-Kłósowska, *Innowacje placówek przedszkolnych, a rodzice dzieci*, w: J. Zimny (red.), *Rodzina: fundamenty i pedagogia*, Wyd. Katedry Pedagogiki Katolickiej KUL, Stalowa Wola 2015, s. 213.

⁵ P. Hildreth, C. Kimble, *Knowledge Networks: Innovation Through Communities of Practice*, Idea Group Publishing, London 2004, s. 81.

⁶ A. Hargadon, R. I. Sutton, *Building Innovation Factory*, „Harvard Business Review”, Vol. 78, No. 3, 2000, s. 157-166.

⁷ W. Okoń, *Szkoła współczesna. Przemiany i tendencje rozwojowe*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 3.

ulepszenie pracy dydaktycznej i wychowawczej poprzez pomysły racjonalizatorskie) i twórczość pedagogiczną (proces lub wytwór działania, którego celem jest tworzenie wzorców)⁸.

Innowacje polegają na wprowadzaniu do placówki nowych, oryginalnych, twórczych zmian programowych, metodycznych czy też organizacyjnych, których celem jest poprawa jakości pracy placówki. Zagadnienie innowacji pedagogicznych określa rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki⁹. Zdaniem Beaty Przyborowskiej innowacje wynikają z działania, postępu pedagogicznego, a także twórczości pedagogicznej¹⁰. Fundamentalnym celem innowacji wprowadzanych do placówek przedszkolnych jest wspieranie prawidłowego i wszechstronnego rozwoju dzieci. Innowacje obejmować mogą swym zasięgiem całą szkołę, grupę czy oddział, a także wszystkie zajęcia edukacyjne lub ich wybraną część.

Rola nauczyciela w procesie wprowadzania innowacji do rzeczywistości szkolnej jest bardzo znacząca. Podejmowanie innowacji wymaga od jej pomysłodawcy wielostronnych umiejętności i kwalifikacji, twórczego zaangażowania. Innowacyjne działania pojmują w szczególności nauczyciele twórczy, kreatywni, którzy dostrzegają panującą w szkole

⁸ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 101.

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz. U. z 2002 r., nr 56, poz. 506).

¹⁰ B. Przyborowska, *Pedagogika innowacyjności. Między teorią a praktyką*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, s. 49.

rutynę i zamierzają wprowadzić zmiany i modyfikować dotychczasowy system nauczania.

Wiek XXI jest okresem stale rozwijających się technologii cyfrowych, istotna jest znajomość pojęć związanych z ekonomią, przedsiębiorczością, finansami, techniką. W związku z tym dzieci w wieku przedszkolnym powinny być wprowadzane we wspomniane zagadnienia w sposób dostosowany do ich wieku i możliwości intelektualnych. Zaznajomienie najmłodszych z tematyką świata ekonomii może przyczynić się do sprawniejszego funkcjonowania w otaczającej rzeczywistości.

CELE EDUKACJI EKONOMICZNEJ W PRZEDSZKOLU

Innowacyjny program wychowania przedszkolnego „Mamo, tato, co wy na to?” podejmuje zagadnienia związane z rozwojem postaw przedsiębiorczych u dzieci w wieku przedszkolnym, jest zgodny z treściami nauczania zawartymi w podstawie programowej wychowania przedszkolnego. Program powstał w ramach projektu „Mamo, tato co wy na to? – innowacyjny program wychowania przedszkolnego” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Poddziałania 3.3.4 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki na podstawie umowy z Ośrodkiem Rozwoju Edukacji w Warszawie. Oprócz celów zawartych w podstawie programowej, program ten podejmuje dodatkowe cele związane z edukacją ekonomiczną najmłodszych, których część wymieniona jest poniżej.

Cele dotyczące edukacji ekonomicznej, przedsiębiorczości i rozwoju społecznego¹¹:

- nabycie przez dzieci wiedzy o tym, gdzie i w jaki sposób można zrobić zakupy,

¹¹ Tamże, s. 7-8.

- kształtowanie u dzieci postawy szacunku wobec pracy,
- poznawanie przez dzieci różnych zawodów: kasjera, bankiera, sprzedawcy,
- nabycie przez dzieci wiedzy na temat różnych środków płatniczych,
- przedstawienie dzieciom sposobów gromadzenia pieniędzy (skarbonka, portfel, konto bankowe),
- nabycie przez dzieci wiedzy z zakresu reguł transakcji wymiennej kupno – sprzedaż,
- nabycie przez dzieci wiedzy co to jest konto bankowe, cena, towar,
- poznanie przez dzieci historii monety (pieniędzy),
- nauczanie dzieci szacunku do swojej i cudzej własności – poszanowania mienia,
- poznanie przez dzieci waluty obowiązującej w Polsce i krajach Unii Europejskiej,
- doskonalenie u dzieci umiejętności liczenia na konkretach, przeliczania, dokładania, odkładania, liczenia w zakresie 10,
- wdrażanie dzieci w sprawy finansowe rodziny (dzieci wiedzą, na co są wydawane pieniądze w rodzinie, np. na żywność, opłaty za mieszkanie),
- nauczenie dzieci rozsądnego zarządzania swoimi oszczędnościami,
- kształtowanie u dzieci postaw przedsiębiorczych.

Edukacja ekonomiczna stanowi część edukacji obywatelskiej. Podstawowa wiedza o mechanizmach rynkowych oraz umiejętność podejmowania decyzji ekonomicznych jest współcześnie ważnym czynnikiem ułatwiającym każdemu obywatelowi pełnowartościowe funkcjonowanie w otoczeniu gospodarczym, ale też osiąganie osobistych celów życiowych¹².

¹² „Mamo, tato co wy na to? – innowacyjny program wychowania przedszkolnego”, Wyd. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Zakład Szkolenia i Doradztwa Ekonomicznego Sp. z o.o. w Lublinie, s. 6. <https://zasobyip2.ore.edu.pl/pl/publications/download/9127> (dostęp: 2.02.2017).

FORMY EDUKACJI EKONOMICZNEJ

W ramach edukacji ekonomicznej podejmowane są różne działania zainicjowane przez następujące instytucje: Ekonomiczny Uniwersytet Dziecięcy, Fundację Rozwoju Dzieci, Narodowy Bank Polski i inne.

Niezwykle wartościową inicjatywą w obszarze edukacji ekonomicznej są stale rozwijające się Ekonomiczne Uniwersytety Dziecięce, które rozpoczęły swoją działalność w 2008 roku w Warszawie, zaś na arenie ogólnopolskiej funkcjonują od września 2009 roku. Celem tego przedsięwzięcia jest rozpowszechnianie wiedzy i budowanie ekonomicznej świadomości wśród dzieci już od najmłodszych lat. Program obejmuje swym zasięgiem także cykl spotkań dla rodziców z zakresu wychowania oraz kształtowania postaw u dzieci, sposobu rozmawiania z nimi o pieniądzu¹³.

Narodowy Bank Polski we współpracy z Fundacją Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego od 15 września 2015 roku w ramach programu edukacji ekonomicznej realizuje projekt zatytułowany „Przedsiębiorcze dzieci”¹⁴. Program ten stanowi uzupełnienie dla programów realizowanych w placówkach przedszkolnych. Program „Przedsiębiorcze dzieci” kształtuje kompetencje finansowe i dostarcza wielu umiejętności i wiedzy z zakresu ekonomii. Wykwalifikowana kadra prowadzi z dziećmi w wieku od 4 do 6 lat cotygodniowy cykl zajęć edukacyjnych z zakresu przedsiębiorczości. Podczas takich zajęć praktycznych odbywających się w formie zabawy dzieci poznają mechanizmy dotyczące kupowania, sprzedawania, oszczędzania, a także ćwiczą umiejętność współpracy w grupie. Efektem prowadzonych działań jest zarówno wzrost wiedzy o procesach

¹³ <http://www.uniwersytet-dzieciecy.pl/uniwersytet>(dostęp: 02.02.2017).

¹⁴ <http://www.frd.org.pl/programy/program-przedsiębiorcze-dzieci/>(dostęp: 2.02.2017).

ekonomicznych, jak i świadomość rozważnego uczestniczenia w tych procesach.

ANALIZA NOWATORSKICH PROGRAMÓW Z ZAKRESU EDUKACJI EKONOMICZNEJ

W ramach nowatorskiego programu „Edukacja Przedsiębiorczości” realizowanego przez miasto Wrocław powstał projekt „Przedsiębiorczy przedszkolak” przygotowany z myślą o najmłodszych. Projekt ma na celu promowanie idei przedsiębiorczości wśród dzieci, kształtowanie nawyku prawidłowego gospodarowania pieniędzmi, a także zdobywanie wiedzy na temat sensu kupowania i sprzedawania¹⁵.

Na szeroką skalę realizowany jest program „Przedsiębiorcze dzieci” adresowany do dzieci w wieku 4–7 lat. W 2014 roku rozpoczęto pilotaż programu „Przedsiębiorcze dzieci” w przedszkolach województwa podkarpackiego. Natomiast od 2015 roku program ten upowszechniany jest w województwie warmińsko-mazurskim¹⁶.

Poniższa tabela prezentuje wybrane innowacyjne programy z zakresu edukacji ekonomicznej podejmowane przez placówki przedszkolne.

¹⁵ http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Gospodarka/Akademia_Przedszkola/Przedsiębiorczy_przedszkolak_-_konspekty.pdf (dostęp: 02.02.2017).

¹⁶ <http://www.pieniadzedlaszkoly.pl/okiem-koordynatora/ekonomia-od-przedszkola-program-przedsiębiorcze-dzieci> (dostęp: 19.02.2017).

Tabela 1. Wybrane programy edukacji ekonomicznej realizowane z dziećmi w wieku przedszkolnym.

L.p.	Nazwa przedszkola	Nazwa innowacji	Opis innowacji	Spodziewane efekty
1	Przedszkole nr 4 „Kraina Odkrywców” w Nidzicy ¹ Przedszkole nr 150 „Wesołe Nutki” we Wrocławiu ²	„Przedsiębiorczy Przedszkolak”	Dzieci poznają świat finansów, historię pieniądza, jego wartość, rolę jaką pełni w życiu człowieka oraz uczą się z niego korzystać. Partnerami programu są Bank PKO BP i Bank Spółdzielczy w Nidzicy. Celem głównym programu jest podnoszenie świadomości finansowej dzieci w wieku przedszkolnym.	– program pogłębi wiedzę dziecka o najbliższym środowisku, – wdroży do racjonalnego gospodarowania pieniędzmi, – zapoznanie z sensem sprzedawania i kupowania, – zapoznanie dzieci z historią pieniądza, – zapoznanie z przeznaczeniem kasy fiskalnej, bankomatu, – przygotowanie dziecka do podjęcia nauki w szkole, – pogłębianie wiedzy ekonomicznej.
2	Przedszkole Publiczne nr 36 z oddziałami integracyjnymi we Wrocławku ³	„Z Ekonomia na Ty”	Program wprowadzając małe dzieci w świat ekonomii, zaprasza je do odkrywania tajników udanych i oszczędnych zakupów, tajemnic pieniądza, dążąc do ukształtowania – w przyszłości prawidłowych postaw konsumenckich. Zajęcia są bezpłatne i dostępne dla wszystkich dzieci.	– dzieci zdobędą wiedzę z szeroko pojętej edukacji ekonomicznej, – uświadomienie znaczenia pracy w życiu człowieka, – promowanie idei przedsiębiorczości wśród dzieci w wieku przedszkolnym, – kształtowanie nawyku racjonalnego gospodarowania pieniędzmi.
3	Przedszkole samorządowe nr 7 im. Krasnala Hałabały w Bełchatowie ⁴	„Przedszkolak małym przedsiębiorcą” program wychowania przedszkolnego z zakresu edukacji matematyczno-ekonomicznej i przedsiębiorczości	Program zawiera propozycje zajęć i zabaw dla nauczycieli do pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym. Dział pierwszy programu „Mamy świadomość, co i jak oszczędzamy” zawiera treści związane z oszczędzaniem w domu, przedszkolu. „Poznajemy historię pieniędzy” – to dział mający na celu poznanie pieniędzy, którymi na co dzień posługują się dorośli. Ostatni dział programu polega m. in. na poznawaniu waluty innych krajów.	– dzieci zostały zapoznane z pojęciami z zakresu małej ekonomii, przedsiębiorczości i finansów, – promowanie idei przedsiębiorczości, – dzieci nabywają umiejętności planowania zakupów oraz ich wartościowania.

Źródło: opracowanie własne

W prowadzone innowacje pedagogiczne z zakresu edukacji ekonomicznej warto zaangażować rodziców, a także instytucje działające na rynku tj. banki, sklepy, firmy. Innowacje podejmowane przez przedszkola korzystnie poszerzają wiedzę dzieci dotyczącą mechanizmów związanych z ekonomią, przedsiębiorczością, finansami. Osiągnięte przez dzieci umiejętności z tego zakresu mogą okazać się przydatne w dalszej edukacji szkolnej.

ROZWIJANIE MYŚLENIA PRZEDSIĘBIORCZEGO MAŁEGO DZIECKA

Socjalizacja ekonomiczna ma miejsce od najmłodszych lat dziecka i rozpoczyna się początkowo w rodzinie¹⁷. Już od wczesnego dzieciństwa dzieci nabywają wiedzę ekonomiczną, chociażby podczas wykonywania zakupów wraz ze swoimi rodzicami i obserwowania czynności związanych ze sprzedawaniem, kupowaniem i płaceniem. W miarę rozwoju dziecka wzrasta jego aktywność oraz zwiększają się możliwości zdobywania wiedzy i osiągnięcia umiejętności ekonomicznych. W okresie przedszkolnym i szkolnym w proces socjalizacji ekonomicznej włączają się instytucje edukacyjne oraz instytucje pośrednictwa finansowego, tj. banki.

Tematyka przedsiębiorczości, pieniędzy, ekonomii poruszana jest w książkach skierowanych do najmłodszych. W ciekawy sposób o tym, skąd się biorą pieniądze opowiada książka dla kilkulatków pt. „Basia i pieniądze” autorstwa Zofii Staneckiej i Marianny Oklejak. Książka, która zapoznaje dzieci z podstawowymi pojęciami ekonomicznymi to „Rozmowy z użyciem głowy, czyli ekonomia dla dzieci” Anny

¹⁷ S. Kołodziej, *Edukacja ekonomiczna dzieci i młodzieży w Polsce*, [w:] „Studia Ekonomiczne” 2014, nr167, s. 100.

Garbolińskiej, która została napisana z myślą o starszych dzieciach. Natomiast książka „Zaskórniaki i inne dziwadła z krainy portfela” napisana przez Grzegorza Kasdepke i zilustrowana przez Daniela de Latoura opowiadająca o ogrodzie pana Rysia i jego ekonomicznych stworach.

Przedsiębiorczość, zgodnie z wytycznymi zawartymi w Strategii Lizbońskiej, określana jest jako nowa kompetencja kluczowa. Wyraża się ona w zdolności człowieka do wykorzystywania idei w praktyce. Rozwijanie postaw przedsiębiorczych jest istotnym warunkiem rozwoju współczesnej gospodarki¹⁸. Kompetencje uzewnętrzniają się w skuteczności działania. Osoba działająca skutecznie umiejętnie wykorzystuje wiedzę teoretyczną w praktyce do osiągania celów¹⁹.

Pomimo braku bezpośrednich odniesień do przedsiębiorczości w „Podstawie programowej wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego”²⁰ to w obszarach kształcenia odnaleźć można podstawowe umiejętności do rozwijania przedsiębiorczego myślenia dziecka w wieku przedszkolnym. Zalicza się do nich między innymi: przewidywanie skutków swoich zachowań i w miarę samodzielne radzenie sobie w sytuacjach życiowych, poszanowanie rówieśników niezależnie od ich sytuacji materialnej.

¹⁸ M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie*, [w:] „e-mentor” 2016, nr 3(65), s. 4.

¹⁹ F. Masterpasqua, *Paradygmat kompetencyjny w praktyce psychologicznej*, [w:] „Nowiny Psychologiczne” 1990, nr 1–2, s. 3–16.

²⁰ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. (poz. 895) w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych powinno rozpoczynać się w przedszkolu i kontynuowane być na kolejnych etapach edukacji, również na poziomie szkolnictwa wyższego. W przedszkolach podejmowane są działania mające na celu zachęcanie dzieci do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa i w życiu kulturalnym. Wykorzystywana jest „strategia uczenia się w działaniu”²¹, która rozwija kreatywność, motywuje do podejmowania inicjatywy, odpowiedzialności podczas zdobywania doświadczeń.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowane w artykule instytucjonalne formy edukacji ekonomicznej realizowane przez różne instytucje, organizacje przyczyniają się do pogłębiania wiedzy dzieci z zakresu finansów, ekonomii, przedsiębiorczości. W procesie zapoznawania najmłodszych z pojęciami ekonomicznymi, tj. pieniądze, bankomat, oszczędności, duże znaczenie ma udział środowiska rodzinnego. Niezmiernie ważnym czynnikiem w obszarze edukacji ekonomicznej małych dzieci jest pojmowanie tej tematyki na zajęciach edukacyjnych w przedszkolu. Innowacje pedagogiczne związane z edukacją ekonomiczną są wynikiem twórczego, kreatywnego działania nauczycieli, co przyczynia się do jakości pracy placówki.

BIBLIOGRAFIA

1. Gurycka A., *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, WSiP, Warszawa 1989.

²¹ M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Studiowanie – czas na rozwijanie...*, dz. cyt., s. 8.

2. Hargadon A., Sutton R.I., *Building Innovation Factory*, [w:] „Harvard Business Review”, Vol. 78, No. 3, 2000.
3. Hildreth P., Kimble C., *Knowledge Networks: Innovation Through Communities of Practice*, Idea Group Publishing, London 2004.
4. Jarzyńska I., *Rozwijanie zainteresowań przyrodniczych dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 3/2007.
5. Kołodziej S., *Edukacja ekonomiczna dzieci i młodzieży w Polsce*, [w:] „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 167.
6. Kondracka-Szala M., Malinowska J., *Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie*, [w:] „e-mentor” 2016, nr 3 (65).
7. Masterpasqua F., *Paradygmat kompetencyjny w praktyce psychologicznej*, [w:] „Nowiny Psychologiczne” 1990, nr 1–2.
8. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.
9. Okoń W., *Szkoła współczesna. Przemiany i tendencje rozwojowe*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.
10. Podbilska-Kłosowska A., *Innowacje placówek przedszkolnych, a rodzice dzieci*, [w:] J. Zimny (red.), *Rodzina: fundamenty i pedagogia*, Wyd. Katedry Pedagogiki Katolickiej KUL, Stalowa Wola 2015.
11. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. (poz. 895) w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.
12. Przyborowska B., *Pedagogika innowacyjności. Między teorią a praktyką*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013.

13. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz. U. z 2002 r., nr 56, poz. 506).

NETOGRAFIA

1. „Mamo, tato co wy na to? – innowacyjny program wychowania przedszkolnego”, Wyd. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Zakład Szkolenia i Doradztwa Ekonomicznego Sp. z o.o. w Lublinie, <https://zasobyip2.ore.edu.pl/pl/publications/download/9127> (dostęp: 02.02.2017).

2. <http://przedszkole150.wroclaw.pl/programy-i-projekty/> (dostęp: 02.02.2017).

3. <http://www.frd.org.pl/programy/program-przedsiębiorcze-dzieci/> (dostęp: 02.02.2017).

4. <http://www.pieniadzedlaszkoly.pl/okiem-koordynatora/ekonomia-od-przedszkola-program-przedsiębiorcze-dzieci> (dostęp: 19.02.2017).

5. <http://www.pp36.wloclawek.pl/o-nas/z-ekonomia-na-ty/> (dostęp: 02.02.2017).

6. <http://www.przedszkole4.nidzica.pl/PROJEKTY-PROGRAMY/projekty-programy.html> (dostęp: 12.02.2017).

7. http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Gospodarka/Akademia_Przedszkola/Przedsiębiorczy_przedszkolak_-_konспекty.pdf (dostęp: 02.02.2017).

8. <http://www.uniwersytet-dzieciocy.pl/uniwersytet> (dostęp: 02.02.2017).

9. <http://www.wikom.pl/ps7belchatow/strona2.htm> (dostęp: 15.02.2017).

10. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/innovacja.html> (dostęp: 02.02.2017).

(Footnotes)

1 <http://www.przedszkole4.nidzica.pl/PROJEKTY-PROGRAMY/projekty-programy.html>(dostęp: 12.02.2017).

2 <http://przedszkole150.wroclaw.pl/programy-i-projekty/>(dostęp: 02.02.2017).

3 <http://www.pp36.wloclawek.pl/o-nas/z-ekonomia-na-ty/>(dostęp: 02.02.2017).

4 <http://www.wikom.pl/ps7belchatow/strona2.htm>(dostęp: 15.02.2017).

Ewelina KUROWICKA

EDUKACJA PRZYRODNICZA JAKO SPOSÓB NA ROZWIJANIE ZAINTERESOWAŃ BADAWCZYCH DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

NATURAL EDUCATION AS A WAY TO DEVELOP THE RESEARCH INTERESTS OF A PRE-SCHOOL CHILD

STRESZCZENIE

Przyroda jest dla dziecka w wieku przedszkolnym źródłem przeżyć, wiedzy i działania. Poznawanie zjawisk przyrodniczych jest istotnym zagadnieniem w procesie edukacyjnym, ale również stanowi ważną funkcję w rozwoju osobowości dziecka. Nauczyciel powinien stwarzać różne sytuacje dydaktyczne sprzyjające rozwijaniu zainteresowań przyrodniczych dzieci. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie zagadnienia edukacji przyrodniczej w przedszkolu i ukazanie sposobów jej realizowania. Opracowanie to zawiera wybrane metody rozbudzania ciekawości badawczej dziecka w wieku przedszkolnym.

Słowa kluczowe: edukacja przyrodnicza, zainteresowania, przedszkole, dziecko

SUMMARY

Nature is a source of experience and knowledge for a pre-school child. Learning about natural phenomena is an important issue in the educational process, but it also plays an important role in the development of the child's personality. The teacher should create a variety of educational situations that encourage the development of the natural interests of children. The aim of this article is to present nature education in kindergarten and show how it can be implemented. This

article also includes selected methods to stimulate the curiosity of a pre-school child.

Keywords: natural education, interests, kindergarten, child

ROLA NAUCZYCIELA W ROZWIJANIU CIEKAWOŚCI BADAWCZEJ DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

Pierwsze lata życia dziecka mają bardzo duży wpływ na jego rozwój w sferze psychicznej, fizycznej, emocjonalnej i społecznej. W tym okresie kształtują się jego intelektualne możliwości, a także rozwija się wiele wrodzonych predyspozycji. Wiek przedszkolny jest okresem zwiększonej aktywności poznawczej uzewnętrzniającej się chęcią działania prowadzącego do poznawania otaczającego świata, a także koniecznością przeżyć intelektualnych o wzmożonym napięciu emocjonalnym¹. Dziecko w wieku przedszkolnym jest niezwykle ciekawe otaczającego je świata. Zadaje wiele pytań, które czasem mogą wprawiać w zakłopotanie dorosłych. Trzeba być otwartym na dziecięcą ciekawość świata i rozbudzać ją, zachęcać najmłodszych do „badania”, obserwowania różnych zjawisk i wyciągania wniosków. Obraz świata przyrody dla małego dziecka jest jeszcze nieuporządkowany i niekompletny. Zatem zadaniem nauczycieli jest wspieranie dziecka w zdobywaniu wiedzy przyrodniczej i ukazywanie mu zależności występujących między różnymi zjawiskami w dostosowanej do wieku dziecka formie. Pomaganie dziecku w odkrywaniu piękna przyrody sprzyja jego wielostronnemu i harmonijnemu rozwojowi².

Istotne są podejmowane działania wychowawczo-dydaktyczne, które mają na celu stymulowanie wszechstronnego rozwoju dziecka. Zachęcanie

¹ M. Studzińska, *Dzieci przedszkolne poznają przyrodę ożywioną*, WSiP, Warszawa 1989, s. 7.

² M. Kwiatkowska (red.), *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, WSiP, Warszawa 1988, s. 354.

dziecka do prób poszukiwania rozwiązań napotykanym problemom i do obserwowania zjawisk przyrodniczych czy atmosferycznych prowadzi do nabywania przez nie wielu umiejętności i rozwija myślenie przyczynowo-skutkowe. Rozbudzanie ciekawości u dzieci i motywowanie do zadawania pytań może zaprocentować osiąganiem lepszych wyników na dalszych etapach edukacyjnych. Istotne jest, by dorośli nie hamowali dziecięcej ciekawości poprzez ignorowanie zadawanych przez dzieci pytań czy też wykazywanie obojętnej postawy wobec zainteresowań dziecka. Należy pobudzać i rozwijać zamięłowania małych dzieci oraz zachęcać ich do poznawania i pielęgnowania swoich pasji.

Przedszkole jest miejscem, które powinno zapewniać dziecku bezpośredni kontakt z przyrodą. Od osobowości nauczyciela wychowania przedszkolnego w dużej mierze zależy to, czy uda się mu wzbudzić w dziecku zainteresowanie środowiskiem naturalnym. Nauczyciel we współpracy ze środowiskiem rodzinnym dziecka kształtuje jego postawę poszanowania świata zwierząt i roślin. W pracy wychowawczo-dydaktycznej w przedszkolu nauczyciele stosują różnorodne metody i formy pracy z dziećmi mające na celu pogłębianie zainteresowania dziecka środowiskiem przyrodniczym. Dziecko powinno mieć możliwość mierzenia, sprawdzania, obserwowania, eksperymentowania, zbierania różnych okazów naturalnych, liczenia, a także porównywania i wyciągania wniosków przeprowadzanych doświadczeń. Wymienione czynności mogą zaistnieć, gdy nauczyciel motywuje dziecko do działania i umożliwia mu swobodny dostęp do różnych okazów naturalnych oraz narzędzi pomiarowych, tj. lupy, szkła powiększające, mikroskop czy inne. Zadaniem wychowawcy jest rozwijanie umiejętności i zdolności dziecka umożliwiających mu kształtowanie osobowości oraz przygotowanie do lepszego funkcjonowania w szkole i dalszym życiu. Nauczyciel powinien wspierać dziecko w odkrywaniu różnych zdolności, takich jak porównywanie, obserwowanie, klasyfikowanie,

porządkowanie, wyciąganie wniosków i tworzenie hipotez, a także eksperymentowanie i dostrzeganie zależności³.

ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE W PROCESIE WYCHOWAWCZO-DYDAKTYCZNYM PRZEDSZKOLA

Pojęcie „środowisko” jest znane powszechnie i używane przez badaczy z wielu dziedzin tj. psychologia, socjologia, pedagogika. W zakres znaczeniowy tego terminu, wchodzi różne treści. Przedmiotem rozważań niniejszej pracy jest środowisko przyrodnicze, dlatego też należy je na wstępie zdefiniować. Zatem poprzez środowisko przyrodnicze, innymi słowy naturalne rozumieć można wszystkie ożywione i nieożywione elementy przyrody, które są ze sobą powiązane i pozostają w interakcji z ludźmi. Teresa Mosso-Pietraszewska i Jan Strzałko ujmują środowisko naturalne jako ogół elementów przyrody nieożywionej i ożywionej, które znajdują się we wszechświecie i na zewnątrz żywych organizmów, a zatem także na zewnątrz człowieka⁴. Natomiast Jan Flis podaje, iż „środowisko przyrodnicze, środowisko biologiczne to ogół przedmiotów i zjawisk, otaczających organizm, mających wpływ na warunki jego życia”⁵. Tworzą je następujące elementy składowe:

- przyroda ożywiona (świat zwierząt, roślin oraz człowiek),
- przyroda nieożywiona (woda, kopaliny, gleba, klimat, ukształtowanie terenu)⁶.

³ D. Chauvel, V. Michel, *Pierwsze doświadczenia naukowe przedszkolaka*, przeł. K. Pruska, K. Pruski. Cyklady, Warszawa 1999, s. 9.

⁴ J. Strzałko, T. Mosso-Pietraszewska (red.), *Kompendium wiedzy o ekologii*, PWN, Warszawa 2003, s.186.

⁵ J. Flis, *Szkolny słownik geograficzny*, WSiP, Warszawa 1985, s. 186.

⁶ K. Żuchelkowska, *Edukacja przyrodnicza w przedszkolu*, wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2015, s. 13.

Dziecko w wieku przedszkolnym dąży do poznania bliższej i dalszej rzeczywistości, w tym także rzeczywistości przyrodniczej. Świat przyrody jest dla młodych ludzi najbardziej dostępnym i najbliższym obiektem poznania i źródłem zainteresowania. Wobec tego w placówkach przedszkolnych podejmowane są różnorodne działania edukacyjne, których głównym celem jest zaznajamianie dzieci ze środowiskiem naturalnym. Niezmiernie ważną rolę w tym aspekcie pełni edukacja przyrodnicza.

Czesław Kupisiewicz i Małgorzata Kupisiewicz poprzez termin „edukacja” rozumieją „ogół procesów i zabiegów oświatowych i wychowawczych – przede wszystkim zamierzonych, lecz również okazjonalnych – których celem jest wyposażenie wychowanka w wiedzę i umiejętności, a także ukształtowanie jego osobowości stosownie do uznanych w społeczeństwie wartości i ideału wychowawczego”⁷.

Powołując się na powyższą definicję poprzez edukację przyrodniczą w przedszkolu można rozumieć „świadomie zorganizowaną działalność nauczycieli i rodziców, zmierzającą do zaznajomienia dzieci z przyrodążywioną i nieożywioną oraz rozwijającą u kilkulatek wrażliwość, szacunek i poczucie odpowiedzialności za jej stan i pomnażanie jej zasobów”⁸.

Zdaniem Ewy Korczak edukację przyrodniczą w przedszkolu rozpatrywać można poprzez trzy wymiary⁹:

- edukacja dla przyrody – polega na przygotowaniu dzieci do ochrony środowiska naturalnego, podejmowaniu inicjatyw jemu służących, a także wdrażaniu dzieci do poszanowania przyrody,

⁷ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 2009, s. 40.

⁸ K. Żuchelkowska, *Edukacja przyrodnicza...*, dz. cyt., s. 30.

⁹ E. Korczak, *Edukacja środowiskowa w klasach I–III szkoły podstawowej*, [w:] J. Gzyl, W. Jarosz, E. Korczak, E. Kulka, Z. Nowińska, *Nasze środowisko – jak w nim żyć. Podstawy teoretyczne edukacji ekologicznej uczniów klas 1–3 szkoły podstawowej*, IETU, Katowice 1996.

- edukacja o przyrodzie – jest zarówno zapoznawaniem najmłodszych z wiedzą o przyrodzie poprzez różne źródła informacji i metody aktywizujące, jak również tworzenie interakcji z otoczeniem społecznym,
- edukacja poprzez przyrodę – to poznawanie zależności pomiędzy różnymi ekosystemami poprzez bezpośrednie działanie i kontakt ze środowiskiem przyrodniczym. Zdobywanie wiedzy przyrodniczej na drodze obserwacji i praktycznego działania.

Edukacja przyrodnicza w przedszkolu powinna opierać się na zasadzie pogłębłości i samodzielnej działalności dzieci. Zasada pogłębłości polega na zapoznawaniu dzieci w wieku przedszkolnym z przyrodą poprzez bezpośrednie i pośrednie ukazywanie dziecku okazji naturalnych i ich pogłębione przedstawienie. Natomiast zasada samodzielnej działalności dzieci związana jest ze stwarzaniem dzieciom różnorodnych sytuacji edukacyjnych sprzyjających poznaniu i obserwowaniu świata przyrody (na przykład wspólne zbudowanie karmnika dla ptaków i umieszczenie do przed budynkiem przedszkola). Dzieci powinny mieć możliwość konstruowania wiedzy, sprawdzania różnych zależności i poszukiwania. Sprzyja to lepszemu zrozumieniu, zapamiętaniu zjawisk przyrodniczych, ale też wyzwała chęć wykorzystania zdobytej wiedzy w rzeczywistości.

CELE EDUKACJI PRZYRODNICZEJ W PRZEDSZKOLU

W dążeniu do skutecznego zbliżania dzieci do przyrody, należy określić cele edukacji przyrodniczej w przedszkolu, które są punktem odniesienia w działaniach pedagogicznych. Dzięki temu działania wychowawczo-dydaktyczne nauczyciela są ukierunkowane i zaplanowane, gdyż cele edukacji przyrodniczej regulują czynności nauczyciela, a także odpowiadające działania dzieci. Stawianie celów korzystnie wpływa na proces wychowawczo-dydaktyczny, który staje się uporządkowany

i zorganizowany, co sprzyja mobilizacji działań i odkrywaniu własnych możliwości przez dzieci i nauczycieli.

Jednym z celów wychowania przedszkolnego zawartych w podstawie programowej wychowania przedszkolnego¹⁰ jest „budowanie dziecięcej wiedzy o świecie społecznym, przyrodniczym i technicznym oraz rozwijanie umiejętności prezentowania swoich przemyśleń w sposób zrozumiały dla innych”, a także „zapewnienie dzieciom lepszych szans edukacyjnych poprzez wspieranie ich ciekawości, aktywności i samodzielności, a także kształtowanie wiadomości i umiejętności, które są ważne w edukacji szkolnej”. Można wywnioskować, że jednym ważnych zadań przedszkola jest organizowanie dzieciom różnych sytuacji edukacyjnych tj. doświadczenia, eksperymenty i dawanie możliwości swobodnej zabawy, co ma na celu rozwijanie umiejętności, wiedzy, zainteresowań i rozbudzanie ciekawości badawczej dziecka.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego zaleca, by „co najmniej jedną piątą czasu (w przypadku młodszych dzieci – jedną czwartą czasu) dzieci spędzały w ogrodzie przedszkolnym, na boisku, w parku itp. (organizowane są tam gry i zabawy ruchowe, zajęcia sportowe, obserwacje przyrodnicze, prace gospodarcze, porządkowe i ogrodnicze itd.)”¹¹. Zatem należy poprzez ten zapis można rozumieć, że nauczyciele powinni umożliwiać dzieciom poznawanie świata przyrody zarówno w sali przedszkolnej, podczas codziennych zajęć i zabaw, ale również w trakcie pobytu na świeżym powietrzu poprzez doświadczenie i obserwacje ekosystemu.

¹⁰ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. (poz. 895) w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół

¹¹ Tamże

Emilia i Jan Frątczakowie wyróżniają zasadnicze cele przybliżania dzieci do środowiska przyrodniczego:

- umożliwienie zdobywania wiadomości przyrodniczych,
- kształcenie wrażliwości i odczuć piękna przyrody,
- upowszechnianie zasad bezpieczeństwa i wiedzy przyrodniczej,
- umożliwienie kształcenia oraz weryfikowania pojęć przyrodniczych,
- ułatwianie kontaktu ze zjawiskami występującymi w przyrodzie,
- stworzenie odpowiednich warunków do kształcenia czynnej postawy na rzecz ochrony środowiska naturalnego¹².

Współcześnie nie utraciły na aktualności cele poznawania przyrody przez dzieci, opracowane przez Marię Studzińską. Analizując treści przyrodnicze z dziećmi w wieku przedszkolnym należy uwzględnić poniższe cele:

- „ćwiczenie i rozwijanie zmysłów wzroku, kształcenie spostrzegawczości oraz umiejętności obserwowania obiektów i zjawisk przyrody,
- wyrabianie samodzielności w zakresie dokonywania spostrzeżeń i obserwacji oraz prowadzenia czynności pielęgnacyjnych roślin i zwierząt,
- kształtowanie logicznego myślenia poprzez szukanie wzajemnego związku między dostrzeganymi obiektami i zjawiskami, porównywanie ich, uogólnianie, klasyfikowanie, rozumowanie,
- budzenie i rozwijanie uczuć estetycznych i etycznych poprzez wyrabianie wrażliwości na piękno przyrody, odczuwanie przyjemności w obcowaniu z przyrodą, wzbudzanie wrażliwości na brak jej poszanowania,

¹² E. Frątczak, J. Frątczak, *Kącik przyrody w wychowaniu przedszkolnym*, WSiP, Warszawa 1979, s. 20.

- kształtowanie przekonania o konieczności ochrony przyrody,
- eliminowanie niewłaściwego nastawienia do obiektów i zjawisk przyrodniczych i korygowanie fałszywego ich interpretowania¹³.

W związku z powyższymi rozważeniami ważnym zadaniem przedszkola jest wykorzystanie walorów poznawczych, zdrowotnych i wychowawczych przyrody, stwarzanie warunków do aktywnego przebywania z nią, a także budowanie atmosfery sprzyjającej zadawaniu pytań i poszukiwaniu odpowiedzi oraz zdobywaniu nowych doświadczeń.

WYBRANE SPOSOBY ROZWIJANIA INTELIGENCJI PRZYRODNICZEJ DZIECKA

Wraz ze zmieniającą się sytuacją edukacyjną wpisaną w reformę oświaty coraz większa liczba nauczycieli poszukuje skuteczniejszych sposobów nauczania. Nauczyciele wychowania przedszkolnego stosują różnorodne metody i formy pracy z dziećmi w trakcie zajęć, czego głównym zamierzeniem jest wielostronny rozwój dziecka. Podczas zajęć z zakresu edukacji przyrodniczej kształtowane są i rozwijane zainteresowania dzieci, które mają wpływ na rozwój zdolności intelektualnych.

Dzieci powinny być zapoznawane ze zjawiskami i procesami zachodzącymi w przyrodzie poprzez samodzielną aktywność badawczą. W ten sposób dzieci będą mogły rekonstruować zdobytą wcześniej wiedzę oraz doskonalić umiejętności posługiwania się nią. Aktywność badawcza pojawia się w odniesieniu do nowych bodźców i prowadzi do spełniania potrzeb poznawczych dziecka. Dziecko podejmuje aktywność badawczą w zetknięciu z nowym zjawiskiem przyrodniczym, a także podczas zabawy, która jest podstawową formą aktywności dziecka

¹³ M. Studzińska, *Dzieci przedszkolne poznają...*, dz. cyt., s. 23.

i stanowi najefektywniejszą formę oddziaływania. Zatem nauczyciel powinien stwarzać dzieciom warunki do swobodnej zabawy oraz wspierać w odkrywaniu i pobudzaniu ich zainteresowań. Nauczyciel, który wspiera aktywność badawczą dziecka zadaje mu pytania problemowe, które zachęcają do poszukiwań i ukierunkowują je.

Dziecko w wieku przedszkolnym poznaje środowisko przyrodnicze przede wszystkim za pomocą swoich zmysłów. Dzięki wielozmysłowemu poznaniu zdobywa ono wiadomości o różnych zjawiskach atmosferycznych, życiu zwierząt i roślin. Dzieci podczas swoich działań bacznie obserwują otoczenie, w toku tych spontanicznych i niezamierzonych spostrzeżeń nabywają wiedzę. W okresie przedszkolnym zachodzi także proces uczenia zamierzonego, kierowanego, dzięki któremu najmłodszy opanowują pewien system wiadomości przedstawiających ważne zależności i implikacje jakiejś dziedziny rzeczywistości¹⁴.

Zainteresowań przyrodniczych dzieci nie powinno się pozostawiać samemu sobie, a wręcz odwrotnie – stymulować i rozwijać je. W tym celu niezbędny jest systematyczny i celowy proces nakierowywany przez nauczyciela, ponieważ zainteresowania mogą rozwijać się „w wyniku dobrze przemyślanej i realizowanej pracy wychowawczej, w wyniku prawidłowej postawy nauczyciela, poprzez ciągłe pobudzanie i kontrolę aktywności dzieci”¹⁵.

Nauczyciele wychowania przedszkolnego wykorzystują różnorodne metody sprzyjające zainteresowaniu dzieci przyrodą. Poniższa tabela prezentuje wybrane metody zbliżania dzieci przedszkolnych do przyrody.

¹⁴ Por. D. Al-Khamisy, *Rozwijanie pojęć przyrody nieożywionej u dzieci sześciolletnich*, Wyd. „Żak”, Warszawa 1996, s. 48–50.

¹⁵ M. Arndt, H. Barwinek, *Przyroda przeżywana i obserwowana z dziećmi przedszkolnymi*, przeł. E. Janik, WSiP, Warszawa 1998, s. 24.

Tabela 1. Wybrane metody zbliżania dzieci w wieku przedszkolnym do przyrody

Metoda	Objaśnienie
Eksperymentowanie	Wywoływanie określonego procesu, któremu dzieci przyglądają się i dzięki niemu mogą lepiej zrozumieć różne zależności. Eksperyment wyrażony w formie pytań powinien wynikać z postawionych pytań przez dzieci lub nauczyciela.
Obserwowanie	Śledzenie jakiegoś procesu, cyklu (np. wzrostu rośliny) i opisywanie zmian zachodzących pod wpływem mijającego czasu.
Metoda projektów	Dzieci inicjują, planują, a później realizują zamierzone zadania i oceniają je. Temat projektu powinien wynikać z zainteresowań jego uczestników i wiązać się z ich przeżyciami. Istotne jest, by dzieci wykonywały różne czynności związane z projektem samodzielnie. Dzieci uczą się także współpracy w grupie.
Happening	To wydarzenie, które polega na spontanicznych działaniach, sytuacjach zainicjowanych przez pomysłodawcę. Jest to połączenie działania z obiektami, dźwiękami, przedmiotami. Udział w happeningu daje dziecku poczucie odpowiedzialności za swoje działania.
Metoda problemowa	Pobudza aktywność poznawczą dziecka, która wynika ze zorganizowanej przez nauczyciela sytuacji edukacyjnej. Dzieci uczą się rozwiązywania problemów, co pobudza pomysłowość i rozwija operacje myślowe.
Pomiar	Stosowany jest podczas wykonywania doświadczeń i prowadzenia prac związanych z uprawą roślin np. do pomiaru ich wzrostu. Umożliwia on praktyczne zastosowanie opanowanej wiedzy. Kształtuje umiejętność wykorzystania narzędzi pomiarowych i odczytania wyników.
Zabawy i gry dydaktyczne	Sprzyjają usystematyzowaniu, powtarzaniu i utrwalaniu zdobytej wiedzy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Żuchelkowska, Edukacja przyrodnicza w przedszkolu, wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2015, s. 73–81.

Inteligencję przyrodniczą należy rozwijać w różnych codziennych sytuacjach. Nauczyciel może rozbudzać zainteresowania przyrodnicze u dzieci poprzez¹⁶:

- tworzenie zbiorów okazów naturalnych przyrody ożywionej i nieożywionej,
- czytanie utworów literackich o przyrodniczej tematyce,
- organizowanie spacerów, wycieczek do różnych ekosystemów, w których dzieci będą mogły prowadzić obserwację zwierząt i roślin, a także zmian powstających w przyrodzie podczas różnych pór roku,
- wspólne przeprowadzanie eksperymentów i doświadczeń, prac hodowlanych i pielęgnacyjnych w ogrodzie przedszkolnym,
- tworzenie prac plastycznych o tematyce przyrodniczej,
- dokarmianie zwierząt w zimie,
- organizowanie gier i zabaw dydaktycznych o tematyce przyrodniczej,
- zachęcanie dzieci do oglądania albumów i programów przyrodniczych,
- wspieranie procesu wychowawczo-dydaktycznego edukacyjnymi programami komputerowymi o przyrodniczej tematyce.

Współczesne tendencje edukacyjne zachęcają do zapoznawania dzieci z przyrodą ożywioną w bezpośredni sposób. Aktywne poznanie przyrody sprzyja kształtowaniu uczuć dziecka w stosunku do roślin i zwierząt poprzez obserwowanie ich w różnych środowiskach życia oraz angażowanie dzieci do prac związanych z ich pielęgnacją. Doskonałym sposobem rozwijającym ciekawość przyrodniczą dzieci jest organizowanie wycieczek, wyjść do lasu, na łąkę, do parku, do ogrodu. Dzieci mają wtedy możliwość obserwowania roślin i zwierząt

¹⁶ K. Żuchelkowska, *Edukacja przyrodnicza...*, dz. cyt., s. 50–51.

ich naturalnym środowisku. Emocje wytworzone w trakcie bezpośredniej obserwacji przyrody sprzyjają lepszemu zapamiętaniu pojęć znalezionych okazów przyrodniczych i zjawisk.

Warto założyć z dziećmi kącik przyrodniczy wewnątrz przedszkola, do którego zbierane będą rozmaite okazy naturalne, ilustracje, zdjęcia, przyrządy pomiarowe, a także prowadzić można hodowlę dżdżownic i uprawę roślin. Kącik przyrody prowadzić można także na zewnątrz budynku przedszkolnego. Dzieci mogą z pomocą nauczyciela siać i sadzić rośliny, pielęgnować i obserwować ich wzrost. Kącik przyrody na zewnątrz przedszkola to okazja do przypatrywania się życiu ślimaków, pajaków, mrówek i innych zwierząt w nim napotkanych.

Dzieci poznają przyrodę nie tylko w bezpośredni sposób (spacery, wycieczki), ale także w przedszkolu. Nauczyciele wykorzystują w pracy z dziećmi różnorodne zdjęcia, filmy edukacyjne, nagrania odgłosów zwierząt, schematy, które umożliwiają uzupełnienie wiadomości zdobytych terenie, pomagają wyciągać wnioski, usystematyzować i lepiej zrozumieć wiedzę. Różne przedmioty przyrodnicze stwarzają warunki do przeprowadzania eksperymentów, doświadczeń, formułowania i sprawdzania założonych hipotez.

Inną formą aktywizowania dzieci do poznawania przyrody jest organizowanie konkursów o tematyce przyrodniczej, które sprawdzają i utrwalają wiedzę dziecka. Interesującą formą edukacji przyrodniczej w przedszkolu jest udział dzieci w akcjach dotyczących ochrony środowiska naturalnego.

PODSUMOWANIE

Nauczyciel wychowania przedszkolnego powinien zapoznawać dzieci z zagadnieniami dotyczącymi zarówno przyrody ożywionej, jak i przyrody nieożywionej. Ważne jest, by wychowywać najmłod-

szych w duchu poszanowania zwierząt i roślin. Wdrażanie dzieci do umiłowania przyrody jest fundamentem i warunkiem do jej właściwego traktowania i ochrony także w dalszych etapach życia młodego człowieka¹⁷. Priorytetowym zadaniem edukacyjnym w dziedzinie środowiska przyrodniczego jest wykształcenie u dzieci właściwego stosunku do przyrody poprzez aktywne kontakty z nią. Ma to na celu również stopniowe wprowadzanie dziecka do zrozumienia roli człowieka w przyrodzie¹⁸. Właściwie zaplanowana praca pedagogiczna zbliża dzieci do przyrody, a także uczy je życia w harmonii z nią.

BIBLIOGRAFIA

1. Al-Khamisy D., *Rozwijanie pojęć przyrody nieożywionej u dzieci sześciolletnich*, Wyd. „Żak”, Warszawa 1996.
2. Arndt M., Barwinek H., *Przyroda przeżywana i obserwowana z dziećmi przedszkolnymi*, przeł. E. Janik, WSiP, Warszawa 1998.
3. Budniak A., *Obserwacje przyrodnicze jako sposób stymulowania zainteresowań ucznia klas początkowych*, w: E. Petlak, S. Juszczak (red.), *Deferenciacia vyucovania a suvislosti*, Wyd. UFK, Nitra 2004.
4. Chauvel D., Michel V., *Pierwsze doświadczenia naukowe przedszkolaka*, przeł. K. Pruska, K. Pruski. Cyklady, Warszawa 1999.
5. Flis J., *Szkolny słownik geograficzny*, WSiP, Warszawa 1985.
6. Frątczak E., Frątczak J., *Kącik przyrody w wychowaniu przedszkolnym*, WSiP, Warszawa 1979.

¹⁷ E. Korczak, *Psychopedagogiczne podstawy edukacji dzieci 7–10-letnich do odpowiedzialnego działania w środowisku oraz na rzecz ochrony środowiska*, [w:] J. Gzyl, W. Jarosz, E. Korczak, E. Kulka, Z. Nowińska, *Nasze środowisko – jak w nim żyć...*, dz. cyt., s. 30.

¹⁸ A. Budniak, *Obserwacje przyrodnicze jako sposób stymulowania zainteresowań ucznia klas początkowych*, [w:] E. Petlak, S. Juszczak (red.), *Deferenciacia vyucovania a suvislosti*, Wyd. UFK, Nitra 2004, s. 315.

7. Korczak E., *Edukacja środowiskowa w klasach I–III szkoły podstawowej*, [w:] J. Gzyl, W. Jarosz, E. Korczak, E. Kulka, Z. Nowińska, *Nasze środowisko-jak w nim żyć. Podstawy teoretyczne edukacji ekologicznej uczniów klas 1–3 szkoły podstawowej*, IETU, Katowice 1996.

8. Korczak E., *Psychopedagogiczne podstawy edukacji dzieci 7–10-letnich do odpowiedzialnego działania w środowisku oraz na rzecz ochrony środowiska*, [w:] J. Gzyl, W. Jarosz, E. Korczak, E. Kulka, Z. Nowińska, *Nasze środowisko-jak w nim żyć. Podstawy teoretyczne edukacji ekologicznej uczniów klas 1–3 szkoły podstawowej*, IETU, Katowice 1996.

9. Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 2009.

10. Kwiatkowska M. (red.), *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, WSiP, Warszawa 1988.

11. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. (poz. 895) w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

12. Strzałko J., Mosso-Pietraszewska T. (red.), *Kompendium wiedzy o ekologii*, PWN, Warszawa 2003.

13. Studzińska M., *Dzieci przedszkolne poznają przyrodężywioną*, WSiP, Warszawa 1989.

14. Żuchelkowska K., *Edukacja przyrodnicza w przedszkolu*, wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2015.

Kamil ROMAN

ODDZIAŁYWANIE NOWYCH TECHNOLOGII CYFROWYCH NA FUNKCJONOWANIE DZIECI I MŁODZIEŻY

INFLUENCE OF NEW DIGITAL TECHNOLOGIES ON CHILDREN AND YOUNG PEOPLE FUNCTIONING

STRESZCZENIE

Nowe technologie odgrywają znaczącą rolę w życiu dzieci i młodzieży, gdyż stanowią dla nich środowisko nauki, rozrywki oraz komunikacji. We współczesnym świecie niezbędne jest posiadanie kompetencji cyfrowych. Bardzo ważna jest edukacja medialna dzieci, młodzieży i ich rodziców. Trzeba przygotowywać młodych ludzi do racjonalnego korzystania z nowych technologii. Dzieci i młodzież powinni być świadomi możliwości oraz zagrożeń związanych z wirtualną rzeczywistością.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wpływu nowych technologii cyfrowych na funkcjonowanie dzieci i młodzieży. W artykule przeprowadzono analizę korzyści i zagrożeń wynikających z korzystania z komputera z dostępem do Internetu.

Słowa kluczowe: cyfrowe technologie, nowe media, edukacja medialna

SUMMARY

New technologies play a significant role in the lives of children and adolescents, since they are a learning, entertainment and communication environment for them. In the modern world, it is necessary to have digital competence. Media education for children, adolescents and their parents is very important. We need to prepare young people

for the rational use of new technologies. Children and young people should be aware of the possibilities and risks of virtual reality.

The aim of this article is to show the impact of new digital technologies on the functioning of children and adolescents. The article analyzes the benefits and risks of using a computer with Internet access.

Keywords: digital technologies, new media, media education

WPROWADZENIE

Dynamiczny rozwój technologii, szybki rozwój środków komunikowania oraz możliwości gromadzenia dużych zasobów informacji przyczyniły się do powstania ogromnych zmian w XXI wieku. Cyfrowe technologie stanowią istotną siłę napędową postępu cywilizacyjnego. Wszechobecność elektronicznych technologii powoduje, iż przeniknęły one do niemalże wszystkich sfer życia człowieka. Wiele instytucji, firm, organizacji może sprawniej funkcjonować i komunikować się między sobą dzięki nowym technologiom. Współczesne wynalazki nie ominęły swym zasięgiem także życia rodzinnego. Współcześni rodzice i dzieci codziennie stykają się z technologiami informacyjnymi. Dzięki nim mogą łatwo i szybko komunikować się, ale również poszukiwać potrzebnych informacji.

Nowe technologie wpływają na wymagania współczesnego społeczeństwa, które można nazwać społeczeństwem informacyjnym. Chętnie korzysta ono z nowych zdobyczy techniki, do której jest łatwy dostęp. Społeczeństwo informacyjne to takie społeczeństwo, w którym „wiedza i informacja są znaczącymi czynnikami wzrostu gospodarczego, a narzędziem, które pozwala na najefektywniejszą pracę, są zaawansowane techniki informatyczne”¹. Pojęcie to związa-

¹ I. Marczak, Talaga-Michalska M., Skierska-Pięta K., *Innowacje i technologie informacyjne przyszłością nowoczesnej edukacji. Poradnik*, Wyd. Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Łódź 2011, s. 8.

ne jest ze stale rosnącym zastosowaniem technologii informacyjnych (IT). Zdaniem Stanisława Juszczyka technologia informacyjna, ang. *Information Technology* (IT) jest nową dziedziną wiedzy, która łączy ze sobą różne technologie służące zbieraniu informacji, klasyfikowaniu i przetwarzaniu ich, a także analizowaniu, gromadzeniu, zabezpieczaniu, ale również zarządzaniu i przekazywaniu ich innym ludziom. To całokształt metod, zagadnień, środków oraz działań związanych z przetwarzaniem informacji². Cechy społeczeństwa informacyjnego, innymi słowy społeczeństwa wiedzy tworzą zbiór wzajemnych związków między technikami i technologiami informacyjnymi oraz przemianami struktur gospodarczych w mikroskali i makroskali, a polityką państw i organizacji międzynarodowych oraz celami różnych grup interesów (od producentów cyfrowych technologii, przez nowo powstałe społeczności wirtualne aż do społeczności lokalnych oraz grup broniących się przed dokonującymi się przeobrażeniami)³.

W literaturze pojęcie społeczeństwa informacyjnego jest definiowane w różny sposób. Herbert Kubicek w swoim opracowaniu *Möglichkeiten und Gefahren der „Informationsgesellschaft“* podaje, iż „termin społeczeństwo informacyjne jest używane do określenia społeczeństwa, w którym jednostki – jako konsumenci, czy też pracownicy – intensywnie wykorzystują informację”⁴. Społeczeństwo wiedzy, posiada rozwinięte środki przetwarzania i przekazywania informacji, które

² S. Juszczyk, *Cele i zadania technologii informacyjnej edukacji medialnej*, [w:] *Pedagogika medialna*, (red.) B. Siemieniecki, PWN, Warszawa 2007, s. 16–32.

³ M. Goliński, *Społeczeństwo informacyjne: problemy definicyjne i problemy pomiaru*, [w:] „Dydaktyka Informatyki” 2004, nr 1, s. 45.

⁴ H. Kubicek, 1999, *Möglichkeiten und Gefahren der „Informationsgesellschaft*, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=BV012769087>.

stanowią podstawę tworzenia dochodu narodowego oraz są źródłem utrzymania większości społeczeństwa⁵. „Społeczeństwo informacyjne może zostać znalezione na przecięciu, kiedyś odrębnych, przemysłów: telekomunikacyjnego, mediów elektronicznych i informatycznego, bazujących na paradygmacie cyfrowej informacji. Jedną z wiodących sił jest stale rosnąca moc obliczeniowa komputerów oferowanych na rynku, której towarzyszą spadające ceny. Innym elementem jest możliwość łączenia komputerów w sieci, pozwalająca im na dzielenie danych, aplikacji, a czasami samej mocy obliczeniowej, na odległości tak małe jak biuro i tak duże jak planeta. Ten podstawowy model rozproszonej mocy obliczeniowej i szybkich sieci jest sednem społeczeństwa informacyjnego”⁶. Badaniami nad różnymi aspektami tego zjawiska zajmuje się psychologia, socjologia, politologia, ekonomia.

Z nowoczesnych technologii korzystają coraz młodszy użytkownicy. W świetle badań przeprowadzonych przez Komisję Europejską znacząco wzrasta odsetek dzieci w wieku od 6 do 7 lat, które korzystają z Internetu. W badaniach przeprowadzonych w roku 2005 wynosił on 34%, zaś w 2008 roku wzrósł do 42%⁷. Dzieci i młodzież używają elektronicznych technologii do zabawy, nauki, do komunikowania się między sobą i wielu innych celów. Komputer jest nieodłącznym elementem codziennej rozrywki. Technologie wywierają coraz większy wpływ na życie rodzinne, które staje się coraz bardziej mobilne. Współczesna

⁵ T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Społeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.

⁶ N. N., *OECD Workshops On The Economics Of The Information Society: A Synthesis Of Policy Implications*, OECD, Paris 1999.

⁷ Holloway D., Green L., Livingstone S., *Zero to eight-Young children and their internet use*, EU Kids Online network, 2013, http://eprints.lse.ac.uk/52630/1/Zero_to_eight.pdf. (dostęp:08.02.2017).

era komputerów objęła swym zasięgiem ludzi należących do różnych kategorii wiekowych. Korzystanie z nowych technologii niesie za sobą zarówno korzyści, jak i niebezpieczeństwa. Zatem od człowieka zależy, w jaki sposób i do jakich celów będą używane elektroniczne narzędzia. Bardzo ważna jest edukacja medialna dzieci, młodzieży i dorosłych.

POJĘCIE NOWYCH MEDIÓW

Życie w wirtualnym świecie możliwe jest dzięki istnieniu nowych mediów. Rozpatrując problematykę związaną nowoczesnymi technologiami, w celu dokładniejszej analizy zjawiska należy wyjaśnić podstawową terminologię. Według Wacława Strykowskiego media są to „przedmioty, materiały, urządzenia przekazujące odbiorcom określone informacje (komunikaty) przez słowo, obraz, dźwięk”⁸. Natomiast poprzez pojęcie nowych mediów rozumieć należy „techniki pozyskiwania, utrwalania, przetwarzania i transmisji informacji (...) wynalezione i wprowadzone do użytku później niż telewizja tradycyjna”⁹. Pojęcie to obejmuje wszystkie najnowsze technologie, które ułatwiają przekaz informacji oraz wzajemne komunikowanie się¹⁰. Do ich grona zalicza się między innymi technologie komputerowe, Internet, techniki video, satelitarne przekazy telewizyjne oraz telefony komórkowe.

Jan van Dijk zauważa, że nowoczesne wynalazki w odmienny sposób wpływają na różnych ludzi i opisuje tę kwestię następująco: „nowe media pozwalają dobrze poinformowanym obywatelom, pracownikom

⁸ W. Strykowski, *Media w edukacji. Od nowych technik nauczania do pedagogiki i edukacji medialnej*, [w:] W. Strykowski (red.), *Media a edukacja*, Międzynarodowa Konferencja, Poznań 1997, s. 12.

⁹ J. Bednarek, *Multimedia w kształceniu*, Warszawa 2011, s. 49.

¹⁰ M. Ejsmont, B. Kosmalska, *Media, wartości, wychowanie*, Wyd. „Impuls”, Kraków 2005, s. 26.

i konsumentom na lepszą komunikację z instytucjami decydującymi o kształcie życia społecznego (oraz uczestnictwo w ich działalności). Choć teoretycznie powinno to wzmacniać demokrację, nowe technologie są do tego stopnia podatne na centralną kontrolę, że mogą wręcz stanowić zagrożenie dla demokracji”¹¹.

KORZYŚCI WYNIKAJĄCE Z UŻYTKOWANIA NOWYCH TECHNOLOGII

Nowoczesne technologie są ważnym elementem codziennej nauki, zabawy i komunikacji współczesnych dzieci i młodzieży. Tamara Ericsson nazywa taki stan rzeczy mianem całkowitego zanurzenia w technologii¹². Nie oznacza to jednak, że dzieci i młodzież nie mają innych zajęć i zainteresowań oprócz nowych technologii. Współczesne dzieci i młodzież poświęcają swój czas wolny różnym zajęciom, tj. spotkania z przyjaciółmi i rodziną, edukacja szkolna, zabawa na świeżym powietrzu, a także wspomnianym wcześniej elektronicznym mediom.

Internet jest swego rodzaju skarbnicą wiedzy. Młodzi użytkownicy powinni uważnie selekcjonować pozyskiwane informacje i krytycznie je oceniać. Internet może stanowić dla nich źródło dostępu do wiedzy na różnorodne tematy. Korzystanie z sieci może być sposobem na wyrównanie szans edukacyjnych, a także szans związanych z dostępem do wiedzy. Uczniowie mogą angażować się w różne projekty naukowe, korzystać z zasobów bibliotecznych, ale również mają dostęp do

¹¹ J. van Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 12.

¹² T. Erickson, *Plugged in. The Generation Y Guide to Thriving at Work*, Massachusetts 2008, s. .

zagranicznych materiałów, artykułów naukowych¹³. Przez Internet dzieci i młodzież mogą uczyć się języków obcych, komunikować się z rówieśnikami nawet z odległych zakątków świata. Dzięki nowym technologiom rodzice mogą szybko porozumieć się z dziećmi, sprawdzić czy dzieci są bezpieczne.

Dzieci i młodzież z niepełnosprawnością mogą łatwo i szybko nawiązywać znajomości z innymi ludźmi. Internet umożliwia wykonywanie wielu czynności, tj. robienie zakupów, załatwianie spraw urzędowych. Możliwe jest również wirtualne zwiedzanie nawet najbardziej odległych miejsc bez konieczności pokonywania barier architektonicznych.

Raport EU Kids Online zawiera dane wskazujące, że zarówno rodzice jak i dzieci postrzegają Internet przede wszystkim jako źródło informacji wykorzystywanych w procesie edukacji. Poprzez edukacyjne programy komputerowe dzieci rozwijają swoje zainteresowania, doskonalamy umiejętności i utrwalamy zdobytą wiedzę. Młodzi użytkownicy nowoczesnych technologii mogą prowadzić własne blogi, pisać własne teksty, montować filmy, projektować strony internetowe.

ZAGROŻENIA SPOTYKANE W WIRTUALNYM ŚWIECIE

Rozpatrując zagadnienie nowych technologii oprócz zalet wynikających z ich korzystania zauważa się także zagrożenia. W poprzednim podrozdziale zostały omówione korzyści płynące z Internetu. Warto podkreślić, iż te same cechy nowych technologii niewłaściwie używane mogą przynieść całkiem odwrotne skutki. Przykładem może być chociażby porozumiewanie się na odległość. Osobom przestrzegającym zasad ochrony prywatności, netykiety i innych ważnych norm, moż-

¹³ *Wychowanie do życia w cyfrowym świecie. Przewodnik dla nauczycieli i nie tylko*, Fundacja Panoptykon, s. 11. https://panoptykon.org/sites/default/files/publikacje/podr-online-dwiestrony_0.pdf

liwość komunikowania się przez Internet przynosi korzyści. Natomiast niewłaściwe użytkowanie sieci może prowadzić do zawierania znajomości z osobami, które zmieniają swoją tożsamość i stanowią niebezpieczeństwo dla młodych internautów¹⁴. Młodzi ludzie często nie traktują poważnie zagrożeń niewłaściwego zarządzania swoją prywatnością online. Świadczy o tym fakt, iż blisko co piąty nastolatek wszystkie treści (nawet prywatne), jakie umieszcza na portalach społecznościowych profiluje jako dostępne dla każdego użytkownika sieci¹⁵.

Dzieci i młodzież mogą spotkać się z przejawami agresji elektronicznej, zwanej też cyberagresją, cyberprzemocą, cyberbullingiem. Jacek Pyżalski podkreśla, że agresja elektroniczna (z ang. *electronic aggression*) jest przejawem agresji z zastosowaniem technologii komunikacyjnej¹⁶.

Młodzi ludzie nadmiernie przesiadujący przed szklanym ekranem mogą uzależnić się od niego. Spędzanie większej ilości czasu w świecie wirtualnym, aniżeli w świecie realnym, zwiększa prawdopodobieństwo podatności na manipulacje, treści zamieszczane w Internecie, reklamy. Nowe technologie mają niekorzystny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne. Bronisław Siemieniecki wskazuje na niezwykle istotną kwestię dotyczącą natłoku technologii cyfrowych, konsekwencją czego jest przeciążenie informacją oraz trudności z określeniem prawdziwości przekazu w kontekście moralnym i naukowym: „Informacyjna eksplozja powoduje, że gubimy istotę rzeczy. Coraz większą trudność sprawia nam odróżnienie

¹⁴ E. Kurowicka, *Wpływ mediów społecznościowych na społeczno-moralny rozwój dziecka w wieku szkolnym*, „Культурологічний альманах” 2016, s. 156.

¹⁵ J. Gursztyn, *Internet w życiu młodych ludzi – zarys wybranych zagrożeń*, ORE, https://www.ore.edu.pl/attachments/article/6244/Internet%20w%20zyciu%20mlodych%20ludzi_J.Gursztyn.pdf

¹⁶ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży-różne wymiary zjawiska*, dziecko krzywdzone.pl http://sp11.nstrefa.pl/wp-content/uploads/2014/02/agresja_elektroniczna_dzieci_i_mlodziemy.pdf

spraw ważnych od błahych. Dostępna w Internecie wielość wypowiedzi oraz sądów na dany temat powoduje, że coraz częściej trudno nam określić własne poglądy. Tym bardziej, że każdy może publikować niekoniecznie prawdziwe informacje. Sprzyja to chaosowi i bezkrytyczności odbioru informacji. W masie wiadomości gubi się głos specjalisty, znika autorytet¹⁷.

Przesadne korzystanie z Internetu wpływa na relacje międzyludzkie. Zamiast realnych spotkań z rówieśnikami młodzi ludzie często wybierają kontakt wirtualny. Za pośrednictwem czatów, komunikatorów i portali społecznościowych porozumiewają się między sobą za pomocą krótkich, prostych komunikatów. W cyfrowej rzeczywistości emocje stają się obrazem cyfrowym i wyrażane są za pomocą emotikonów.

Negatywnym skutkiem, jaki wynika z przebywania dużej ilości czasu przez komputerem jest zaburzona koncentracja uwagi, co prowadzi do powstawania trudności w nauce. Zaciera się granica pomiędzy światem wirtualnym a realnym. Poświęcanie całego swojego czasu wolnego komputerowi prowadzi do ASC (Zmienione Stany Świadomości). Zdaniem Tomasza Gobana-Klasy objawy Zmienionych Stanów Świadomości są zbliżone do stanów osiąganym w efekcie intoksykacji farmakologicznej, narkotyków, alkoholu i rozmaitych oddziaływań treningowo-terapeutycznych¹⁸.

ROZWIJANIE KOMPETENCJI INFORMATYCZNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY

Badania prowadzone przez EU Kids Online wskazują, iż „pierwszy kontakt z Internetem przypada na wiek między 7. a 11. rokiem życia,

¹⁷ B. Siemieniecki, *Pedagogika medialna*, t 1, B. Siemieniecki (red, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 214.

¹⁸ M. Kopczewski, I. Dudzik, *Zagrożenia jakie niesie korzystanie z cyberprzestrzeni*, [w:] „Modele inżynierii informatyki” 2012, nr 7, s. 90.

w Polsce przeciętny wiek pierwszego logowania do sieci to 9 lat¹⁹. Badania prowadzone na potrzeby tego raportu sytuują Polskę w rankingu państw, w których młodzież w wysokim stopniu wykorzystuje IT. Współczesny człowiek już w okresie dzieciństwa ma kontakt z nowymi mediami.

W celu racjonalnego korzystania z nowoczesnych technologii konieczne jest legitymowanie się kompetencjami medialnymi. Kompetencje te wiążą się z umiejętnością korzystania z Internetu i innych narzędzi elektronicznych²⁰. Kompetencje medialne przejawiają się w świadomej „umiejętności tworzenia i odbioru komunikatów oraz stosowania urządzeń medialnych do realizacji różnych zadań poznawczych, jakie podejmuje oraz realizuje człowiek”²¹. Rozwój kompetencji cyfrowych jest ważny nie tylko ze względu na stały rozwój nowych technologii, ale również możliwości ich zastosowania w wielu dziedzinach życia. Charakteryzowanie się kompetencjami medialnymi umożliwia sprawniejsze funkcjonowanie w świecie przepełnionym cyfrowymi narzędziami.

Osoba kompetentna informatycznie posiada następujące umiejętności²²:

¹⁹ Polskie dzieci w Internecie – na podstawie raportu z badań EU Kids Online, https://wirtualnysegregator.org/repository/Dla%20mediow/2011_11_21_Background.pdf

²⁰ S. Talja, A. Lloyd, *Integrating theories of learning, literacies and information practices*. w: A. Lloyd i S. Talja (red.). *Practising Information Literacy: Bringing Theories of Learning, Practice and Information Literacy Together* (s. VIII–XX), Centre for Information Studies, Wagga 2010.

²¹ W. Strykowski, W. Skrzydlewski, *Kompetencje medialne społeczeństwa wiedzy*, Wyd. eMPI2, Poznań 2004, s. 121.

²² P. Siuda, *Kompetencje informatyczne a informacyjne – uczniowie i nauczyciele, Spotkanie informacyjne „Jak wspomagać szkoły w pracy z E-podręcznikami?”*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, 29.06.2015–01.07.2015, Raszyn k. Warszawy 2015.

- przygotowanie grafiki przy użyciu odpowiedniego oprogramowania,
- wykonanie filmu, zdjęcia smartfonem i umieszczenie tego materiału na stronie internetowej,
- wykorzystanie programów do obróbki (i/lub łączenia ze sobą) zdjęć, grafik, filmów video, dźwięku,
- umiejętność wyszukiwania potrzebnych informacji w wyszukiwarkach internetowych, a także ich krytycznej oceny,
- komunikowanie się w społecznościach wirtualnych w sposób zgodny z przyjętym w danej grupie regulaminem i netykieta (tj. zasadami właściwego zachowywania się w Internecie),
- ochrona i kontrolowanie ustawień prywatności na portalach społecznościowych,
- używanie silnych haseł czy odpowiednich nicków (takich, które nie dają żadnych wskazówek odnośnie do tożsamości danej osoby).
- umiejętne postępowanie w przypadku bycia ofiarą cyber-przemocy (zerwanie kontaktu z agresorem, skopiowanie obraźliwych komunikatów wysyłanych przez niego, poinformowanie rodziców i nauczycieli o sytuacji).

We współczesnym świecie ważne jest nabywanie i utrwalanie kompetencji informatycznych. Naukowcy zwracają szczególną uwagę na potrzebę właściwego edukowania przedszkolaków, uczniów różnych etapów szkolnych czy studentów²³.

Analiza danych GUS (Główny Urząd Statystyczny) z 2007 roku wskazuje, że aż 87% uczniów w wieku 15–19 lat wymienia szkołę jako miejsce nabywania kompetencji cyfrowych. Natomiast badania przeprowadzone w 2010 roku w IINSB UW podają, iż znaczna

²³ S. Livingstone, *Children's use of the internet: Reflections on the emerging research agenda*, *New Media & Society* 2003, 5(2), 147–166.

większość polskich respondentów deklaruje, że na drodze samokształcenia zdobywa kompetencje informatyczne. W opinii badanych osób udział rodziców w procesie kształtowania kompetencji informacyjnych i informatycznych jest znikomy. Z kolei, niewiele większa w tym procesie jest rola rodzeństwa i rówieśników²⁴. Wyniki badań, zamieszczone w raporcie EU Kids Online wykazują, iż nadrzędne miejsce w procesie rozwijania cyfrowych kompetencji dzieci i młodzieży zajmuje edukacja nieformalna²⁵. Młodzi użytkownicy internetu uczą się korzystać z jego zasobów i doskonalią swoje umiejętności poprzez samokształcenie, a także obserwowanie rówieśników i rodziców.

EDUKACJA MEDIALNA DZIECI, MŁODZIEŻY I ICH RODZICÓW

Ważną kwestią jest ukazywanie dzieciom sposobów racjonalnego korzystania z nowych mediów. Na komputerze powinien być zainstalowany program antywirusowy oraz program filtrujący, który jest dostosowany do wieku dziecka. Warto uwrażliwiać młodych internautów, by nie wchodzili na nieznane strony i linki internetowe. Edukacja medialna powinna odbywać się podczas wspólnego korzystania z komputera przez rodziców i dzieci. Dzięki temu rodzice poznają ulubione strony dziecka i pomagają mu

²⁴ Por. J. Jasiewicz, *Analiza SWOT poziomu kompetencji informacyjnych i medialnych polskiego społeczeństwa w oparciu o istniejące badania społeczne*, s. 36. <https://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/01/Cyfrowa-Przysz%C5%82o%C5%9B%C4%87-rozdzia%C5%82-04.pdf>.

²⁵ U. Hasebrink, S. Livingstone, L. Haddon, K. Ólafsson, *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*, <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>.

w poznawaniu Internetu. Należy zadbać o równowagę pomiędzy czasem spędzonym na świeżym powietrzu, z rodziną, przyjaciółmi i czasem spędzonym online.

„Osiągnięcie oczekiwanych zmian pozytywnych wymaga budowania wieloletnich programów profilaktyki – w szkole podstawowej powinny być rozpoczęte w 2 klasie szkoły podstawowej (cykliczne zajęcia dla uczniów i rodziców) i realizowane w każdym kolejnym roku nauki, a następnie kontynuowane przez całą szkołę gimnazjalną (zajęcia z uczniami i rodzicami, a w miarę możliwości z nauczycielami)”²⁶.

W przypadku wystąpienia trudności z bezpieczeństwem w Internecie można porozumieć się z ekspertami z Polskiego Centrum Programu Safer Internet. Na stronie internetowej www.saferinternet.pl można znaleźć ofertę edukacyjną poświęconą bezpieczeństwu dzieci i młodzieży w Internecie.

PODSUMOWANIE

Nowe media mają znaczący wpływ na rozwój sfery intelektualnej, fizycznej, emocjonalnej dzieci. Zatem bardzo ważna jest umiejętność właściwego korzystania z nich. Z perspektywy analiz prowadzonych nad światem cyberprzestrzeni oraz najnowszymi technologiami wiemy już, że tworzą one wielkie szanse, jak i mogą generować wielkie zagrożenia, powtarzając już raz sformułowaną myśl, że o ostatecznym wyniku decyduje nie komputer, lecz człowiek.

²⁶ M. Jędrzejko D. Morańska, *Cyfrowi Tubylcy (socjopedagogiczne aspekty nowych technologii cyfrowych)*, Wydawcy: Oficyna wydawnicza ASPRA-JR, Centrum Profilaktyki Społecznej, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza – Warszawa 2013, s. 229.

BIBLIOGRAFIA

1. Bednarek J., *Multimedia w kształceniu*, Wyd. PWN, Warszawa 2011.
2. Ejsmont M., Kosmalska B., *Media, wartości, wychowanie*, Wyd. „Impuls”, Kraków 2005.
3. Erickson T., *Plugged in. The Generation Y Guide to Thriving at Work*, Massachusetts 2008.
4. Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Społeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.
5. Goliński M., *Społeczeństwo informacyjne: problemy definicyjne i problemy pomiaru*, „Dydaktyka Informatyki” 2004, nr 1.
6. Dijk J., *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
7. Jędrzejko M., Morańska D., *Cyfrowi Tubylcy (socjopedagogiczne aspekty nowych technologii cyfrowych)*, Wydawcy: Oficyna wydawnicza ASPRA-JR, Centrum Profilaktyki Społecznej, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza – Warszawa 2013.
8. Juszczak S., *Cele i zadania technologii informacyjnej edukacji medialnej*, [w:] *Pedagogika medialna*, (red.) B. Siemieniecki, PWN, Warszawa 2007.
9. Kopczewski M., Dudzik I., *Zagrożenia jakie niesie korzystanie z cyberprzestrzeni*, [w:] „Modele inżynierii informatyki” 2012, nr 7.
10. Kurowicka E., *Wpływ mediów społecznościowych na społeczno-moralny rozwój dziecka w wieku szkolnym*, „Культурологічний альманах” 2016.
11. Livingstone S., *Children’s use of the internet: Reflections on the emerging research agenda*, [w:] *New Media & Society* 2003, 5(2).

12. Marczak I., Talaga-Michalska M., Skierska-Pięta K., *Innowacje i technologie informacyjne przyszłością nowoczesnej edukacji*. Poradnik, Wyd. Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Łódź 2011.
13. N. N., *OECD Workshops On The Economics Of The Information Society: A Synthesis Of Policy Implications*, OECD, Paris 1999.
14. Siemieniecki B., *Pedagogika medialna*, t 1, B. Siemieniecki (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
15. Siuda P., *Kompetencje informatyczne a informacyjne – uczniowie i nauczyciele, Spotkanie informacyjne „Jak wspomagać szkoły w pracy z E-podręcznikami?”*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, 29.06.2015–01.07.2015, Raszyn k. Warszawy 2015.
16. Strykowski W., *Media w edukacji. Od nowych technik nauczania do pedagogiki i edukacji medialnej*, [w:] W. Strykowski (red.), *Media a edukacja*, Międzynarodowa Konferencja, Poznań 1997.
17. Strykowski W., Skrzydlewski W., *Kompetencje medialne społeczeństwa wiedzy*, Wyd. eMPi2, Poznań 2004.
18. Talja S., Lloyd A., *Integrating theories of learning, literacies and information practices*. [w:] Lloyd A., Talja S. (red.), *Practising Information Literacy: Bringing Theories of Learning, Practice and Information Literacy Together* (s. VIII–XX), Centre for Information Studies, Wagga 2010.

NETOGRAFIA

1. Gursztyn J., *Internet w życiu młodych ludzi – zarys wybranych zagrożeń*, ORE, https://www.ore.edu.pl/attachments/article/6244/Internet%20w%20zyciu%20mlodych%20ludzi_J.Gursztyn.pdf (dostęp:08.02.2017).
2. Hasebrink U., Livingstone S., Haddon L., Ólafsson K., *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national*

comparisons for EU Kids Online, <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>. (dostęp:12.02.2017).

3. Holloway D., Green L., Livingstone S, *Zero to eight-Young children and their internet use*, EU Kids Online network, 2013, http://eprints.lse.ac.uk/52630/1/Zero_to_eight.pdf. (dostęp:08.02.2017).

4. Jasiewicz J., *Analiza SWOT poziomu kompetencji informacyjnych i medialnych polskiego społeczeństwa w oparciu o istniejące badania społeczne*, s. 36. <https://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/01/Cyfrowa-Przysz%C5%82o%C5%9B%C4%87-rozdzia%C5%82-04.pdf>. (dostęp:08.02.2017).

5. Kubicek H., *Möglichkeiten und Gefahren der „Informationsgesellschaft 1999*., <https://opacplus.bsbmuenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=BV012769087>. (dostęp:08.02.2017).

6. Polskie dzieci w Internecie – na podstawie raportu z badań EU Kids Online, https://wirtualnysegregator.org/repository/Dla%20mediow/2011_11_21_Backgrounder.pdf (dostęp:08.02.2017).

7. Pyżalski J., *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży-różne wymiary zjawiska*, dziecko krzywdzone.pl, http://sp11.nstrefa.pl/wp-content/uploads/2014/02/agresja_elektroniczna_dzieci_i_mlodziemy.pdf (dostęp:08.02.2017).

8. Wychowanie do życia w cyfrowym świecie. Przewodnik dla nauczycieli i nie tylko, Fundacja Panoptykon, https://panoptykon.org/sites/default/files/publikacje/podr-online-dwiestrony_0.pdf (dostęp:08.02.2017).

Włodzimierz PETRYK

NIEBEZPIECZEŃSTWO UZALEŻNIENIA DZIECI I MŁODZIEŻY OD INTERNETU

DANGER OF ADDICTION TO THE INTERNET AMONG CHILDREN AND TEENAGERS

STRESZCZENIE

Uzależnienie od internetu jest problemem XXI wieku. Wielogodzinne codzienne korzystanie z komputera i internetu prowadzi do uzależnienia. W wielu krajach problem ten jest tematem badań naukowych. W prezentowanych w artykule krajach prowadzone są terapie, które pozwalają wyjść ze świata wirtualnego. Na świecie są profesjonalne ośrodki pomagające osobom uzależnionym od internetu. Jednak bez zgody i zrozumienia problemu przez zainteresowanego nikt nie jest w stanie pomóc.

Słowa kluczowe: uzależnienie, komputer, internet, terapia, ośrodki terapeutyczne

SUMMARY

Addiction to the Internet is a problem of XXI century. Repeated daily use of the computer and the internet leads to addiction. In many countries this problem is a field of research. The therapies presented in the article in the countries are the ones that allow you to exit the virtual world. There are professional centers that help people who are addicted to the internet. However, without the consent and understanding of the problem, no one is able to help.

Key words: addiction, computer, internet, therapy, therapeutic centers

ZJAWISKO UZALEŻNIENIA OD INTERNETU W LITERATURZE NAUKOWEJ

Pojęcie uzależnienia jest szeroko opisane w literaturze naukowej, przy okazji przedstawiania różnego rodzaju zjawisk patologicznych.

Obszerną definicję uzależnienia podaje *Słownik psychologii*: „proces objawiający się nadmiernie częstym kontaktem lub używaniem obiektu uzależnienia, potrzebą stałego zwiększania „dawki” oraz silnymi, negatywnymi reakcjami na pozbawienie takiego kontaktu. Towarzyszy temu proces negatywnego oddziaływania na podstawowe formy aktywności życiowej (praca, życie rodzinne). Obok uzależnienia od alkoholu czy innych środków psychoaktywnych, w którym istotna jest również komponenta biologiczna, związana z oddziaływaniem substancji na układ nerwowy, może występować uzależnienie związane z pewnymi formami aktywności, np. hazardem”¹.

Autorki pracy „Uwolnić się z sieci. Uzależnienie od internetu”, Kimberly Young i Patrice Klausning OSF, opisały proces uzależnienia jako²:

- dający się rozpoznać zespół psychologiczny i behawioralny;
- wyrażający się w relacji konkretnej osoby do określonych substancji bądź procesów;
- wykazujący podobieństwo i wspólne cechy między osobami uzależnionymi, bez względu na ich specyficzną sytuację i cechy szczególne ich uzależnień.

Kimberly Young i Patrice Klausning podają również cechy charakterystyczne procesu uzależniania³:

¹ *Słownik psychologii*, red. nauk. Jerzy Siuta, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2005.

² K. Young, P. Klausning OSF, *Uwolnić się z sieci. Uzależnienie od internetu*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2009, s. 13.

³ Tamże, s. 14–15.

„ • *cecha istotna (wydatny rys)*

Dane działanie lub narkotyk staje się czymś najważniejszym w życiu.

• *zmiana nastroju*

Stan fizyczny osoby po zażyciu narkotyku lub podjęciu uzależniającej czynności zmienia się – następuje uczucie nabuzowania, haju, odrętwienia lub uspokojenia.

• *tolerancja*

Kiedy ktoś potrzebuje coraz większej ilości substancji lub jakiejś nadmiernej aktywności, aby osiągnąć ten sam euforyczny skutek, to mówi się, że jego tolerancja rośnie.

• *objawy głodu*

Kiedy zaprzestaje się stosowania danej substancji albo podejmowania uzależniającej czynności, pojawia się najczęściej nieprzyjemne uczucie zarówno fizyczne, jak i psychiczne.

• *konflikty*

Efektom uzależnienia od substancji chemicznej lub określonego działania stają się często międzyludzkie i wewnątrzosobowe konflikty.

• *nawroty*

Osoba uzależniona zaczyna wracać do wcześniejszego patologicznego sposobu używania danej substancji lub podejmowania określonych czynności i w krótkim czasie dochodzi w tym do dawnej skrajności, i to nawet po wielu latach kontrolowania swoich zachowań i trwania w abstinencji”.

Apostoł Paweł, w 1 Liście do Koryntian pouczał: „Pokusa nie nawiedziła was większa od tej, która zwykła nawiedzać ludzi. Wierny jest Bóg i nie dozwoli was kusić ponad to, co potraficie znieść, lecz zsyłając pokusę, równocześnie wskaże sposób jej pokonania abyście mogli przetrwać” (1 Kor. 10, 13)⁴.

⁴ Pallottinum. Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu.

UZALEŻNIENIE OD INTERNETU

Uzależnienie od internetu jest poważnym problemem XXI wieku. W ubiegłym stuleciu, kiedy komputery „na dobre” weszły do użytku na masową skalę, nie tylko w przedsiębiorstwach ale także w gospodarstwach domowych, korzystanie z sieci zyskało i nadal w dużym tempie zyskuje swoich zwolenników. Internauci korzystają z szeregu usług, które oferuje im sieć. W wielu dziedzinach gospodarki staje, korzystanie z internetu staje się nie tylko wygodne, ale także opłacalne. Tradycyjną pocztę wypiera usługa poczty elektronicznej. Internet znajduje swoje miejsce także w przestrzeni towarzyskiej, czemu sprzyjają portale społecznościowe, e-randki, czaty, wszelkiego rodzaju komunikatory. Aplikacje takie intensyfikują nawiązywanie nowych oraz podtrzymanie starych kontaktów towarzyskich.

Częste korzystanie w życiu codziennym z komputera i internetu, niekiedy prowadzi do szybkiego uzależnienia, a co za tym idzie rodzi negatywne skutki w funkcjonowaniu jednostki w realnym świecie. Negatywnie też wpływa na relacje interpersonalne, co nierzadko odbija się na rodzinie, małżeństwie i życiu zawodowym.

Pionierem badań nad uzależnieniem od internetu jest angielski psycholog Mark Griffiths, który dokonał podziału uzależnienia od cyberprzestrzeni na dwie kategorie⁵:

- **pierwotne** – decydującą rolę odgrywa wykorzystywana technologia i specyfika działania (np. rodzaj gry, dzięki której użytkownik podejmuje aktywność w celu uzyskania gratyfikacji, stymulacji, pobudzenia);
- **wtórne** – aktywność sieciowa jest sposobem na uniknięcie zaistniałych problemów, które miały miejsce w rzeczywistym świecie, niezwiązanych z użytkowaniem Internetu. Działanie to

⁵ P. Majchrzak, N. Ogińska-Bulik, *Uzależnienie od internetu*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2010, s. 42.

ma doprowadzić użytkownika do pewnego rodzaju wyciszenia i pozbawienia niepożądanego stymulacji.

Young i Klausning skupiły się na okolicznościach w jakich dana osoba zaczęła korzystać z Internetu. W swojej pracy badawczej zadają pytania, na które każdy powinien sobie odpowiedzieć, aby stwierdzić, czy już mamy do czynienia z uzależnieniem czy nie⁶:

- „– Czy często pozostajesz online dłużej, niż początkowo zamierzałeś?
- Czy uważasz, że trudno ci jest zapanować nad sposobem, w jaki korzystasz z internetu?
- Czy kiedykolwiek uciekałeś się do kłamstw, aby ukryć przed swoimi bliskimi, terapeutami czy innymi osobami rzeczywiste rozmiary swojej internetowej aktywności?
- Czy internet bardzo cię pochłania?
- Czy wchodzisz do internetu, aby uciec przed życiowymi problemami i sprawami dnia codziennego?
- Czy czujesz się przygnębiony, niespokojny czy podenerwowany, kiedy jesteś zmuszony obejść się bez internetu, choćby tylko przez krótki czas?
- Czy korzystasz z internetu, nawet jeśli jest to przyczyną problemów w twoim życiu?
- Czy jakieś ważne dla ciebie osoby zaczynają wyrażać swoje zaniepokojenie z powodu twojego korzystania z internetu lub skarżą się, że spędzasz online zbyt dużo czasu?”

Zdaniem psychologa Pawła Gronowskiego objawami uzależnienia od internetu są następujące czynniki⁷:

- „– spędzanie przy komputerze coraz większej ilości czasu kosztem innych dotychczasowych zajęć i zainteresowań,

⁶ K. Young, P. Klausning OSF, *Uwolnić się z sieci...*, op. cit., s. 28.

⁷ <http://psycholog-bielsko.pl/testy/objawy-uzaleznienia-od-internetu/>

- obsesyjne myślenie o internecie i o tym, co może zdarzyć się w sieci,
- ożywienie i pobudzenie na myśl o ostatniej albo następnej sesji z internetem,
- zaniedbywanie obowiązków domowych, rodzinnych, zawodowych czy też szkolnych na rzecz komputera,
- pojawianie się konfliktów w rodzinie lub gronie przyjaciół w związku z komputerem,
- angażowanie się przy użyciu internetu w aktywności, których nie pochwała rodzina,
- stopniowe wydłużanie czasu spędzonego przed komputerem lub w sieci, by osiągnąć pożądaną poziom satysfakcji,
- używanie internetu, by uciec od emocji i uczuć,
- traktowanie komputera jako środka łagodzącego stres,
- doświadczanie stanów euforycznych i poczucia winy w wyniku długości czasu spędzonego w internecie,
- kłamanie odnośnie długości czasu spędzonego przy komputerze,
- nieudolne podejmowanie prób kontrolowania czasu spędzanego przy komputerze,
- przeznaczanie coraz większych sum pieniędzy na zakup sprzętu komputerowego, oprogramowania, akcesoriów komputerowych itp.,
- odczuwanie irytacji w sytuacji, gdy sesja z komputerem z nieprzewidzianych przyczyn musi zostać przerwana,
- doświadczanie niepokoju, bezsensowności, frustracji, zmian nastroju, przygnębienia w sytuacji gdy nie jest możliwe użycie komputera zgodnie z wcześniejszymi założeniami,
- szukanie kontaktu z osobami o podobnym stosunku do sieci,
- nieświadome wykonywanie ruchów palcami imitujących naciskanie klawiszy bądź przycisków myszy w sytuacjach nie związanych z komputerem”.

Polski psychoterapeuta Andrzej Augustynek przedstawił dominujące teorie psychospołeczne uzależnienia od internetu⁸:

- **Podejście psychodynamiczne** – powiązanie uzależnienia od internetu z urazami z wczesnego dzieciństwa oraz z odziedziczoną psychiczną podatnością. Niektóre osoby mogą być bardziej skłonne do rozwijania różnego rodzaju uzależnień (np. alkohol, narkotyki, hazard, zakupy, czy przebywanie w cyberprzestrzeni).
- **Wyjaśnienia społeczno-kulturowe** – skłonność do uzależnień różni się w zależności od płci, wieku, pozycji społecznej i ekonomicznej, narodowości, religii oraz kraju.
- **Wyjaśnienia behawioralne** – są oparte na teorii warunkowania Burrhusa Frederica Skindera – osoba zachowująca się w określony sposób otrzymuje za to nagrodę lub karę.

Andrzej Augustynek jest zdania, że pierwszy kontakt z internetem lub odkrycie nowej jego funkcji (np. aukcja komputerowa, gry itd.) przeważnie jest czynnikiem, który uruchamia proces powstawania uzależnienia od internetu⁹.

UZALEŻNIENIE OD INTERNETU W BADANIACH NAUKOWYCH

Projekt konsorcjum EU NET ADB

Konsorcjum EU NET ADB, złożone z ośrodków akademickich i organizacji pozarządowych, w okresie od października 2011 do maja 2012 roku, przeprowadziło badanie ilościowe i jakościowe, dotyczące skali problemu nadużywania internetu przez młodzież w wieku 14–17 lat.

⁸ A. Augustynek, *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpowszechnienie, terapia*, Difin, Warszawa 2010, s. 63–64.

⁹ Tamże, s. 65.

Zostało ono przeprowadzone w siedmiu krajach europejskich: Grecji, Hiszpanii, Islandii, Holandii, Niemczech, Polsce i Rumunii¹⁰.

W części ilościowej, na podstawie ankiety, przeprowadzono badanie na reprezentatywnej próbie 13 284 respondentów w siedmiu krajach europejskich, natomiast badania jakościowe opierały się na 124 wywiadach pogłębionych z nastolatkami, u których pojawiły się symptomy nadużywania internetu¹¹.

W Polsce zostało zrealizowane badanie ankietowe na ogólnopolskiej losowo dobranej próbie reprezentatywnej 2045 uczniów III klas gimnazjum w okresie od października 2011 roku do lutego 2012 roku. Do wylosowanych 124 szkół w Polsce, zostały rozesłane listy z prośbą o wzięcie udziału w ogólnopolskim badaniu w ramach projektu EU NET ADB. Chętnych do wzięcia udziału w badaniu było 106 szkół. Do nich zostały skierowane kwestionariusze, które młodzież wypełniła w czasie zajęć lekcyjnych. Wypełniono 2045 kwestionariuszy, które zostały odesłane do *Fundacji Dzieci Niczyje*¹².

Wyniki badania ilościowego przedstawiają się następująco¹³:

- większość młodzieży codziennie korzysta z internetu: 81% respondentów używa do tego celu komputer, natomiast 79% badanych korzysta z dostępu do internetu w telefonie komórkowym;
- 52% nastolatków w dniu szkolnym korzysta z internetu co najmniej 2 godziny. W dni wolne – 37% badanych korzysta z internetu dłużej, bo co najmniej 4 godziny;

¹⁰ *EU NET ADB. Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce*, autorzy: Katarzyna Makaruk, Szymon Wójcik & Konsorcjum EU NET ADB, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2012, s. 5, [na:] <http://www.saferinternet.pl/images/stories/pdf/raport-eu-net-adb-pl-final.pdf>

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 6.

¹³ Tamże, s. 8.

- objawy uzależnienia od internetu wykazuje 1% respondentów, natomiast 12% jest zagrożonych problemem nadużywania;
- nadużywanie internetu zadeklarowało więcej chłopców, w czym przoduje młodzież starsza;
- odsetek badanych, dysfunkcyjnie korzystających z Internetu, jest większy wśród użytkowników intensywnie grających online i spędzających dużo czasu na portalach społecznościowych;
- istnieje związek pomiędzy nadużywaniem Internetu, a innymi zaburzeniami psychicznymi takim jak: depresja, agresja, wycofanie, zaburzenia myślenia i uwagi;
- zdecydowana większość osób (90%) ma konto przynajmniej na jednym portalu społecznościowym – aktywność ta jest bardziej popularna wśród dziewcząt niż chłopców;
- 63% nastolatków korzysta z gier online, i ta forma aktywności jest zdecydowanie większa w przypadku chłopców niż dziewcząt;
- 13% badanych wykazało dostrzegalne problemy z nadużywaniem gier online.

Badanie pokazało, że w miarę rozpowszechniania się komputerów w naszym kraju, 63,2% badanych codziennie używa do tego celu swojego komputera stacjonarnego, natomiast 34,6% – własnego laptopa. Popularnym sprzętem jest również telefon komórkowy, za pomocą którego 54,1% respondentów codziennie łączy się z internetem¹⁴.

Granica wiekowa badanych korzystających z internetu – to 9 lat, przy czym chłopcy częściej korzystają z internetu, niż dziewczęta. Dzieci, u których rodzice mają wyższe wykształcenie, wcześniej rozpoczynają przygodę z internetem, niż te dzieci, których rodzice mają wykształcenie średnie i podstawowe¹⁵.

¹⁴ Tamże, s. 9.

¹⁵ Tamże, s. 11.

W badaniu skoncentrowano się na pięciu formach aktywności podejmowanych przez młodych ludzi w internecie: komunikacja, gry online, rozrywka i zakupy, ściąganie plików oraz poszukiwanie informacji i odrabianie lekcji¹⁶. Wyniki badania przedstawia tabela nr 1.

Tab. 1. Formy aktywności podejmowane w internecie według płci, wieku oraz wykształcenia rodziców (%)

Odsetek młodzieży podejmującej daną aktywność przynajmniej raz w tygodniu	Ogółem	Płeć		Wiek		Wykształcenie rodziców	
		Dz.	Ch.	14-15	16-17	Podst./średnie	Wyższe
Oglądanie klipów/filmów	84	80	88	84	84	81	87
Komunikatory	80	81	79	79	84	79	82
Portale społecznościowe	79	87	71	78	82	79	79
Odrabianie pracy domowej/poszukiwanie informacji	76	79	74	77	74	77	76
Ściąganie muzyki	66	63	68	66	65	68	63
Cele hobbystyczne	63	58	69	64	62	56	70
Poczta elektroniczna	52	52	53	51	54	48	56
Fora internetowe	34	28	40	33	36	31	38
Ściąganie filmów	31	23	39	31	32	32	31
Wielooosobowe gry typu FPC – „strzelanki”	30	6	54	29	31	28	30
Wielooosobowe gry typu MMO RPG	28	8	48	26	30	25	30
Czaty	27	21	34	28	24	23	31
Gry dla jednego gracza	23	18	28	22	24	23	21
Ściąganie gier	20	6	34	19	22	20	18
Serwisy informacyjne	17	4	31	16	20	14	20
Serwisy z informacjami o seksie	17	4	31	16	20	14	20
Prowadzenie własnej strony www lub bloga	16	21	12	17	16	15	17
Ściąganie oprogramowania	16	5	26	15	16	16	15
Sieciowe gry strategiczne	15	5	26	14	16	16	14
Zakupy i aukcje internetowe	11	7	15	11	11	10	14
Poszukiwanie informacji medycznej	8	8	9	9	7	7	9
Gry online z nagrodami pieniężnymi	7	3	11	7	7	7	7
Hazard	2	1	5	3	3	2	3

Źródło: EU NET ADB. Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce, dz. cyt., s. 12-13.

¹⁶ Tamże.

Respondenci zostali również poproszeni o określenie czasu korzystania z internetu w dniach, kiedy chodzą do szkoły oraz w dni wolne od zajęć szkolnych. Badania pokazały, że ponad połowa (52,15%) badanej młodzieży w dni szkolne co najmniej dwie godziny dziennie spędza w internecie. W dni wolne od zajęć szkolnych – 8 na 10 badanych nastolatków (78,21%) korzysta z internetu co najmniej 2 godziny dziennie, co druga osoba – przez minimum 3 godziny (55,46%), a co trzecia przez minimum 4 godziny (37,13%)¹⁷.

Badanie wykazało, że w Polsce, podobnie jak w innych badanych krajach europejskich, kryterium nadużywania internetu spełnia tylko 1,3% badanych. Większą grupę stanowią osoby zagrożone nadużywaniem – 12,1% nastolatków¹⁸.

BADANIE CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

W dniach 1–8 lipca 2015 roku Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) przeprowadziło badanie nt. „Aktualne problemy i wydarzenia”. Badanie zostało przeprowadzone metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face), wspomaganym komputerowo (CAPI) na liczącej 1044 osoby próbie reprezentatywnej, losowo dobranych dorosłych mieszkańców Polski¹⁹.

Badanie przeprowadzono wśród opiekunów/rodziców/dziadków dzieci w wieku 6–9 lat, przebywających we wspólnym gospodarstwie domowym. Zapytano ich o korzystanie dzieci i młodzieży z internetu. Na przestrzeni lat 2008–2015 odsetek zwiększył się o 6 punktów procentowych, a w stosunku do 2004 roku – aż o 28 punktów – co

¹⁷ Tamże, s. 14.

¹⁸ Tamże, s. 19.

¹⁹ *Dzieci i młodzież w internecie – korzystanie i zagrożenia z perspektywy opiekunów*, komunikat z badań nr 110/2015, CBOS, sierpień 2015, s. 1.

wynika z upowszechniania się dostępu do internetu w gospodarstwach domowych (tab. 2).

Tab. 2. Korzystanie dzieci z internetu w poszczególnych latach

Czy ktoś z dzieci w gospodarstwie domowym korzysta z internetu ?	Odpowiedzi respondentów według terminów badań		
	IX 2004 (n = 337)	VI 2008 (n = 321)	VII 2015 (n = 273)
	%		
Tak	58	80	86
Nie	34	17	12
Trudno powiedzieć	8	3	3

Źródło: Dzieci i młodzież w internecie..., dz. cyt., s. 1.

Z relacji opiekunów wynika, że z internetu częściej korzystają dzieci/młodzież, mające 13 i więcej lat (tab. 2).

Tab. 3. Korzystanie dzieci z internetu według wieku

Czy ktoś z dzieci w gospodarstwie domowym korzysta z internetu ?	Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych, w których są dzieci (młodzież) w wieku		
	6–12 lat	13–15 lat	16–19 lat
	%		
Tak	81	95	94
Nie	16	3	3
Trudno powiedzieć	3	2	3

Źródło: Dzieci i młodzież w internecie..., dz. cyt., s. 2.

Zdaniem opiekunów, młodzież spędza online przeciętnie 15 godzin tygodniowo, natomiast około 1/8 nie potrafiła podać dokładnego czasu (tab. 4)²⁰.

²⁰ Tamże, s. 2.

Tab. 4. Korzystanie dzieci z internetu – tygodniowo

Ile mniej więcej godzin tygodniowo dzieci/wnuki spędzają w internecie?	Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych, w których są dzieci (młodzież) korzystających z internetu (n = 234)
	%
Do 2 godzin	10
Od 3 do 7 godzin	28
Od 8 do 14 godzin	13
Od 15 do 21 godzin	22
Od 22 do 35 godzin	9
36 godzin i więcej	5
Trudno powiedzieć	13

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dzieci i młodzież w internecie..., dz. cyt., s. 2.

Najwięcej czasu w internecie spędzają osoby w wieku od 16 lat do 19 lat (21 godzin), natomiast najmłodszy internauci – najmniej (6–12 lat – 11 godzin i 13–15 lat – 17 godzin)²¹.

Badanie pokazuje, że 2/3 dorosłych (65%) stara się ograniczyć czas, jaki młodzi ludzie spędzają w internecie, natomiast 1/3 (32%) – tego nie robi²².

Zdecydowana większość opiekunów (85%) wie o tym, co robią dzieci/młodzież w internecie, przy czym 44% badanych orientuje się w tym bardzo dobrze, a 41% – umiarkowanie. 1/10 (10%) nie wiele wie o ich aktywności online, natomiast pięciu na stu (5%) w ogóle nie ma orientacji w tym zakresie. Najlepiej są zorientowani opiekunowie najmłodszych internautów, a słabiej – najstarszych. Większość z nich jest zdania, że wie mniej więcej do jakich celów dzieci wykorzystują internet (tab. 5)²³.

²¹ Tamże, s. 2-3.

²² Tamże, s. 4.

²³ Tamże, s. 5.

Tab. 5. Orientacja opiekunów na temat celów wykorzystania internetu przez dzieci i młodzież

Czy i na ile orientuje się Pan (i), do jakich celów dzieci wykorzystują internet ?	Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych, w których są dzieci (młodzież) w wieku		
	6–12 lat	13–15 lat	16–19 lat
	%		
Orientuję się bardzo dobrze	56	34	24
Raczej się orientuję	34	52	53
Raczej się nie orientuję	7	6	14
Zdecydowanie się nie orientuję	3	8	9

Źródło: Dzieci i młodzież w internecie ..., dz. cyt., s. 5.

Dorośli obawiają się zagrożeń czyhających na młodych ludzi w sieci. Najczęściej obawiają się niebezpiecznych znajomości, które dzieci/młodzież mogą nawiązać za pośrednictwem internetu (58%). Największe obawy dotyczą zagrożeń o charakterze seksualnym, przede wszystkim pedofilii (30%). Następnie na liście zagrożeń uplasowały się szkodliwe treści (33%), przez które rozumie się pornografię lub treści erotyczne (17%), rzadziej natomiast – przemoc, drastyczne sceny w filmach lub grach komputerowych oraz wulgarne słownictwo (5%). Blisko 1/5 obawiających się o bezpieczeństwo dzieci w internecie (18%) opowiedziała o sytuacjach, w których aktywność ich dzieci w sieci może zagrażać bezpieczeństwu gospodarstwa domowego. Dotyczy to takich zjawisk, jak: oszustwa, wyłudzenia, kradzieże czy niekontrolowane zakupy oraz udostępnionych w sieci (np. w serwisach społecznościowych) informacji, które mogą być wykorzystane przez kogoś w sposób szkodliwy. Tylko 6% obawia się, że dzieci mogą paść ofiarą prześladowania, szykanowania lub zetkną się z przemocą werbalną wobec innych osób, „hejtem” czy ostrą krytyką. Tyle samo opiekunów (6%) boi się nadużywania internetu przez młodych ludzi. Nieliczni badani (2%) obawiali się zagrożenia werbunkiem do sekt lub

islamskich organizacji terrorystycznych. Jeszcze mniej respondentów (1%) ogólnie stwierdziło o nieprawdziwych informacjach, dostępnych online²⁴.

UZALEŻNIENIE OD INTERNETU W WYBRANYCH KRAJACH

Korea Południowa

Rząd Korei Południowej wprowadził kontrowersyjne prawo, według którego osobom poniżej 16. roku życia zabrania się korzystania z internetu i grania po północy. Przepis ten ma pomóc w walce z uzależnieniem od internetu, na które cierpi 8% populacji kraju, w wieku od 8 do 39 lat i 14% osób w wieku od 9 do 12 lat. Jednak ten pomysł nie wszystkim się podoba, gdyż *Stowarzyszenie Korea Association of Game Industry*, zrzeszające dużych producentów gier (m.in. Nexon, NCsoft) określiło przepis jako próbę wprowadzenia prohibicji i zapowiedziało skierowanie sprawy do sądu²⁵.

Neuropsychiatra ze szpitala Gangnam Eulji w Seulu, doktor Lee Jae-Won, stwierdził, że granie online stanowi 90% wszystkich uzależnień w kraju. Narkotyki nie są tam popularne, natomiast młodzi Koreańczycy dostarczają dopaminę do swoich organizmów za pomocą gier komputerowych²⁶.

E-sport w Korei Południowej, w najbardziej zaawansowanym technologicznie państwie świata, rozwija się intensywnie. Finał turnieju

²⁴ Tamże, s. 9–10.

²⁵ Korea Południowa zakazała nieletnim korzystania z Internetu po północy, wiadomość z 24 listopada 2011, [na:]<http://www.gry-online.pl/S013.asp?ID=63961>

²⁶ A. Turek, *Młodzi gracze w Korei Południowej płaczą po nocach, bo rząd nie pozwala im „cisnąć w LOL-a”*, 29 marca 2015, [na:]<http://innpoland.pl/116083,mlozdigracze-w-korei-poludniowej-placza-po-nocach-bo-rzad-nie-pozwala-im-cisnac-w-lol-a>.

jednej z najpopularniejszych gier – „League of Legends” – na Seul World Cup Stadium (stadion piłkarski położony w koreańskim mieście Seul) obejrzało na żywo 45 tysięcy osób, natomiast w sieci – 27 milionów²⁷.

Coraz więcej osób w Korei Płd. wiąże z grami swoją przyszłość zawodową. Anonimowy nastolatek przyznał się, że poświęca na gry 88 godzin tygodniowo. Oprócz spania, mycia się i jedzenia nic innego nie robi, i nie ma poza światem wirtualnym żadnych pomysłów na życie. Dochodzi do paradoksów takich jak ten, gdzie jeden z koreańskich uniwersytetów przyznaje nowym studentom stypendia na podstawie wyników e-sportowych²⁸.

Kraje Unii Europejskiej

Technologie informacyjno-komunikacyjne, ze względu na powszechną dostępność i stosunkowo niskie koszty, upowszechniły się w 2007 roku w 55% gospodarstw domowych w 28 państwach Unii Europejskiej. Odsetek osób z dostępem do internetu stale wzrastał i w roku 2014 osiągnął poziom 81%²⁹.

Eurostat co roku prowadzi badania dotyczące wykorzystania ICT w gospodarstwach domowych i przez osoby indywidualne. Początkowo badanie skupiało się na możliwościach dostępu do internetu i jakości połączeń, stopniowo rozszerzając zakres badań na administrację elektroniczną, handel elektroniczny, analizy społeczno-gospodarcze (zróznicowanie regionalne, specyfika płci, różnice pod względem wieku, wykształcenia i zatrudnienia). Badanie obejmuje gospodarstwa

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ *Dane statystyczne dotyczące społeczeństwa informacyjnego – gospodarstwa domowe i osoby indywidualne*, EUROSTAT Statistics Explained, [na:] http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Information_society_statistics_-_households_and_individuals/pl.

domowe, do których należy co najmniej jedna osoba z grupy wiekowej 16–74 lata³⁰.

W maju 2010 roku Komisja Europejska przyjęła komunikat, dotyczący *Europejskiej agendy cyfrowej* (COM(2010)245 final), zakładającej stworzenie do roku 2020 dobrze prosperującej gospodarki cyfrowej. *Europejska agenda cyfrowa* – to jedna z siedmiu inicjatyw przewodnich strategii „Europa 2020” na rzecz inteligentnego i trwałego wzrostu, sprzyjającego włączeniu społecznemu. Określono w niej politykę i działania, zmierzające do maksymalizacji korzyści, wynikających z ery cyfrowej dla wszystkich sektorów społeczeństwa i gospodarki. W agendzie jest zawartych siedem obszarów priorytetowych: stworzenie jednolitego rynku cyfrowego, wzmocnienie interoperacyjności, zwiększenie zaufania do internetu i poprawa jego bezpieczeństwa, zapewnienie dostępu do znacznie szybszego internetu, wzrost nakładów na badania naukowe i rozwój, podnoszenie poziomu umiejętności cyfrowych i e-integracji oraz wykorzystanie ICT w celu sprostania wyzwaniom, takim jak zmiana klimatu i starzenie się społeczeństwa³¹.

W roku 2012 Komisja Europejska przyjęła komunikat „Wykorzystanie potencjału chmury obliczeniowej w Europie” (COM (2012) 529)): umożliwienie i ułatwienie szybszego wykorzystania technologii przetwarzania w chmurze we wszystkich sektorach gospodarki, jest również jedną ze strategicznych technologii cyfrowych, które są uważane za istotny czynnik napędzający wydajność i lepsze usługi³².

W roku 2014 najwyższy odsetek gospodarstw domowych mających dostęp do internetu odnotowano w Bułgarii (57%). Tam też zaobserwowano szybki wzrost odsetka gospodarstw domowych, mających dostęp do internetu (o 27 punktów procentowych w latach 2009–2014).

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Tamże.

Z pozostałych państw członkowskich, jedynie w Grecji odnotowano większy wzrost (28 punktów procentowych)³³.

Na początku 2014 roku 78% (nieco ponad 3/4) wszystkich mieszkańców Unii Europejskiej, w wieku 16–74 lata, korzystało z internetu (przynajmniej raz w ciągu trzech miesięcy poprzedzających badanie), natomiast odsetek ludności UE, która nigdy nie korzystała z internetu wyniósł w 2014 roku 18%. W 2014 roku prawie 2/3 respondentów (65%) korzystało z internetu codziennie, natomiast 10% – co najmniej raz w tygodniu. Z analizy użytkowników internetu w Unii Europejskiej wynika, że odsetek korzystających z sieci codziennie, sięgał od 60% w Rumunii i 76% w Czechach i Polsce do 92% w Luksemburgu i 94% we Włoszech³⁴.

W maju 2015 roku Komisja Europejska przyjęła *Strategię jednolitego rynku cyfrowego dla Europy (COM (2015)192)*), stanowiącą jedną z jej priorytetów, która obejmuje trzy obszary³⁵:

- wspieranie lepszego dostępu za pomocą internetu do towarów i usług w Europie;
- stworzenie optymalnych warunków dla rozwoju sieci komputerowej i usług cyfrowych;
- pilnowanie, aby europejska gospodarka i przemysł wykorzystywały w pełni możliwości gospodarki cyfrowej jako potencjalnego czynnika napędzającego wzrost gospodarczy.

Przy mierzeniu stopnia dostępu do internetu i korzystania z niego, ważne są technologie szerokopasmowe, ponieważ oferują one użytkownikom możliwość szybkiego przesyłania dużych ilości danych bez przerw w transmisji. Rozpowszechnienie dostępu szerokopasmowego stanowi kluczowy wskaźnik kształtowania polityki w dziedzinie

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

ICT, co ma także podstawowe znaczenie dla zaawansowanych usług internetowych, takich jak: e-biznes, e-administracja, e-uczenie się³⁶.

PROCES WYCHODZENIA Z NAŁOGU

Ważną rolę w procesie wychodzenia z nałogu pełnią grupy wsparcia, które realizują *Program Dwunastu Kroków* (forma samopomocy, polegająca na grupowej wymianie doświadczeń związanych z praktykowaniem *Programu Dwunastu Kroków*). Program ten został opracowany przez grupy *Anonimowych Alkoholików* i na ich potrzeby, jednak realizowany jest także przez osoby cierpiące z powodu różnego rodzaju uzależnień. Young i Klausning są przekonane, że program można z powodzeniem zastosować także w leczeniu uzależnienia od internetu, który zakłada³⁷:

- „1. Przyznaliśmy, że jesteśmy bezsilni wobec internetu, że przestaliśmy kierować własnym życiem.
2. Uwierziliśmy, że Siła większa od nas samych może przywrócić nam zdrowie.
3. Postanowiliśmy powierzyć naszą wolę i nasze życie opiece Boga, *jakkolwiek Go pojmujemy*.
4. Zrobiliśmy gruntowny i odważny obrachunek moralny.
5. Wyznaliśmy Bogu, sobie i drugiemu człowiekowi istotę naszych błędów.
6. Staliśmy się całkowicie gotowi, aby Bóg uwolnił nas od wszystkich wad charakteru.
7. Zwróciliśmy się do Niego w pokorze, aby usunął nasze braki.
8. Zrobiliśmy listę osób, które skrzywdziliśmy i staliśmy się gotowi zadośćuczynić im wszystkim.

³⁶ Tamże.

³⁷ K. Young, P. Klausning OSF, *Uwolnić się z sieci...*, dz. cyt., s. 193.

9. Zadośćuczyniliśmy osobiście wszystkim, wobec których było to możliwe, za wyjątkiem tych przypadków, gdy zraniłoby to ich lub innych.
10. Prowadziliśmy nadal obrachunek osobisty, z miejsca przyznając się do popełnionych błędów.
11. Dążyliśmy poprzez modlitwę i medytację do coraz doskonalszej więzi z Bogiem, *jakkolwiek Go przyjmujemy*, prosząc jedynie o poznanie Jego woli wobec nas oraz o siłę do jej spełnienia.
12. Przebudzeni duchowo w rezultacie tych Kroków, staraliśmy się nieść posłanie innym i stosować te zasady we wszystkich naszych poczynaniach”.

W USA uzależnienie od internetu zostało wpisane na listę chorób³⁸. *Centrum Medyczne Bradford* (Pensylwania) oferuje nową terapię od uzależnienia internetowego. Specjaliści *Centrum* opracowali 10-dniową terapię (kosztuje 14 tysięcy dolarów), która ma pomóc wyjść z uzależnienia. U podstaw terapii jest doświadczenie w pracy z osobami uzależnionymi od alkoholu i narkotyków. Specjaliści *Centrum* są przekonani, że niezależnie od wysokiej ceny leczenia, terapia będzie się cieszyć powodzeniem w Stanach Zjednoczonych. Należy też dodać, że zdaniem amerykańskich psychologów, za uzależnione od internetu można uznać osoby, które w internecie spędzają ponad 6 godzin dziennie³⁹.

W leczeniu uzależnienia od internetu specjalizuje się również ośrodek ReStart w Redmond (stan Waszyngton). Do ośrodka przyjmowane są osoby dorosłe i terapia trwa przez 45 dni i kosztuje 14,5 tys. dolarów.

³⁸ *Uzależnienie od internetu w USA chorobą!* (15 lutego 2016), [na:] <http://ukominet.blogspot.com/2016/02/uzaleznienie-od-internetu-w-usa-choroba.html> .

³⁹ *W USA za 14 tys. dolarów leczone jest uzależnienie od internetu* (3 stycznia 2014), [na:] https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/news/2014_01_03/W-USA-za-14-tys-dolarow-leczone-jest-uzaleznienie-od-internetu/ .

Pobyt jest dobrowolny. Idea terapii polega na przywróceniu w życiu osoby porządku społecznego, który został naruszony przez świat wirtualny. Hilarie Cash, jedna z założycieli ośrodka, stwierdziła, że na powrót do realnej rzeczywistości potrzebny jest czas. Jej zdaniem, mózg potrzebuje przynajmniej 30 dni, żeby można było dokonać pewnych zmian w celu pokonania uzależnienia i przeprogramowania się do normalnej pracy. Każdy dzień jest wypełniony zajęciami fizycznymi, m.in. sprzątanie, przygotowywanie posiłków, praca w ogrodzie. Codziennie też prowadzone są terapie indywidualne i grupowe, pacjenci korzystają również z treningów medytacyjnych⁴⁰.

W **Japonii**, według danych ministerstwa edukacji, uzależnionych od internetu jest ponad pół miliona nastolatków w wieku 12–18 lat. Dla nich ministerstwo zaplanowało utworzenie obozów odwykowych. Uczestnicy obozu nie mają dostępu do internetu, natomiast czas wolny spędzają na zajęciach na świeżym powietrzu, grach i zabawach zespołowych. Dzieci są pod stałym nadzorem psychologów i psychoterapeutów⁴¹.

W **Chinach** uzależnionych od internetu jest 11% użytkowników chińskiej sieci, co stanowi około 24 mln osób. W leczeniu dzieci i młodzieży specjalizuje się ośrodek Daxing w Pekinie. Większość pacjentów stanowią nałogowi gracze komputerowi, którzy blisko całą dobę spędzali przed komputerem. Pobyt w ośrodku trwa 3–4 miesiąca i kosztuje 10 tys. juańów (około 5 tys. zł). Jest to dwukrotność średniej pensji w Pekinie⁴².

⁴⁰ K. Nadolski, *7 najdziwniejszych ośrodków odwykowych*, [na:] <http://www.focus.pl/artykul/7-najdziwniejszych-osrodkow-odwykowych> (artykuł z dnia 17.05.2015). Więcej na: netaddictionrecovery.com.

⁴¹ *Obozy odwykowe dla dzieci uzależnionych od internetu*, [na:] <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/919784,Obozy-odwykowe-dla-dzieci-uzalezniionych-od-internetu>.

⁴² K. Nadolski, *7 najdziwniejszych ośrodków odwykowych*, dz. cyt.

Pensjonariusze zakładają wojskowe uniformy i poddawani są spartańskiej dyscyplinie. Budyńki przypominają zakłady poprawcze: w oknach są kraty, zaś pokoje monitorowane i strzeżone przez strażników. W przerwach od wojskowej musztry, prowadzonej przeważnie przez byłych wojskowych, pacjenci dostają leki i uczestniczą w sesjach terapeutycznych. Podobnych ośrodków w Chinach jest około 400 i ich liczba stale rośnie⁴³.

W **Polsce** w walce z uzależnieniem od internetu ruszyła ogólnopolska kampania społeczna „Wyloguj się do życia”, przygotowana przez Fundację FIRST. Ma ona na celu uświadomienie zagrożenia uzależnienia od komputera i internetu oraz zachęca do szukania autentycznych emocji i doświadczeń w realnym życiu. W tym celu dla nastolatków został przygotowany kilkunastominutowy film edukacyjny, w którym pokazano świat alternatywny do wirtualnego. Odbiorcami filmu są przede wszystkim uczniowie gimnazjum (ponad 7,5 tys. w całej Polsce). Nauczyciele otrzymują pomoce naukowe stosowne do przeprowadzenia lekcji na temat uzależnienia od sieci⁴⁴.

Leczeniem uzależnienia od internetu i komputera zajmuje się również Klinika Terapeutyczna OAZA. Oferta *Ośrodka* polega na kompleksowej psychoterapii, w tym behawioralnej. Podczas terapii kuracjusze będą w stanie dotrzeć do przyczyn rzeczywistych trudności, które są podstawą pojawienia się nałogu, i w konstruktywny sposób zmierzyć się z tymi problemami. Poznają oni również swoje mocne strony oraz udoskonalą umiejętności społeczne, które zamiast bycia w świecie

⁴³ K. Nadolski, *7 najdziwniejszych ośrodków odwykowych*, dz. cyt. Więcej na: webjunkiemovie.com oraz na: <https://www.youtube.com/watch?v=A-H2yqOhiEj0> – film dokumentalny pt. „Web Junkie”.

⁴⁴ *Polskie nastolatki są uzależnione od komputera i wirtualnego świata*, [na: <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/971645,Polskie-nastolatki-sa-uzalezniene-od-komputera-i-wirtualnego-swiata>

wirtualnym, będą im pomocne w przetrwaniu trudnych chwil. Oprócz tego, przez rok po zakończeniu stacjonarnej terapii w *Ośrodku OAZA*, proponowane są regularne sesje podtrzymujące, które mają na celu zwalczenie ryzyka pojawiania się nawrotu do gier komputerowych i internetu⁴⁵.

PODSUMOWANIE

Komputer i internet są wynalazkami XX wieku, które na dobre zadomowiły się w wielu gospodarstwach domowych w Polsce. Za pomocą internetu ludzie na całym świecie korzystają z zasobów informacyjnych, dostępnych w tym samym czasie dla wielu odbiorców. Wielokrotnie można korzystać z tych samych informacji, dostępnych w wielu językach. Przesyłanie informacji stało się łatwiejsze i szybsze. Na forach internetowych „spotykają się” osoby znajdujące się często na dużej odległości od siebie. Zamieszczane są informacje o różnej treści. W zasobach internetowych jest wiele programów o treści edukacyjnej, lecz również zgromadzone treści, które zdaniem psycholog Aleksandry Podgórskiej można ująć w pięć sfer rozwoju młodego człowieka⁴⁶:

- „ 1) rozwój fizyczny – wady postawy i pogorszenie się wzroku,
- 2) rozwój psychiczny – zaburzenia emocjonalne, interpersonalne, uzależnienie od gier komputerowych, od komputera i od internetu,
- 3) rozwój moralny – niekontrolowany dostęp do demoralizujących, niebezpiecznych sieci,

⁴⁵ *Uzależnienie od Internetu i komputera – skuteczna terapia behawioralno-poznawcza*, [na:] <https://klinika.osrodek-oaza.pl/oferta/uzaleznienie-od-komputera/>.

⁴⁶ *Wpływ komputera i Internetu na rozwój dzieci i młodzieży*, dokument pdf, opracowała psycholog Aleksandra Podgórska (zasoby internetowe – brak strony internetowej).

- 4) rozwój społeczny – ograniczenie kontaktów rówieśniczych, anonimowość wyzwalająca zachowania nieetyczne i brak hamulców,
- 5) rozwój intelektualny – szok informacyjny, informacje niedostosowane do wieku i możliwości percepcyjnych dziecka”.

Zdaniem Young i Klausning: „Czasami potrzeba dużo dobrej woli, aby przezwyciężyć pokusę zalogowania się do internetu. Zrozumienie przyczyn i unikanie sytuacji, które prowadzą do popadania z powrotem w dawne uzależniające zachowania – to sposoby zapobiegania pokusie. Czasami, podobnie jak w większości uzależnień, prawdziwa walka polega na przezwyciężeniu wewnętrznego konfliktu. Większość uzależnionych dochodzi do momentu, w którym chcą być wolni od swojego nałogu i chcą zachować abstynencję, ale w chwilach stresu, samotności lub w obliczu jakiejś straty czują pokusę powrotu do dawnych uzależniających zachowań, które są dla nich sposobem ucieczki”⁴⁷.

BIBLIOGRAFIA

Pozycje zwarte

1. Augustynek A., *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpoznawanie, terapia*, Difin, Warszawa 2010
2. *Dzieci i młodzież w internecie – korzystanie i zagrożenia z perspektywy opiekunów*, komunikat z badań nr 110/2015, CBOS, sierpień 2015
3. Majchrzak P., Ogińska-Bulik N., *Uzależnienie od internetu*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2010
4. Pallottinum. Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu

⁴⁷ K. Young, P. Klausning OSF, *Uwolnić się z sieci...*, dz. cyt., s. 204.

5. *Słownik psychologii*, red. nauk. Jerzy Siuta, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2005
6. Young K., Klausning P. OSE, *Uwolnić się z sieci. Uzależnienie od internetu*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2009

Strony internetowe

1. *Dane statystyczne dotyczące społeczeństwa informacyjnego – gospodarstwa domowe i osoby indywidualne*, EUROSTAT Statistics Explained, [na:]
2. *EU NET ADB. Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce*, autorzy: Katarzyna Makaruk, Szymon Wójcik & Konsorcjum EU NET ADB, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2012, s. 5, [na:] <http://www.saferinternet.pl/images/stories/pdf/raport-eu-net-adb-pl-final.pdf>
3. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Information_society_statistics_-_households_and_individuals/pl
4. <http://psycholog-bielsko.pl/testy/objawy-uzaleznienia-od-internetu/>
5. *Korea Południowa zakazała nieletnim korzystania z Internetu po północy*, wiadomość z 24 listopada 2011, [na:] <http://www.gry-online.pl/S013.asp?ID=63961>
6. Nadolski K., *7 najdziwniejszych ośrodków odwykowych*, [na:] <http://www.focus.pl/artykul/7-najdziwniejszych-osrodkow-odwykowych>. Więcej na: netaddictionrecovery.com
7. Nadolski K., *7 najdziwniejszych ośrodków odwykowych*, dz. cyt. Więcej na: webjunkiemovie.com oraz na: <https://www.youtube.com/watch?v=AH2yqOhiEj0> – film dokumentalny pt. „Web Junkie”.
8. *Obozy odwykowe dla dzieci uzależnionych od internetu*, [na:] <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/919784,Obozy-odwykowe-dla-dzieci-uzaleznionych-od-internetu>.

9. *Polskie nastolatki są uzależnione od komputera i wirtualnego świata*, [na:] <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/971645,Polskie-nastolatki-sa-uzalezni-one-od-komputera-i-wirtualnego-swiata>
10. Turek A., *Młodzi gracze w Korei Południowej płaczą po nocach, bo rząd nie pozwala im „cisnąć w LOL-a”*, 29 marca 2015, [na:] <http://innpoland.pl/116083,mlodzi-gracze-w-korei-poludniowej-placza-po-nocach-bo-rzad-nie-pozwala-im-cisnac-w-lol-a>
11. *Uzależnienie od Internetu i komputera – skuteczna terapia behawioralno-poznawcza*, [na:] <https://klinika.osrodek-oaza.pl/oferta/uzalezni-enie-od-komputera/>
12. *Uzależnienie od internetu w USA chorobą!* (15 lutego 2016), [na:] <http://ukominet.blogspot.com/2016/02/uzalezni-enie-od-internetu-w-usa-choroba.html>.
13. *W USA za 14 tys. dolarów leczone jest uzależnienie od internetu* (3 stycznia 2014), [na:] https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/news/2014_01_03/W-USA-za-14-tys-dolarow-leczone-jest-uzalezni-enie-od-internetu/
14. *Wpływ komputera i Internetu na rozwój dzieci i młodzieży*, dokument pdf, opracowała psycholog Aleksandra Podgórska (zasoby internetowe – brak strony internetowej)

NOTY O AUTORACH

ANDRUCZYK BARBARA – dr nauk ekonomicznych; Dziekan Wydziału Nauk Społecznych i Wydziału Zarządzania w Warszawie i Wydziału Zamiejscowego w Elblągu Szkoły Wyższej im. Bogdana Jańskiego

KLIMASZEWSKI JAROSŁAW – dr inż. – adiunkt – Uczelnia Jańskiego w Łomży

KUROWICKA EWELINA – mgr, doktorantka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

PETRYK WŁODZIMIERZ – dr nauk humanistycznych, Uczelnia Jańskiego w Łomży

ROMAN KAMIL – mgr – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

SKWIERCZYŃSKI JAKUB – student – Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach